НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Література
(Українська та зарубіжна)
Інтегрований курс
2 частина

Підручник

8 клас

а|кадемія

Ольга Ніколенко
Василь Шуляр
Наталія Рудніцька

Література (українська та зарубіжна)

Інтегрований курс

Частина 2

Підручник
для 8 класу
закладів загальної
середньої освіти

РЕКОМЕНДОВАНО
Міністерством освіти
і науки України

Київ
Видавничий центр «Академія»
2025

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 26.11.2024 № 1663)

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, В. І. Шуляр, Н. П. Рудніцька, А.-М. І. Богосвятська,
Н. В. Химера, Л. В. Таболіна, В. Г. Туряниця, Л. В. Мацевко-Бекерська,
Т. Б. Качак, Н. М. Базильська, О. В. Гвоздікова

Підручник створено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) і модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. О. М. Ніколенко, Л. В. Мацевко-Бекерська, Т. Б. Качак, А.-М. І. Богосвятська, Н. П. Рудніцька, В. Г. Туряниця, 2023).

Онлайн-платформа «Червона рута» у вільному доступі:

https://chervona-ruta-academia.online/

Вільям Шекспір (1564–1616)

Шекспір — і краю йому нема…
Й. В. Ґете

Яке значення має театр у житті суспільства? А у вашому житті? Поділіться власним досвідом відвідування театру. Що привернуло вашу увагу?

23 квітня в Англії — подвійне свято: день Святого Георгія, покровителя Англії, і день народження англійського драматурга Вільяма Шекспіра. Цього дня в самому серці Лондона, на Трафальгарській площі, панує урочиста атмосфера: актори театру «Глобус» пропонують глядачам найкращі вистави, а все місто майорить червоно-білими прапорцями (символічні кольори Святого Георгія).

Вільям Шекспір народився в м. Стретфорді-на-Ейвоні. Він був третьою дитиною в сім'ї. Батько Вільяма зробив стрімку кар'єру від ремісника до мера міста. А мати була із заможної фермерської родини.

Із п'яти років Вільям навчався в початковій школі, потім його віддали до Нової королівської школи, де діти опановували античну літературу та історію. Закінчивши навчання, В. Шекспір працював шкільним учителем. До університету не вступав,

Будинок, де народився В. Шекспір. Сучасна реконструкція, м. Стретфорд-на-Ейвоні (Велика Британія). Сучасне фото

Трафальгарська площа, м. Лондон (Велика Британія). Сучасне фото

бо на той час батько мав великі борги і не міг забезпечити йому вищу освіту. У вісімнадцятирічному віці Вільям узяв шлюб з Енн Хетевей, яка народила йому трьох дітей.

Згодом митець полишив свою родину в Стретфорді й вирушив до Лондона. На початку 1590-х років став відомим у Лондоні як актор і драматург. Працював у театрі Бербеджа. Крім виконання ролей на сцені, писав п'єси для театру.

У 1599 р. розпочалося будівництво театру «Глобус», співзасновником якого став Шекспір. Його матеріальне становище поліпшилося, що дало змогу купити великий будинок у рідному його серцю Стретфорді. У Лондоні Шекспір не мав нічого, крім театру. За свою блискучу творчу кар'єру Шекспір написав 37 п'єс, 2 поеми і 154 сонети.

Творчість письменника поділяють на три періоди. У *перший період* (1590—1600) він написав комедії («Комедія помилок», «Два веронці», «Сон літньої ночі», «Багато галасу даремно»), історичні драми-хроніки («Річард III», «Генріх IV»), трагедію «Ромео і Джульєтта». У *другий період* (1601—1608) створив трагедії («Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра»). У *третій період* (1609—1612) написав твори з елементами фантастики («Перикл», «Зимова казка», «Буря»).

Українські перекладачі творів В. Шекспіра

Першим українським перекладачем В. Шекспіра був історик і письменник Микола Костомаров: у 1848—1849 рр. він переклав уривок із трагедії «Отелло». Над перекладами творів митця в різні роки працювали Іван Франко, Юрій Федькович, Михайло Старицький, Панас Мирний, Леся Українка, Максим Рильський, Ірина Стешенко, Василь Мисик, Борис Тен, Дмитро Павличко, Мико-

Театр «Глобус». Сучасна реконструкція, м. Лондон (Велика Британія). Сучасне фото

ла Лукаш, Григорій Кочур та ін. У середині 1980-х років було видано повне зібрання творів В. Шекспіра в шести томах українською мовою. Перше повне видання його «Сонетів» українською мовою вийшло в еміграції в перекладі Ігоря Костецького (1958) і в Києві в перекладі Дмитра Паламарчука (1966). Відомі також переклади сонетів поета Дмитра Павличка (1998).

«Шекспірівське питання»

У біографії В. Шекспіра дуже багато загадкового. А чи існував такий письменник узагалі, чи не ховався під його ім'ям хтось інший? Першим узяв під сумнів авторство творів англійського драматурга Джордж Ґрін, який у 1747 р. знайшов заповіт В. Шекспіра. У ньому В. Шекспір скрупульозно описав свої матеріальні статки і жодним словом не згадав про свою творчу спадщину. Дехто приписує авторство його творів філософові Френсісу Бекону, оскільки деякі висловлені ним думки збігаються з ідеями художніх творів Шекспіра. У 90-ті роки XIX ст. авторство творів Шекспіра приписували графові Роджеру Меннерсу. Існує також думка, що автором творів В. Шекспіра нібито є високоосвічений аристократ Едвард де Вере, граф Оксфордський. Дехто стверджує, що авторками творів

Невідомий художник. Бард у Лондоні. Прибл. 1780–1790 рр.

Шекспіра були освічені жінки того часу або й навіть колектив митців. Отже, суперечки про В. Шекспіра тривають. *А що ви думаєте з цього приводу?*

СОНЕТИ

В. Шекспір писав сонети у 1592—1598 рр., але не для широкого загалу — їх читали в колі друзів і знайомих. Книгу «Сонети» не видавали за життя письменника, вона вийшла друком 1609 р.

Дослідники донині сперечаються, кому ж присвячені сонети митця, ким були прототипи шекспірівських віршів. Присвяту «W. H.» трактують по-різному. За однією версією, W. H. — це той, на честь кого написані сонети, за іншою — особа, завдяки якій їх було надруковано. Серед можливих кандидатур на роль незнайомця називають графа Саутгемптона, графа Пемброка і навіть самого В. Шекспіра (*William himself*). Отже, це ще одна загадка митця.

У сонетах три головні персонажі — ліричний герой, його друг і кохана поета. За темами сонети поділяють на групи: 1) сонети, присвячені другові (1—126); 2) сонети, присвячені коханій — «смаглявій леді» (127—152); 3) сонети, у яких оспівано радість і красу кохання (153—154).

Хто ж така «смаглява леді» (англ. *Dark Lady*)? Ця головна героїня сонетів В. Шекспіра наділена рисами земної жінки: вона лагідна і примхлива, надзвичайно красива і водночас реальна. Автор не ідеалізує кохану, а змальовує такою, якою вона є насправді — з чеснотами й недоліками. Любов до «смаглявої леді» принесла розчарування ліричному героєві, оскільки вона віддала перевагу іншому юнакові, котрого ліричний герой вважав другом.

У сонетах знаходимо відображення внутрішнього світу ренесансної людини — глибоке переживання почуття кохання і відкриття через нью-

presentation

Кадр із кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

го краси буття, схильність до роздумів, осмислення духовного стану суспільства й пошуки сенсу існування.

Дерево термінів

Структура англійського (шекспірівського) сонета

Строфа	Римування
1 катрен	*абаб*
2 катрен	*вгвг*
3 катрен	*деде*
двовірш	*жж*

СОНЕТ 66

1. *Який душевний стан переживає ліричний герой? Чому?*
2. *Що дає йому наснагу жити?*

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

Кадр із кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

(Переклад Дмитра Паламарчука)

express-lesson

СОНЕТ 116

1. *Що, на думку ліричного героя, є любов'ю?*
2. *Визначте критерії справжнього кохання, спираючись на сонет В. Шекспіра.*

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це — зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Кадри з кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

Любов — не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі —
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

(Переклад Дмитра Паламарчука)

СОНЕТ 130

1. *Чи привабливим є образ «смаглявої леді» у вірші?*
2. *Якими рисами наділив кохану жінку поет?*

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

video-text

Кадри з кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

І голосу її рівнять не треба
До музики, миліщої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

(Переклад Дмитра Паламарчука)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому в сонеті 66 ліричний герой почувається стурбованим? Що його пригнічує?
2. У якій формі побудовано сонети — монологу чи діалогу? До кого звертається ліричний герой?
3. Яким постає ідеал коханої жінки в сонетах митця?

Аналіз та інтерпретація

4. Що викликає негативні почуття в ліричного героя сонета 66? А що дарує йому піднесення, натхнення, душевну розраду?
5. Знайдіть у сонеті 130 образи природи. Яке їхнє значення в тексті?

Творче самовираження

6. Визначте в сонеті 116 образи-символи. Намалюйте їх і розкрийте значення. Доберіть власні символи для визначення почуття кохання. Створіть постер.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету відшукайте різні версії щодо того, ким була «смаглява леді» В. Шекспіра. Проаналізуйте і висловте власну думку.

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Якщо ви знаєте англійську мову, знайдіть оригінали сонетів В. Шекспіра, прочитайте і порівняйте їх з українськими перекладами. Які домінанти оригіналу зберегли перекладачі, а в чому виявляється їхня авторська позиція?
9. Підготуйте проєкт на тему «Час Вільяма Шекспіра». Доберіть до нього світлини або ілюстрації про Англію XVI ст., визначні пам'ятки шекспірівського періоду, спосіб життя людей того часу.

Життєві ситуації

10. Які суспільні вади, описані В. Шекспіром у сонеті 66, існують у наш час? Як їх здолати?
11. Опишіть ідеал сучасної жінки (у формі есе або сонета). Які якості цінували в жінці за часів В. Шекспіра, а які цінують у наш час? Установіть подібність та відмінності.

«РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА»

Історія створення. Історія про Ромео і Джульєтту була надзвичайно популярною за часів правління королеви Єлизавети I, особливо в інтерпретації Артура Брука, що мала назву «Трагічна історія Ромео і Джульєтти». Коли двоє акторів починали виставу, весело проголошуючи пролог, глядачі вже знали, що на сцені буде багато сварок і бійок, які призведуть до загибелі головних героїв. Узявши за основу відомий сюжет, В. Шекспір надав йому широкого філософського звучання.

Кохання і світ. У творі в поетичній формі подано історію пристрасного кохання Ромео і Джульєтти, але водночас перед читачами розгортаються картини життя суспільства в різних його проявах. Події відбуваються в Італії, у місті Вероні наприкінці XV ст. Це місто за часів Шекспіра мало недобру славу, бо тут здавна велися міжусобні війни і траплялося багато жорстоких убивств.

У п'єсі йдеться про ворожнечу між двома заможними родинами Верони — Монтеккі й Капулетті. Причину конфлікту ніхто вже не пам'ятає, проте ворожнеча передається від покоління до покоління. Головні герої — Ромео Монтеккі та Джульєтта Капулетті. Палкі почуття, що спалахнули між ними, суперечили сімейним традиціям, адже між їхніми родинами панувала кровна ненависть.

Будинок Джульєтти, м. Верона (Італія). Сучасне фото

Будинок Ромео, м. Верона (Італія). Сучасне фото

Головні герої п'єси В. Шекспіра стикаються зі злом, ненавистю, віроломством. Водночас у цьому світі є місце красі, коханню і радості життя, хоча вони супроводжуються важкими випробуваннями й трагічними подіями.

Провідною у трагедії є тема кохання, однак розкрито й інші теми: суспільна ворожнеча, родова помста, стосунки батьків і дітей, життя і смерть та ін. Оскільки події відбуваються на межі Середньовіччя і Відродження, важливе значення у п'єсі мають мотиви долі й приречення, що в ті часи сприймали як визначені Богом.

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Художній конфлікт. У п'єсі вступають у конфлікт представники різних родин, кожну з яких представляють багато персонажів. З боку Монтеккі — Ромео, його батьки, друзі (Меркуціо, Бенволіо), слуги та ін. А з боку Капулетті — Джульєтта, її батьки, Тібальт, слуги та ін. Утім, у творі є персонажі, які стоять над міжусобною битвою, — князь Верони Ескал, брат Лоренцо і брат Джованні (францисканські монахи), няня Джульєтти, хор. Князь Верони не раз пропонував родинам Монтеккі й Капулетті припинити давню війну, але до його думки не дослуховувалися. Ніхто з членів родин і наближених до них людей не усвідомлював необхідності жити по-іншому — у мирі й злагоді. Тож

presentation

Кадр із кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

В. Шекспір стверджує, що зовнішні конфлікти є наслідком глибоко прихованих внутрішніх суперечностей, які розгортаються передусім у людській душі, — кохання і ненависть, справжнє почуття і забобони, світло і темрява, добро і зло.

Композиція і сюжет. Шекспірівська п'єса містить п'ять дій, які поділені на сцени. Перша і друга дії — це зав'язка і розвиток дії. У третій дії відбувається кульмінація твору, у четвертій і п'ятій — настає розв'язка.

Образи Ромео і Джульєтти. На початку трагедії Ромео постає сумним і невпевненим у собі. Його думки затьмарені нерозділеним коханням до Розаліни. Але зустріч із Джульєттою, що, як блискавка, увійшла в його душу, внутрішньо змінила героя і весь світ довкола нього. Серце Ромео заполонила нова, уже взаємна, любов. Тому юнак стає впевненим у собі, у нього з'явився сенс життя — щастя із Джульєттою.

Давній собор, м. Авіньйон (Італія). Сучасне фото

Ромео тепер по-іншому сприймає і себе, і оточення, і своїх батьків, і тих, кого раніше вважав ворогами. Отже, кохання змінило Ромео, і він уже не хоче воювати або когось убивати. Навіть Тібальтові, котрий провокує його на жорстокість, пропонує мир і згоду. Проте у світі, вважає В. Шекспір, усі залежать одне від одного, тому Ромео не в змозі припинити давню ворожнечу між родинами. Убивши Тібальта з родини

Кадр із кінофільму «Закоханий Шекспір» (режисер Дж. Медден, Велика Британія, США, 1998)

Капулетті за смерть Меркуціо, Ромео мусить піти у вигнання, що розлучає його із Джульєттою.

Зображаючи Джульєтту, В. Шекспір наголошує також на доброчинному впливі кохання. На початку твору оточення юної героїні — лише батьки та няня. Джульєтта жила, не знаючи ні себе, ні світу. І тільки кохання до Ромео відкрило їй очі й змусило серце прокинутися. Хоча зустрічі героїв відбуваються вночі (під вечір або на світанку), довкола них розливається світло (зірок, місяця, ліхтарів), що акцентує радість і повноту взаємного почуття.

К. Крафт. Ромео і Джульєтта. 1982 р.

В. Шекспір своєрідно переосмислює біблійний сюжет про Адама і Єву. Ромео і Джульєтта зображені як перші люди на Землі, створені Господом. Через кохання вони відкрили Його великий задум — красу світу, радість життя, сенс існування, щастя. Проте насильство суперечить прекрасному Божому задуму, стверджує автор. Ромео і Джульєтта гинуть в обіймах одне одного.

Жанрова своєрідність твору. Оскільки в п'єсі йдеться про сувору долю і нездоланність обставин, які визначають трагічну долю героїв, «Ромео і Джульєтта» за жанром є трагедією. Однак у творі органічно поєднані елементи трагедії і комедії. До трагічних елементів належать мотиви кохання, смерті, зіткнення пристрасного почуття зі світом зла та соціальними забобонами. Але художній світ у зображенні В. Шекспіра постає цілком реальним, земним і не позбавленим радості. Гумор (няні

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Джульєтти), веселощі балу, щастя закоханих і гра, яку вони для себе вигадують, — усе це прояви життя, зігрітого теплим почуттям автора.

Проблема фіналу. Чому померли Ромео і Джульєтта? Їхня смерть була випадковою чи закономірною? Чи могло статися інакше? Хто винен у тому, що герої загинули? Над усіма цими запитаннями розмірковує вже не одне покоління. Імовірно, провина за їхню смерть покладена не тільки на персонажів твору (поради Лоренцо, поспішні рішення Джульєтти і Ромео), а передовсім на суспільство, у якому панують розбрат і жорстокість. Ромео і Джульєтта за свого життя не змогли припинити ворожнечу поміж своїми родинами, але їхня смерть стала крапкою в цій війні й важливим уроком для наступних поколінь. *А ви як вважаєте?*

Українські перекладачі творів В. Шекспіра

Перший український переклад трагедії «Ромео і Джульєтта» здійснив Пантелеймон Куліш у 1901 р. Відомі також переклади Миколи Вороного (1928), Ірини Стешенко (1952) і Василя Мисика (1932, опубл. 1988).

Дерево термінів

Трагедія — жанр драми, який ґрунтується на гострому, непримиренному протистоянні особистості та світу, конфлікті її уявлень про ідеал та гармонійні стосунки з об'єктивною неможливістю їх реалізувати, що спричиняє загибель героя/героїні.

Вічний образ — літературний образ, який виходить за межі конкретного твору та відтвореної історичної доби, набуває загальнолюдського значення, важливого для різних країн і народів, містить у собі невичерпні можливості для філософського осмислення буття.

П. Рої. Смерть Ромео і Джульєтти. 1860 р.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА (1594)

ТРАГЕДІЯ

(Уривки)

ПРОЛОГ

1. *Якими були стосунки між шляхетними сім'ями? Чим завершилася їхня ворожнеча? Які її наслідки?*
2. *Як ви вважаєте, чому п'єса починається з Прологу, у якому йдеться про основні події?*

Входить Хор.

Хор

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.

Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих —
Вони одвічні звади припинили.

Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.

Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

video-text

ДІЯ ПЕРША

Сцена 1

Чому тужив Ромео? Що краяло його серце?

(...)

Синьйора Монтеккі

Хто бачив сина? Де ж Ромео мій?
Як рада я, що він не встряв у бій.

Бенволіо

Ще до пори, коли ранкове сонце
У сходу золоте вікно зорить,

Пройтись я вийшов, щоб розвіять тугу.
І раптом бачу в гаї сикоморів,
Що розрослись за мурами на захід,
Ваш син гуляє у годину ранню.
Його догнать хотів я. Він помітив
Мене і зник в гущавині лісній.
Я по собі це почуття вже знаю,
Коли буваєш зайвим сам собі.
І прагнеш від усіх десь заховатись…
Тож через те за ним я й не пішов,
А обминути вирішив того,
Хто сам людей минає в самотині.

Монтеккі

Не раз його там бачать рано-вранці.
Росу блискучу множить він сльозами,
До хмар небесних хмари додає
Зітхань глибоких. А коли на сході
Встає над обрієм веселе сонце
І починає піднімать заслону
Авроріного ложа, раз у раз
Мій син сумний тікає від проміння
І замикається в своїх покоях;
Фіранками вигонить денне світло
І штучно створює цим темну ніч.
Похмурий, чорний сум біду віщує,
Як щось його завчасно не врятує.

Бенволіо

Скажіть, в чім річ, мій благородний дядьку?

express-lesson

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Монтеккі

Не знаю: я цього не чув від нього.

Бенволіо

Чи ви хоч намагались розпитати?

Монтеккі

Не тільки я, але й найкращі друзі.
Та в почуттях він сам собі порадник,
А чи хороший, не скажу цього.
Він мовчазний і потайний безмірно,
Так неохоче розкриває серце,
Як брунька, що хробак її гризе,
Коли вона іще не розгорнула
В повітрі ніжних пелюстків своїх,
Не віддала краси своєї сонцю.
Якби знайти причину тій печалі,
То швидко ми б і ліки підшукали.

Входить Ромео.

Бенволіо

Ось він іде. Прошу вас, відійдіть.
Я розпитаю, все а'ясую вмить.

Монтеккі

Так, розпитай! Ти зробиш добре діло...
Ходім, синьйоро. Ти ж розпитуй сміло.

Монтеккі й синьйора Монтеккі виходять.

Бенволіо

Що ж, доброго вам ранку!

Ромео

Рано ще?

Бенволіо

На вежі вибило всього лиш дев'ять.

Ромео

Як довго тягнуться години смутку!
Чи то не батько мій пішов звідсіль?

Бенволіо

Так, він. Але скажи мені, що саме
Розтягує години для Ромео?

Ромео

Те, що спроможне вкоротити їх.

Бенволіо

Кохання?

Ромео

Ні, його відсутність.

Бенволіо

Що? Невже любов?

Ромео

Любов. Лиш безнадійна.

Бенволіо

На жаль, кохання чарівне на вигляд,
Насправді ж — деспотичне і жорстоке. (...)

Сцена 5

Зала в домі Капулетті.

У будинку Капулетті влаштовано бал. Ромео під маскою був присутній на ньому, щоб побачити Розаліну. Натомість він зустрів нове кохання — Джульєтту.

Тібальт, племінник Капулетті, налаштований критично проти присутності Ромео, тоді як батько Джульєтти уможливлює перебування ворога у своєму домі. Як ви гадаєте, чому?

Ромео
(до свого слуги)

Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Слуга

Не знаю я, синьйоре.

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі — діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона — омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них — голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цеї ночі!

Тібальт

По голосу це мусить буть Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті

Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібальт

Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись —
Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті

Ромео тут?

Тібальт

Так, він, негідник, тут.

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.

video-text

Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті

Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди!
Не стерпить він! О Боже мій! Ну й ну!
Він хоче всіх моїх гостей збентежить!
Він козиритися надумав! Гляньте! (...)

Ромео

(до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта

О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Джульєтта

Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео

О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!
(Цілує її)
Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх.
(Знову цілує її)

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Мамка

Вас просить ваша мати, синьйорино.

Кадри з кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Ромео

А хто у неї мати?

Мамка

Що, юначе?
Таж господиня в домі цім вона.
Така вже добра пані, мудра й чесна,
Я викохала донечку її,
З якою щойно розмовляли ви.
Скажу вам чесно: хто її здобуде —
Здобуде той повнісінький гаман. (...)

ДІЯ ДРУГА

Твір багатий не лише на яскраві художні образи, а й на поетичні вислови в репліках персонажів, зокрема у сцені освідчення в коханні. Якими словами Ромео освідчується в коханні? Як на них відповідає Джульєтта? Знайдіть символи в їхніх висловлюваннях.

Сцена І

Верона. Фруктовий сад Капулетті.

Джульєтта

(...) О лишенько!

Ромео

Вона заговорила...
Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео
(вбік)

Послухать — чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео. (...)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена 1

Верона. Келія брата Лоренцо.

1. *Порівняйте освідчення в коханні Ромео і Паріса до Джульєтти. Як доводять свої почуття герої? Чи справжньою є їхня любов? Аргументуйте.*
2. *Зверніть увагу на позицію брата Лоренцо. Кого він підтримує? На якій підставі ви зробили свій висновок?*

Входять брат Лоренцо й Паріс.

Брат Лоренцо

В четвер, синьйоре? Надто строк короткий.

Паріс

Бажає так мій батько, Капулетті;
І не мені спинять його поспішність.

Брат Лоренцо

Сказали ви, що думки синьйорини
Ви ще не знаєте. Цей шлях кривий
Мені не до вподоби.

Паріс

За Тібальтом
Вона без міри плаче, я й не міг
Поговорити з нею про кохання:
В оселі сліз Венера не сміється.
Але синьйор, її отець, вбачає
Велику небезпеку в цій журбі
І мудро хоче поспішити з шлюбом,
Щоб зупинить бурхливу повідь сліз.
Самотність тільки збільшує нудьгу;
Їй стане легше в товаристві мужа.
Тож знаєте, чого він поспіша.

Брат Лоренцо
(убік)

Хотів би я не знать отих причин,
Що зараз вам велять цей шлюб загаять!
Синьйоре, гляньте! Ось і синьйорина.

Входить Джульєтта.

Паріс

Щасливий я вітать мою дружину!

Джульєтта

Так буде, якщо стану за дружину.

В.-П. Фрітч. Джульєтта. 1862 р.

Ф. Хаес. Одруження Ромео і Джульєтти. 1830 р.

Паріс

Так мусить буть, коли нас повінчають.

Джульєтта

Що мусить буть, то буде.

Брат Лоренцо

Бог те знає!

Паріс

Прийшли ви сповідатись до отця?

Джульєтта

Я б, відповівши, сповідалась вам.

Паріс

Не крийте перед ним любов до мене.

Джульєтта

Признаюсь вам, що я люблю його.

Паріс

Признайтеся, що любите й мене...

Джульєтта

Якби призналась я, було б ціннiше
Сказати це без вас, ніж вам в лице.

Паріс

О бідна, як же ти від сліз змарніла!

Джульєтта

В тім невелика перемога сліз:
Моє лице й до сліз було негарне.

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

Паріс

Сильніше сліз йому словами шкодиш.

Джульєтта

Таж істина — не наклеп, мій синьйоре,
І говорю я про моє лице. (...)

Сцена 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті.

1. *Як ставиться до Ромео і Джульєтти Лоренцо? Про що він шкодує?*
2. *До яких наслідків призвела його розповідь?*

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти.

Брат Лоренцо

Я коротко, бо дихання моє
Коротше, аніж розповідь широка.
Ромео, що лежить тут мертвий, був
Небіжчиці Джульєтті чоловіком;
І вірною дружиною йому
Була Джульєтта, що лежить тут мертва.
Я повінчав таємно їх. В той день
Убитий був Тібальт, і смерть його
Ромео засудила на вигнання.
То плакала за ним, не за Тібальтом,

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Ф. Дзеффіреллі, Велика Британія, Італія, 1968)

Дружина молода, Джульєтта. Ви ж,
Бажаючи розвіяти їй тугу,
Хотіли повінчати силоміць
З Парісом. І тоді прийшла вона
У розпачі і з поглядом безумним
До мене та благати почала,
Щоб засіб я знайшов і допоміг
Від другого їй шлюбу врятуватись.
А ні — то в мене в келії уб'є
Сама себе. І я їй випить дав
Снодійний трунок. Він подіяв так,
Як я того бажав: вона заснула,
А виглядала зовсім наче мертва.
Тим часом я Ромео написав,
Щоб він сюди прибув цієї ночі
Й звільнив її з дочасної могили
В ту мить, коли минути мав той сон.
Та посланця мого, ченця Джованні,
Затримав прикрий випадок нежданий,
І вчора він вернув мені листа.
Тоді я сам сюди подався, до склепу,
Щоб вивести її, коли вона
Прокинеться зі сну. Хотів я в себе,
У келії своїй, їй дать притулок,
Аж доки зможу сповістить Ромео.
Проте коли до неї я зайшов
За декілька хвилин до того часу,
Як мала підвестися, то побачив,
Що тут дочасно разом полягли
Паріс достойний і Ромео вірний.
Вона прокинулась. Її благав я
Піти зі мною і скоритись небу;
Але нараз почувся гам зокола,
І я був змушений покинуть склеп.
Вона ж упала в розпач і не хтіла
Зі мною йти. І, як гадаю я,
Умить сама зняла на себе руки.
Це все, що знаю я. А щодо шлюбу —
То мамка теж про нього добре знає.
Якщо хоч трохи винен я в нещасті,
То заберіть моє старе життя
За декілька годин раніш до строку
І правосуддю в жертву принесіть.

Князь

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
А де слуга Ромео? Що він скаже?

Балтазар

Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
Він верхи прискакав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку
І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
Де графів паж, що викликав сторожу?
Скажи, що тут господар твій робив?

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
На свіжу домовину нареченій;
Мені ж звелів він далі відійти.
Я виконав наказ. Коли це раптом
Ступив до склепу хтось із смолоскипом
І двері став ламати. Мій синьйор
Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
А я побіг, щоб викликать сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлей, Велика Британія, 2013)

В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кревних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
Їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуета,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.
Капулетті Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!..

(Переклад Ірини Стешенко)

Сучасна історія про Ромео і Джульєтту

Кожне покоління по-своєму прочитує класичні сюжети і шукає в них відповіді на власні запитання. Тому вічна історія трагічного кохання часто привертає увагу багатьох кінематографіс-

Кадр із кінофільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Б. Лурман, США, 1996)

тів. Найближчими до тексту твору є однойменні фільми Ф. Дзеффіреллі (1968) і К. Карлея (2013). Дехто з режисерів вирішив осучаснити відомий сюжет. Наприклад, у стрічці Б. Лурмана (1996) Ромео і Джульєтта потрапляють у наш час і прагнуть бути щасливими всупереч обставинам. А сучасна дівчина, головна героїня фільму «Листи до Джульєтти» режисера Г. Вінника (2010), опиняється у Вероні й намагається знайти справжнє кохання. *Подивіться 1—2 фільми за мотивами твору В. Шекспіра. Чи відповідають персонажі вашим уявленням про них? Поділіться враженнями. Який би сюжет запропонували ви для нового українського фільму про Ромео і Джульєтту?*

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Поясніть, чому Ромео і Джульєтта не могли бути разом. Чи достатньо вагомими, на ваш погляд, були причини?
2. Хто з персонажів твору підтримував Джульєтту, а хто — Ромео в їхньому прагненні до щастя? Хто чинив перешкоди?
3. Як вплинуло кохання на Ромео і Джульєтту? Простежте за змінами внутрішнього стану героя та героїні.
4. Якою постає Джульєтта в очах Ромео, а яким Ромео — в очах Джульєтти? Що кожен з них відкрив у тому/тій, кого покохав/покохала?

Аналіз та інтерпретація

5. Порівняйте образи Ромео та Паріса. Хто з них щиріший у своїх почуттях? Доведіть.
6. Визначте і прокоментуйте образи світла у творі.
7. Які символи твору є втіленням вірного і вічного кохання? Поясніть.

Творче самовираження

8. У трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» 20 дійових осіб. Оберіть для себе одного з персонажів і напишіть від його/її імені щоденник основних подій у Вероні із суботи по п'ятницю.

Цифрові навички

9. Створіть буктрейлер або лепбук за мотивами твору «Ромео і Джульєтта». Представте його в класі.
10. *Робота в парах*. Уявіть, що Ромео і Джульєтта спілкуються в месенджері. Створіть цифровий діалог між ними (10—15 речень).

Дослідження і проєкти

11. *Робота в групах.* Підготуйте повідомлення і презентацію на тему «Ромео і Джульєтта в живописі/скульптурі/музиці/кіно та інших видах мистецтва» (один за вибором).
12. Дослідіть, як одягалися люди за часів Ромео і Джульєтти. Підготуйте ескізи костюмів (2—3) для різних персонажів твору В. Шекспіра.

Життєві ситуації

13. Чи завжди варто дослухатися до батьків стосовно особистісних стосунків?
14. Як ви розумієте поняття «внутрішня свобода» і «відповідальність»?
15. Чи міг бути в трагедії «Ромео і Джульєтта» інший фінал? Які обставини мали бути для цього?

Міґель де Сервантес Сааведра (1547—1616)

У кожному суспільстві є люди,
які видаються диваками,
але пізніше виявляється,
що вони випередили свій час.

Соломія Павличко

1. *Що ви знаєте про Іспанію? Покажіть її на мапі, розкажіть про відомі у світі іспанські традиції.*
2. *Охарактеризуйте поняття «лицарський роман», «лицарська поезія». Наведіть приклади. Як лицарі ставилися до жінок?*
3. *Знайдіть в інтернеті й виразно прочитайте один із віршів поетів-лицарів. Визначте провідні теми й мотиви.*

В Іспанії 23 квітня відзначають свято Сан-Хорхе (Святого Георгія) — День книги, який припадає на день смерті письменника Міґеля де Сервантеса Сааведри, роман якого про Дон Кіхота є однією з найпопулярніших книг у світі. Цього дня іспанці збираються в людних місцях і по черзі протягом двох-трьох днів читають «Дон Кіхота», а також дарують одне одному книжки та троянди.

У житті Сервантеса є чимало загадкового. Вважають, що він народився 29 вересня в День Святого Михайла, тому й отримав при хрещенні ім'я Міґель. Вважають також, що він народився в місті Алькала-де-Енарес і там був хрещений у церкві Святої Марії. Ім'я «Сааведра» узяв для того, щоб відрізнятися від Міґеля де Сервантеса де Кортінас, вигнаного з королівського двору. Але це станеться трохи пізніше, а до того він — один із сімох дітей хірурга Родріґо де Сервантеса та його дружини Елеонор. Міг навчатися в Кордові, Севільї чи Саламанці, а може, ще десь — ми не все знаємо про ті далекі часи.

Маючи неповних двадцять років, Сервантес перебрався до Мадрида, але й там надовго не затримався. У 1575 р., перебуваючи на кораблі «Сонце», він потрапив у полон й опинився в Алжирі, де його зробили рабом. За п'ять років полону кілька разів намагався втекти. Зазнавав тортур — і знову тікав. І аж восени 1580 р. його викупили місіонери. Сервантес повернувся до Іспанії, де наприкінці того ж року дістався Мадрида.

Потрапивши на службу до іспанського короля Філіпа II, Сервантес виконував його доручення на заході Алжиру, де був раніше полоненим. Наприкінці XVI ст. король, готуючись до війни, збирав «Іспанську Армаду» (відому як «Непереможна») — сто тридцять кораблів. Сервантес здійснював закупівлі провіанту для флоту. Проте торговцем він був не дуже вправним, навіть потрапив до в'язниці.

Розпочавши літературну кар'єру майже в сорокарічному віці, Сервантес не мав швидкого успіху. Ані його новела «Галатея», ані численні

м. Мадрид (Іспанія). Сучасне фото

драматичні твори не викликали особливої цікавості в публіки, тому він не міг сподіватися на поліпшення свого фінансового становища. Відтак Сервантес зайнявся підприємницькою діяльністю, але й це не принесло прибутків. У 1603 р. перебрався до Вальядоліда, де завершив розпочату першу частину роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», який ми інколи називаємо «Дон Кіхот».

О. Окампо. Видіння Дон Кіхота. 1989 р.

Перша частина роману, опублікована в 1605 р., відразу стала популярною: протягом року було видано п'ять накладів книжки. Твір перекладали й за кордоном, проте розбагатіти Сервантесові так і не вдалося — заробіток був зовсім невеликим. З того часу Сервантес не припиняв писати. З'явилися його драми, новели, поеми, ще один роман «*Мандри Персілеса і Сигізмунди*». А в 1615 р. вийшла друга частина роману про Дон Кіхота.

У 1616 р. митець постригся в ченці, після чого невдовзі помер. Літературознавці й читачі досі сперечаються: що головне в романі — гумор, іронія, глибокий філософський зміст чи щось інше? «Дон Кіхот» сповнений загадок, які ми досі розгадуємо. І немає готових відповідей. Кожен читач чи читачка знайде свою.

Сервантес живий

У місті Алькала-де-Енарес (Іспанія), де народився Сервантес, щороку в тиждень, на який припадає дата його хрещення (9 жовтня 1547 р.), відбуваються присвячені письменникові конферен-

м. Алькала-де-Енарес (Іспанія). Сучасне фото

ції, концерти, вистави тощо. Найцікавіші місця свята — ринок Дон Кіхота, де відтворені предмети побуту «золотого віку» іспанської культури XVI—XVII ст., а також гастрономічний вернісаж, на якому ресторатори представляють страви часів Сервантеса. І звісно, усі читають і перечитують безсмертний роман. Історична частина міста та університет належать до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Коли українці прочитали роман Сервантеса українською?

Перекладений багатьма мовами світу, роман Сервантеса прийшов до українського читача наприкінці XIX ст. Іван Франко, який дуже цікавився західними літературами, здійснив скорочений віршований переспів роману та опублікував його в 1891 р. На початку XX ст. роман переклав Микола Іванов. Значною подією стало видання українського перекладу «Дон Кіхота» 1995 р. — цей переклад почав Микола Лукаш, а завершив Анатоль Перепадя.

«ДОН КІХОТ»

Історія створення роману. Сервантес писав «Дон Кіхота» упродовж багатьох років. За його словами, він почав створювати його у в'язниці, куди потрапив 1597 р. (банк, у якому Сервантес зберігав зібрані податки, став банкрутом, тому Сервантеса засудили за розтрату коштів). Під час ув'язнення в уяві письменника постав образ людини, яка під впливом лицарських романів вирушила здійснювати подвиги, наслідуючи героїв улюблених книжок. Можливо, тодішня Іспанія видавалася Сервантесові духовною «в'язницею» і через образ Дон Кіхота

presentation

Кастилія-Ла-Манча (Іспанія). Сучасне фото

він утверджував ідею внутрішньої свободи. А може, задум роману був зумовлений особливостями соціально-економічного розвитку і культури того часу.

Королівство Іспанії було надзвичайно могутнім, але наприкінці XVI — на початку XVII ст. воно поступово почало втрачати свою міць. Утім, героїчне минуле багатьом видавалося привабливішим за сучасність. Цим можна пояснити надзвичайний успіх в Іспанії лицарських романів — жанру, який на той час в інших країнах втратив популярність. Сервантес акцентував у своєму романі небажання людей позбутися облудних ідеалів. Претензії та амбіції його сучасників були такі самі кумедні, як лицар в іржавих латах на старезній шкапі.

У романі багато автобіографічного. Дружина письменника була родом із Ламанчі, від її родичів митець уперше почув історію про Алонсо Кіхаду — палкого шанувальника лицарських романів. У творі згадано імена багатьох сучасників Сервантеса, перетворених його уявою на художні образи.

Пам'ятник М. Сервантесу та його героям на Площі Іспанії на тлі хмарочоса, м. Мадрид (Іспанія). Сучасне фото

Зв'язок твору з лицарськими романами. Походження слова «роман» виводять від назви романських мов (romanus). За часів Середньовіччя словом «роман» називали будь-які твори, написані народною мовою — романською (французькою, італійською, іспанською, португальською та ін.), а не латиною. Згодом так почали називати епічні твори на різноманітну тематику, які мали великий обсяг.

В епоху Середньовіччя в Європі були напрочуд популярними лицарські романи, пов'язані з культурою лицарства. На відміну від античних «романів», які мали здебільшого міфологічно-казковий характер, у лицарських романах доби Середньовіччя герой-лицар вирушає в широкий світ і утверджується в ньому. Хоча цей світ чудесний і герой у ньому часто стикається з фантастичними силами, здійснює подвиги (заради високої мети, Прекрасної Дами, перемоги життя над силами зла), та все ж таки в лицарських романах з'явилися історичні

прикмети доби. Оскільки основа цих романів — випробування героїв, їхні пригоди, то такі твори називають «авантюрними» (з франц. *aventure* — пригода). Рушійною силою сюжету лицарських романів було почуття шляхетного кохання, а образи героя і його дами серця ідеалізували.

Панування лицарського роману в Європі тривало аж до XVI ст., доки Сервантес не написав свого «Дон Кіхота».

Сміх, який виявляється через гумор, іронію, пародію, сатиру, є одним із важливих складників роману Сервантеса. Він дає змогу розглядати образи і ситуації в різних аспектах, показує їхні приховані грані й зумовлює широкий філософський зміст роману, який вийшов за межі ідеалізації дійсності й став засобом її пізнання. Сервантес спирався також на досягнення героїчних епосів Античності та Середньовіччя, вибудовуючи твір як розповідь про мандри героя, його пригоди та пошуки незнаного. Але й ця традиція була творчо переосмислена митцем, який прагнув показати реальний світ.

Іван Франко писав: «"Дон Кіхот" — це не тільки пародія на лицарський роман, не тільки перший і найвизначніший гумористичний роман, у ньому було щось значно більше. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя і народу, а разом з тим і перший роман, в якому автор спробував більше заглибитися в характер свого героя, поруч із смішними сторонами показати і його симпатичні, навіть благородні риси і висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних та позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби і прагнення. Одним словом, у "Дон Кіхоті" ми бачимо перший роман новішого крою; це *суспільно-психологічний і фі-*

м. Толедо (Іспанія). Сучасне фото

Палац Санта-Крус, м. Вальядолід (Іспанія). Сучасне фото

лософський твір, хоч на його тлі автор виводить ще веселі, іноді карикатурні замальовки в старому лицарському дусі».

Сучасники Сервантеса не змогли належно оцінити цей твір. Широка публіка сміялася з пригод Дон Кіхота, не звернувши уваги на високі гуманістичні ідеї, закладені автором. Цей роман і досі викликає широкі дискусії серед дослідників і читачів.

Ознаки ренесансної культури в романі «Дон Кіхот»

1. Посилення інтересу до дійсності як об'єкта зображення, дійсність показана в постійному русі, змінах.
2. Конкретні моменти реальної дійсності та людського життя (перевага конкретики над абстракціями та умовними формами).
3. Дійсність набуває суспільно-політичних ознак, хоча вони ще не узагальнені, не проаналізовані.
4. Увага до різноманітних типів людських характерів, які взаємодіють між собою.
5. Прагнення мотивувати події та вчинки персонажів.
6. Активне авторське начало, автор — не сторонній споглядач, а частина реального світу, учасник живого життя.
7. Герой роману Відродження — не так конкретна людина (хоча має й індивідуальні риси), як «притча на тему про її безмежні можливості» (за словами літературознавця Дмитра Затонського).

Особливості сюжету й композиції твору. З перших сторінок роману читач потрапляє у відомі ситуації лицарського роману, тільки перенесені з ідеального чудесного часу в реальну Іспанію кінця XVI — початку XVII ст. Окрасою лицарського роману був молодий, вродливий лицар — утілення шляхетності та інших чеснот, закоханий у свою обраницю і здатний перемагати чаклунів, велетнів, юрмища ворогів. Але в романі Сервантеса на його місці — звичайна людина. І потрапила вона у звичайний, а не казковий світ.

У присвяті ясновельможному «Дукові Бекарському» Сервантес пише про свій роман як про твір, «позбавлений коштовних оздоб витворності і вченості, якими красуються звичайно твори, скомпоновані в домах людей освічених». Він наполягає на простоті та щирості свого «літературного подарунка». І починає «правдиву» історію Алонсо Кіхано з Ламанчі — гідальго, який був так захоплений читанням лицарських романів,

що мав удома силу-силенну книг, а з решти майна — лише старий щит, спис, шкапу і пса. Однак він уявляв себе мандрівним лицарем, закоханим у Прекрасну Даму і зобов'язаним здійснювати численні подвиги. Красуні поруч не було, тому він обрав на цю роль селянку Альдонсу Лоренцо, пишно перейменовану на Дульсінею з міста Тобос. Знайшовши собі зброєносця із простих селян (Санчо Панса), герой вирушає в мандри на своєму старенькому коні, якого назвав Росинантом.

Композиція роману розгортається в ситуації «великої дороги». Мандрівка — головний композиційний прийом твору, що дає змогу авторові відтворити широку дійсність, вільно поєднувати різні образи та події. Основою сюжету середньовічних лицарських романів було випробування: герой змагався з різними силами, передовсім чарівними, демонструючи свою духовну і фізичну міцність. А в романі Сервантеса головний герой випробовується самою дійсністю, з якою постійно стикаються його високі прагнення.

Перші п'ять розділів роману називають *«протокіхотом»*, який закінчується новелою про безглуздий, позбавлений будь-яких ілюзій світ. Головне в цих розділах — висміяти популярні, але позбавлені літературної вартості лицарські романи. Починаючи із 7 розділу й до кінця роману образ головного героя поступово ускладнюється. Поруч із фантастичними видіннями та безглуздими витівками в Дон Кіхота з'являються мудрість і шляхетність.

У романі знаходимо численні згадки про міста, містечка та місцевості Іспанії. У цьому сенсі книгу можна назвати своєрідною енциклопедією іспанського життя.

Замок XV ст., м. Толедо (Іспанія). Сучасне фото

Сцена з балету Л. Мінкуса «Дон Кіхот». Львівський театр опери і балету. Сучасне фото

Образ Дон Кіхота. Цей образ не можна оцінити однозначно, оскільки зображується автором у різних ракурсах. З одного боку, Дон Кіхот — натура творча, піднесена, натхненна, бо тільки уява справжнього романтика могла перетворити просту селянську дівчину на Прекрасну Даму, заради якої варто здійснювати подвиги. Він вірить у торжество справедливості й готовий за неї боротися. Усі свої сили ладен віддати людям, які, як йому видається, потребують безкорисливої допомоги. Дон Кіхота вирізняє саме ця здатність до дії, ентузіазм, з яким він обстоює справедливість, хоча його зусилля часто бувають марними.

З іншого боку, на відміну від шляхетних героїв лицарських романів, Дон Кіхот комічний у своєму намаганні змінити світ. Його світла мрія і добра воля постійно стикаються з дійсністю і неможливістю реалізувати високі наміри. Тому образ Дон Кіхота постає не тільки комічним, а й трагічним.

Дон Кіхот є пародією на лицарство і водночас справжнім лицарем, бо не боїться захищати знедолених і йти вперед до своєї мети. Проте він вирушив у далеку путь не в той час. Його оточувала ниця, похмура, приземлена реальність.

Створивши собі світ примарних ідеалів, Дон Кіхот живе вигаданими цінностями. Але реальність постійно і владно втручається в ті лицарські сюжети, які придумав для себе герой. І поступово перед читачами замість лицарських історій розгортаються сюжети справжнього життя — широкого, розмаїтого, неідеального, та все ж таки напрочуд цікавого.

Санчо Панса. У мистецтві слова відомо чимало образів, які є *парними*, тобто не існують окремо один від одного і визначають сюжет твору. Ми пам'ятаємо Орфея і Еврідіку, Дедала й Ікара, Ромео і Джульєтту та багатьох інших. Так і Дон Кіхот та Санчо Панса навіки пов'язані творчим задумом автора.

Дон Кіхот і Санчо Панса — вічні образи в літературі й мистецтві. Вони мандрують дорогами тодішньої Іспанії, і кожен із них по-різному сприймає те, що відбувається довкола. На

О. Дом'є. Дон Кіхот. 1861 р.

перший погляд, Дон Кіхот і Санчо Панса пов'язані між собою за принципом контрасту, бо один — надто піднесений, мрійливий, а другий — навпаки, приземлений, прагматичний, подеколи навіть брутальний. Та насправді Дон Кіхот і Санчо Панса доповнюють один одного. Людина буває різною, каже нам Сервантес. У ній є і прекрасна мрія, і водночас прагматизм, здоровий глузд. Крім того, Санчо Панса і Дон Кіхот — це ще й два погляди на життя. Санчо Панса часто потерпає через вчинки свого господаря, а це яскраво свідчить про ту реальність, яка існує і має свої закони. Санчо Панса втілює народне розуміння правди життя. Його оцінки вчинків Дон Кіхота супроводжуються народним гумором, а народ, який сміється, має майбутнє.

Дерево термінів

Роман — жанр художньої літератури, прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, життєві події, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу.

Пародія (*з давньогрец. — пісня навиворіт, переробка на смішний лад*) — жанр фольклору і літератури; гумористичний чи сатиричний твір, у якому імітується творча манера письменника задля висміювання її як невідповідної новим мистецьким запитам.

ДОН КІХОТ (1605)

РОМАН

(Уривки)

ПЕРША ЧАСТИНА

Розділ I,

де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

Про що мріяв Дон Кіхот і що він зробив для здійснення своєї мрії?

В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не так давно гідальго, з тих, що мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щоденьку (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом),

audio

п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу — все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої *саєти*, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього полотна — і то незгірша. Була у нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інакше), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали. (...)

Так-от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу — тобто замалим не цілий рік — читав лицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок лицарських до читання собі накупити: де, було, яку стріне, так зразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напущисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа». (...)

Частенько йому траплялось диспутувати з тамтешнім парохом, — а був то чоловік учений, (...) богослов із Сігуенси, — про те, котрий лицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, цирюльник у тому ж таки селі, вважав, що обом тим воякам далеко до Лицаря Феба; якщо хто може

Г. Доре. Ілюстрація до твору «Дон Кіхот». 1860-ті рр.

йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом лицар: не такий манірник і тонкослізий, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

І так наш гідалього у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. (...) Похваляв наш гідальго велетня Моргантa, що з усього пихатого й нечемного великанського кодла єдиний був люб'язний і ґречний. Та над усіх поважав він Рінальда Монтальбанського; любо йому було бачити, як той левень, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого попадя або, перелинувши через море, викрадав Магометового боввана, що був, як славить історія, геть увесь щирозолотий. А за те, щоб надавати носаків зрадникові Ганелону, наш кавальєро віддав би радо свою ключницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві дотИ на ум не спливала: що йому випадає (...) шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити йменння своє несмертельною славою.

Поперед усього вичистив прапрадідну зброю, що вже бозна-відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом повний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забез-

Дж. Давид. Обряд посвяти Дон Кіхота. 1888 р.

express-
lesson

Г. Доре. Ілюстрація до твору «Дон Кіхот». 1860-ті рр.

печити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручиків. (...)

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ґанджі, ніж горезвісна Гонеллина коняка, що, кажуть, tantum pellis et ossa fuit (*лат.* була сама шкура та кості), визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке йменння, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому лицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні йменьь, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі йменння прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий лицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі. (...)

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку промову, а надто знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на

Г. Доре. Ілюстрація до твору «Дон Кіхот». 1860-ті рр.

вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панні високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

(Переклад Миколи Лукаша, Анатоля Перепаді)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Яким є побут простого гідалього?
2. Розкажіть про вплив лицарської літератури на героя Сервантеса. Наведіть відповідні цитати.
3. Як герой надає собі ознак лицарства? Чому, на вашу думку, йому недостатньо тільки певних предметів та об'єктів? Доведіть, що Дон Кіхот створює навколо себе «світ назв».

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Якими художніми засобами створено образ «комічного лицаря»? Як ви вважаєте, автор висміює свого героя чи співчуває йому?

Творче самовираження

5. Герой роману обирає собі Прекрасну Даму в дусі героїчних фантазій Середньовіччя. Опишіть з погляду Дон Кіхота Дульсінею Тобоську (а не Альдонсу Лоренсо).

Цифрові навички

6. Відшукайте в інтернеті інформацію про лицарський обладунок за часів Середньовіччя. Чим замінив його Дон Кіхот? У чому полягає мета цієї заміни?

Дослідження і проєкти

7. Знайдіть слова й вирази, які пародіюють стиль лицарських романів. Розкрийте їхній прихований зміст. Над чим, на вашу думку, сміється письменник?

Життєві ситуації

8. Чи варто перетворювати світ силою фантазії? Чи корисна уява?

Розділ VIII

про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Родина і друзі гідальго намагаються боротися з його манією: потайки спалюють його книги, а двері до бібліотеки замуровують — це подається як справи могутнього чаклуна. Зовні ніби примирившись із цим, Дон Кіхот підмовляє свого сусіда Санчо Пансу приєднатися до нього і вирушити на пошук пригод, обіцяючи посаду губернатора на якомусь острові. Мандрівники вийшли на поле, де стояли тридцять чи сорок вітряків, які видалися Дон Кіхотові велетнями. Він сміливо стає на бій з ними...

audio

Чи можна назвати вчинок Дон Кіхота подвигом? Висловте ваше особисте ставлення до його дій.

Тут перед ними замаячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли. Як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот. — Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що-бо ви, пане, кажете? — заперечив Санчо. — То ж зовсім не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

— Зразу видно, що ти ще лицарських пригод несвідомий, — сказав Дон Кіхот, — бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та лицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте,
підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки лицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись. Як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея[1], і тоді не втечете від кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу рись рятувати свого пана: наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може — так тяжко грьопнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

Дж. Давид. Дон Кіхот розмірковує. 1888 р.

---

[1] Бріарей — прізвисько одного з античних велетнів, так званого гекатонхейра Егеона. В античній грецькій міфології гекатонхейри — сторукі велетні, сини землі, символи могутніх природних сил. Ставши до бою з велетами — а про це Дон Кіхот марить протягом усього роману, — він здійснює головне завдання лицаря: бути «культурним героєм», що вносить порядок у життя світу та бореться з хаосом.

— Мовчи, друже Санчо, — одказав Дон Кіхот, — бойове щастя переходить. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже, — сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого лицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе-джурі своєму, він сказав:

Дж. Давид. Дон Кіхот після битви з вітряками. 1888 р.

— Раз якось читав я, що один гишпанський[1] лицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки мавpів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя, — промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим лицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

(Переклад Миколи Лукаша, Анатоля Перепаді)

---

[1] Гишпанський (або гішпанський) — це стара форма від прикметника «іспанський»; вона використовується в дещо іронічному значенні.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому вітряки здалися Дон Кіхотові саме велетнями, а не, наприклад, лицарями? За якими ознаками він «оцінює» їх?
2. Які почуття рухають Дон Кіхотом, коли він кидається в бій?

Аналіз та інтерпретація

3. Чому Дон Кіхот вважає, що перемога над вітряками — то свідчення його сміливості й звитяги?
4. Поясніть, чому для лицаря вітряки постають велетнями, а для зброєносця — це просто вітряки. Порівняйте позиції Дон Кіхота і Санчо Панси під час та після бою: які якості втілює кожен з них?

Творче самовираження

5. З'ясуйте значення фразеологізму «боротися (битися) з вітряками». Складіть з ним 2—3 речення.

Цифрові навички

6. З якою метою будували вітряки за часів Сервантеса? Як змінилися вигляд і призначення вітряків у наш час? Підготуйте повідомлення, доберіть світлини.

Дослідження і проєкти

7. Якими лексичними засобами автор досягає іронічного звучання історії? Випишіть їх (4—5 засобів).

Життєві ситуації

8. Чи були у вашому житті випадки, коли ви боролися з проблемами, які вам особисто здавалися надто серйозними, але згодом виявилися незначними? Які висновки ви зробили для себе?

Розділ XVII,

де оповідається про нові незліченні турбації, що спіткали премудрого Дон Кіхота і його бравого джуру Санчо Пансу в корчмі, котру наш лицар собі на лихо вважав за замок

Лицар та його зброєносець вирушають до міста Пуерто Лапіс, де Дон Кіхот сподівається здійснити багато подвигів. Коло міста їм зустрічаються монахи-бенедиктинці та жінка з Біскайї, яка їхала до чо-

ловіка в місто Севілью. Один з її супровідників нападає на Дон Кіхота, проте тому вдається перемогти біскайця. Натхненний цим подвигом, мандрівний лицар рушає далі й дорогою зустрічає погоничів коней. Росинант, випущений пастися, прибився до коней, однак погоничі палицями відігнали та побили його мало не до смерті, а потім — так само побили Санчо і Дон Кіхота.

Відійшовши від побоїв, герої заночували в корчмі, де Дон Кіхот спробував приготувати чудодійний бальзам, від якого Санчо Пансі стало зовсім кепсько. На ранок вони вирушили в дорогу, не заплативши за нічліг.

Корчмар одказав йому так само спокійно:

— Пане лицарю, я зовсім не жадаю, аби вашець за мої кривди на комусь помщався: як прийде до діла, то я й сам зумію одсіч дати. Я одного лише вимагаю — нехай вашець заплатить мені за ночівлю в моїм заїзді, себто за обрік для скотини, а також за харч і за дві постелі.

— Як то? — спитав Дон Кіхот. — Хіба се заїзд?

— Авжеж заїзд, та ще й незгірший, — одказав корчмар.

— Виходить, я помилявся до сієї хвилі, — промовив Дон Кіхот, — бо гадав, правду кажучи, що се замок, і то неабиякий. Але якщо се не замок, а таки заїзд, то мушу вам сказати, що вже плати вибачайте, бо я не годен переступити законів мандрованого лицарства: ніхто з таких лицарів, скільки я знаю з романів, ніколи не платив за ночівлю в заїзді та інші подібні речі, бо по праву і правді всі повинні приймати їх гостинно за нестерпучі муки, що вони в пошуках пригод набираються вдень і вночі, влітку і взимку, піші і кінно, на безхліб'ї й на безвідді, в студінь і в спеку, зносячи од неба всяку негоду і терплячи на землі всяку недогоду.

— Мені про те все байдуже, — заперечив корчмар. — Платіть гроші та й квит, а ті лицарські штучки нам без інтересу. Не треба мені ані помсти, ані відплати, лише звичайнісінької плати.

— Тоді ти просто нікчемний трактирник, — сказав Дон Кіхот. Стиснув Росинанта острогами, взяв ратище на перехил та й виїхав ніким не

Дж. Давид. Дон Кіхот і Санчо Панса. 1888 р.

спинений із корчми — так розігнався, що не оглянувся навіть, чи їде за ним зброєносца.

Корчмар, побачивши, що лицар поїхав і не розплатився, надумав стягти постояле з Санчо Панси, але той сказав, що раз пан не захотів платити, то й він не заплатить, бо, будучи джурою в мандрованого лицаря, мусить тим робом, що й пан його, ходити, тобто не платити ні шеляга по шинках та заїздах. Господаря взяло за печінки, і він загрозив Санчо, що коли той добром не розплатиться, то хай начувається, бо він свого не подарує. На ті нахвалки Санчо одказав, що буде дотримувати правил лицарського ордену, до якого належить його пан, і нічогісінько не заплатить, хоч би йому за те й життям довелось наложити, бо не хоче ламати давнього доброго звичаю мандрованого лицарства, не хоче, щоб потомні джури нарікали й жалкували на нього за порушення такого праведного закону.

На Санчову лиху біду серед постояльців корчемних було в ту пору четверо сукновалів із Сеговії, троє голкоробів з кордовського Жереб'ячого плацу і двоє тандитників із севільського ярмарку, люди все веселі, шутковиті, вигадливі і на все зле проворні. Так ніби їх одна думка пройняла, кинулись вони гуртом до Санчо, стягли його з осла, кинули на хазяйську ковдру (хтось швиденько по неї збігав), а потім, побачивши, що підсіння корчемне занизьке для тої забави, що вони намислили, вийшли на подвір'я, під високий небесний намет, почали підкидати Санчо на тій ковдрі, гуляючись ним, як собакою на карнавальних ігрищах.

Несвітський репет бідолашного підкиданця долетів до слуху Дон Кіхота. Лицар пристав, наслухаючи пильно, думав уже, що то якась нова пригода йому трапляється, але зрештою розчув, що то ж його джура так верещить. Тоді повернув коня і важкуватим чвалом покатав назад до корчми, але ворота були вже замкнуті, і він поїхав кругом, шукаючи, кудою б туди дістатись. Добравшись до муру, не такого і високого, яким було обведене подвір'я, він побачив, як над його джурою збиткуються: Санчо літав у повітрі то вгору, то вниз так шпарко, що якби наш лицар не був такий лютий, то сам би розреготався. Він спробував перелізти через мур із коня, але був такий замлілий і захлялий, що і з сідла встати не здужав. Тоді, сидячи верхи, почав шпетити і паплюжити підкидачів такими словами, що на письмі їх і переказувати негоже. Але вони на те не зважали і своє робили та все, знай, гигикали, хоч як той несамохітний літун кричав, стогнав, погрожував і благав. Аж тоді бешкетники Санчо пустили, коли підкидати втомилися. Потому підвели осла й підсадили на нього Санчо, накинувши йому на плечі кобеняк. Як побачила жалісліва Маріторна, який він змучений та змордований, принесла йому з колодязя води свіженької — душу одволожити.

(Переклад Миколи Лукаша, Анатоля Перепаді)

Вітряки, м. Кампо-де-Кріптана (Іспанія). Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Представників яких професій зображено в цьому фрагменті роману?
2. Чи завжди Дон Кіхот перебуває в полоні своїх лицарських фантазій?
3. Чому він не заплатив за нічліг?

Аналіз та інтерпретація

4. Як тлумачать поняття «справедливість» Дон Кіхот, Санчо Панса й трактирник?
5. Чи можна сказати, спираючись на цей епізод, що є певна відповідність між сценою біля трактиру і прислів'ям «Пани чубляться — у холопів чуби болять»?

Творче самовираження

6. Створіть список лицарських правил, які встановив для себе Дон Кіхот.

Цифрові навички

7. Випишіть з тексту твору незрозумілі слова. За допомогою інтернету дізнайтеся їхні значення. Доберіть сучасні відповідники.

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Підготуйте повідомлення та презентації про втілення образу Дон Кіхота в різних видах мистецтва (музика, кіно, живопис, скульптура, театр).

check yourself

Життєві ситуації

9. Чим відрізняються світ фантазій і буденності? Який світ вам більше до вподоби?
10. Якби в наш час хтось не заплатив за нічліг у готелі, якими були б наслідки?

Лист Дон Кіхота до Дульсінеї Тобоської

Не маючи змоги написати листа до прекрасної Дульсінеї Тобоської, Дон Кіхот розповідає його Санчо Пансі, а той покладається на свою блискучу пам'ять.

Чи справді Дон Кіхот кохає Дульсінею?

«Достохвальна і можновладна сеньйоро!

Зранений вістрям розлуки і вжалений жалем у саме серце, найсолодша Дульсінеє Тобоська, зичить тобі щастя й здоровля той, хто сам їх не має. Якщо краса твоя мною гордує, якщо цнота твоя мною нехтує, якщо зневага твоя мене к землі прибиває, то хоч я собі й терпливий удався, не здолаю більше тої муки зносити, що не тільки важка понад силу, а й довго понад усяку міру триває. Вірний мій зброєносець Санчо розповість тобі докладно, прекрасна невдячнице, кохана ворогине моя, у який розпач я упав з твоєї причини. Якщо рачиш порятувати мене — твій єстем, а ні, то чини собі як сама знаєш, а я, збавивши собі віку, задовольню жорстокість твою і моє жагуче прагнення.

Твій до гробу Лицар Сумного Образу».

(Переклад Миколи Лукаша, Анатоля Перепаді)

Сцени з балету Л. Мінкуса «Дон Кіхот». Львівський театр опери і балету. Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Який образ створив для себе Дон Кіхот з образу реальної селянки? Чому для нього це було так важливо?
2. Які емоції та почуття втілено в листі Дон Кіхота?
3. Яким Дон Кіхот уявляв ставлення Дульсінеї до нього?

Аналіз та інтерпретація

4. Чому герой обирає для себе йменння «Лицар Сумного Образу»? Який саме «сум» він мав на увазі?
5. Як ви вважаєте, Сервантес змальовує образ Дон Кіхота з іронією чи із захопленням? Поясніть.

Творче самовираження

6. Перекладіть лист Дон Кіхота сучасною українською мовою.

Цифрові навички

7. Уявіть, що Дон Кіхот і Дульсінея спілкуються в месенджері. Створіть чат з їхніх повідомлень (7—8 меседжів).

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Відправляючи послання до Дульсінеї Тобоської, Дон Кіхот, звичайно, очікує від неї відповіді. Спробуйте написати відповідь Дон Кіхоту від імені Дульсінеї Тобоської:
   1) таку, яку б хотів отримати герой;
   2) таку, якою б вона могла бути насправді.

Життєві ситуації

9. Донкіхотство — особливість свідомості й поведінки людини, яка має наміри втілити ідеал у життя, але через відірваність від реальності такі наміри спричиняють її конфлікт з дійсністю та середовищем. Як ви вважаєте, чи існує донкіхотство в наш час? Наскільки корисна чи небезпечна ця риса?
10. Чи завжди нерозділене кохання є трагедією для закоханого? Як воно впливає на людину?
11. Чи бачите ви несправедливість у сучасному світі? У чому це виявляється? Про які вади суспільства свідчать ваші приклади?
12. Чи маєте ви особисто бажання боротися з несправедливістю? У який спосіб?
13. Кого із сучасників ви можете назвати дон кіхотами? Чому?

ВІДГОМІН

Борис Грінченко (1863—1910)

...На цій землі можна й після того жити
тільки одним: зробленим во ім'я правди
і світа ділом.
Борис Грінченко

«В УЛАМКАХ ОД ЗБРОЇ З ІРЖАВИМ МЕЧЕМ...»

Борис Грінченко — український письменник, перекладач, педагог, громадсько-культурний діяч. Автор багатьох підручників, фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих, педагогічних праць, історичних нарисів. Протягом усього життя обстоював поширення української мови в школі та в установах.

Серед багатого творчого доробку Б. Грінченка майже два десятки поем, які мають героїко-патріотичне спрямування. Герої його творів — люди різних національностей та історичних епох. Розробляючи сюжети світової літератури, Б. Грінченко збагачував тематику української поезії, її образний світ. Однією з таких поезій є «В уламках од зброї з іржавим мечем...» за мотивами роману Сервантеса «Дон Кіхот». Герой Б. Грінченка — цілеспрямований борець за «праведне діло». Автор використовує символи іржавого меча та уламків зброї, щоб наголосити на незламності духу Дон Кіхота, його готовності до боротьби, навіть коли зовнішні обставини несприятливі.

Образ Дон Кіхота в поезії яскраво відображає конфлікт між внутрішніми переконаннями героя і сприйняттям його суспільством. Усі довкола вважають лицаря божевільним, але він продовжує слухати своє серце. Цей конфлікт між особистими ідеалами й суспільним сприйняттям акцентує важливість моральної довершеності героя та його духовної

сили в боротьбі зі злом. Поет стверджує, що справжня мужність полягає в тому, щоб не схилятися перед труднощами.

Вірш просякнутий героїчною атмосферою та відчуттям трагічності, що додає глибини образові лицаря. Дон Кіхот, шукаючи давніх чудовиськ, не усвідомлює, що сучасні «страшила» мають інший вигляд — вони сховані за блиском золота та владою. Герой Б. Грінченка не бачить цих ворогів і продовжує боротися зі старими уявленнями про зло. Це визначає актуальність боротьби за справедливість і в сучасному світі. Автор поезії розмірковує над тим, що боротьба за правду і справедливість — це вічний і важливий процес, який вимагає відваги й незламної волі. Образ Дон Кіхота, змальований Б. Грінченком, надихає і закликає до дії.

В УЛАМКАХ ОД ЗБРОЇ З ІРЖАВИМ МЕЧЕМ...

1. *Про які реалії з життя Дон Кіхота Сервантеса йдеться у творі?*
2. *Яким ви уявляєте Дон Кіхота, читаючи вірш Б. Грінченка? Які емоції у вас викликає його образ?*

I

В уламках од зброї з іржавим мечем
Він гордою їде ходою,
І погляд у нього сіяє вогнем,
І серце аж рветься до бою.

О. Чичик. Ілюстрація до роману Сервантеса «Дон Кіхот». 2011 р.

II

Меча не пускає він з лицарських рук
І страху ніколи не знає,
Життя його — низка і горя, і мук,
Та іншого він не бажає.

III

На діло лицарське себе він оддав —
Ставать за малих, в обороні,
І де він неправду і зло зустрічав,
Там сміло він брався до броні.

IV

Найкращії друзі впевняли його,
Що він божевільний без міри,
Та слухавсь він серця самого свого,
А серце не знає невіри.

V

І він не злякався й разу ні на мить,
А, вірючи сам без вагання,
Казав: хоч омана всім очі сліпить,
Та правди іде панування.

VI

І сил ще таких і нема, й не було,
Щоб мужність правдиву зборола,

О. Чичик. Ілюстрація до роману Сервантеса «Дон Кіхот». 2011 р.

І що перед нею неправда і зло
Впадуть, не устоять ніколи.

VII

Що нині не те, як колись, він не знав,
У дивні закоханий мрії,
І давні страшила по світу шукав,
Дракони, і велетні, й змії.

VIII

Не відав, що тії страшила в наш час
Вже нашу придбали подобу.
І в сяєві золота й пишних окрас
Мордують людей, мов худобу...

IX

Безщасним він сльози утерти хотів
І брався, де треба, до зброї,
А ворог лукавий щочасно дурив
Великого лицаря в бої.

X

Він їздив по світу, боровся щодня
І часом, було, з вітряками,
І посміхом сталась та горда борня
Із давнього-давна між нами.

XI

Байдуже! За правду все груди свої
Під рани він ставив тяжкії,
І хоч не знаходив на світі її —
На неї не кинув надії.

XII

Умер він, і прості та чисті серця,
Що в серце його прозирали,
Високий той образ за правду борця
Без сміху в душі заховали.

XIII

Борця, що ніколи вагання не знав,
Ішов на всі муки він сміло,
Що навіть і посміх його не лякав:
Так вірив у праведне діло...

Б. Крюков. Дон Кіхот. 1954 р.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому головний герой поезії Б. Грінченка вважає, що потрібно боротися за правду і справедливість?
2. Чи розуміє Дон Кіхот реалії життя? Прокоментуйте.
3. Як ви тлумачите мотиви дій лицаря в поезії Б. Грінченка? Вважаєте їх розумними чи безглуздими? Чому?

Аналіз та інтерпретація

4. Які символи використовує Б. Грінченко для зображення Дон Кіхота? Розкрийте їхнє значення.
5. Як у вірші представлено тему омани та боротьби за правду? Які художні засоби використовує автор для її вираження?
6. Якими засобами автор показує боротьбу Дон Кіхота зі злом?
7. Порівняйте образи Дон Кіхота, створені Сервантесом і Б. Грінченком. Що в них спільного? Чим вони різняться?
8. Ознайомтеся з біографією Б. Грінченка. Що, на вашу думку, могло надихнути письменника на написання твору про Дон Кіхота? Відповідь аргументуйте.

Творче самовираження

9. Створіть сучасний образ Дон Кіхота, використовуючи будь-який вид мистецтва (малюнок, комікс, манга, мем, дошка образів тощо). Доберіть цитати до вашого твору.

Цифрові навички

10. Відшукайте в інтернеті цікаві факти біографії і творчості Б. Грінченка. Підготуйте повідомлення.

Дослідження і проєкти

11. Дослідіть, як змінювався образ Дон Кіхота в українській літературі від часів Б. Грінченка до сучасності. Підготуйте презентацію, прокоментуйте.

Життєві ситуації

12. Як суспільство реагує на людей, які безкомпромісно борються за правду? Чи підтримуєте ви такі дії? Чому?
13. Як ви гадаєте, чи можна навчитися бути таким рішучим і відданим своїм ідеалам, як Дон Кіхот? Що для цього потрібно?
14. Чи зустрічали ви в літературі або реальному житті людей, які нагадують Дон Кіхота? Розкажіть про них.

Україна та українська література в добу Ренесансу XV — початок XVII ст.

Повіяло в Україні новим європейським духом.
Іван Франко

1. *Як ви гадаєте, які риси характеру були необхідні українським письменникам і діячам доби Ренесансу, щоб протистояти викликам і сприяти культурному відродженню України?*
2. *Яке значення має книгодрукування для розвитку культури та освіти України?*
3. *Розкрийте значення книжок у сучасну добу. Які книжки привернули вашу увагу останнім часом?*

Особливості української літератури епохи Ренесансу. Український літературний Ренесанс — важлива частина загальноєвропейського культурно-духовного Відродження. Це складна й суперечлива доба в українській культурі. У XIV—XV ст. українські землі були спустошені турецькими й татарськими ордами, унаслідок чого ослаблена країна опинилася в складі об'єднаної литовсько-русько-польської держави. Спочатку українська мова і культура співіснували з польською, збагачуючи одна одну, але згодом влада почала чинити перепони розвитку української національної ідентичності.

Проте Україна залишалася частиною православної візантійської культурної спільноти. У ранній княжий період (XI—XII ст.) візантійство позитивно впливало на літературний процес. Але в XIV—XVI ст. ці впливи почали стримувати розвиток культури. В Україні понад два століття не було помітних творів літератури. Крім того, народна мова не

presentation

Болонський університет, м. Болонья (Італія). Сучасне фото

була популярною, на відміну від Західної Європи, де місцеві мови здобули популярність.

В останній чверті XVI — першій половині XVII ст. Україна разом з іншим світом переживала часи піднесення культури, активно переймала ідеї та образи європейського гуманізму: оволодіння культурною спадщиною, патріотизм, любов до рідного краю. Почалася інтенсивна відбудова культурного й громадського життя, з'явилися нові літературні жанри, зокрема поетичні, та шкільна драма. Панегірики, поеми й оди втілювали гуманістичні ідеї та ідеали, акцентуючи увагу на особистісних якостях людини, які ставилися вище за її місце в соціальній ієрархії.

Українську літературу доби Ренесансу творили різними мовами, зокрема латиною. Одним із найвідоміших українських поетів, який писав латинською мовою, був *Юрій Дрогобич* (*Котермак*), доктор медицини і доктор мистецтв у Болонському університеті, ректор цього університету, а також учитель астронома Миколая Коперника.

Важлива ознака Ренесансу європейських народів — творення національних літератур національними мовами. В Україні у другій половині XVI ст. освічені люди з міщанства і селянства також намагалися розвивати українську літературу народною мовою. Завдяки зусиллям творчих сил нації

Юрій Дрогобич (прибл. 1460–1494) — український освітній діяч доби Ренесансу

Болонський університет, м. Болонья (Італія). Сучасне фото

українська мова поступово почала проникати в церковні переклади та оригінальні твори.

Книговидавнича справа. У XVI ст. в Україні розквітло книгодрукування. Український першодрукар *Іван Федоров* (прибл. 1510—1583) за допомогою меценатів створив у Львові типографію, де в 1574 р. власним коштом та на зібрані ним серед містян гроші надрукував збірник описів життя святих «Апостол», а також «Буквар» з граматикою. Через якийсь час Іван Федоров на запрошення князя Костянтина Острозького переїхав до міста Острог. Там почався грандіозний проєкт — підготовка до друку першого в слов'янському світі повного видання Біблії церковнослов'янською мовою. Для пошуку достовірного тексту князь Острозький відправив послів до Чехії, Польщі, Московії, Болгарії, Греції та Палестини, вів листування із Вселенським патріархом і створив комісію з перекладу Святого Письма при Острозькій академії. До підготовки видання були залучені сімдесят два перекладачі та грецькі вчені. У 1581 р. Острозьку Біблію (1256 сторінок) було надруковано. Вона стала взірцем для всього православного слов'янства. Її наклад становив півтори тисячі примірників, а книгу придбали королівські бібліотеки Швеції та Франції, що свідчило про її високу якість.

Друкарська справа активно розвивалася по всій Україні. До середини XVII ст. вже існувало до сорока друкарень, створених за підтримки меценатів та Війська Запорозького. Активно організовували друкарні також братства. Найбільшою з них була друкарня Києво-Печерської лаври, яка за перші п'ятнадцять років надрукувала сорок книжок. У XVI ст. перекладали й публікували наукові трактати, поширювали переклади Свято-

Чорна кам'яниця, м. Львів. Архітектор П. Красовський. Кінець XVI ст.

Купол каплиці Боїмів. Збудовано 1615 р., м. Львів. Сучасне фото

го Письма. Одним із найцінніших перекладів є Пересопницьке Євангеліє, створене в 1561 р. Це перший переклад Святого Письма українською мовою, зроблений ченцями Пересопницького монастиря на Волині.

Розвиток книгодрукування та ознайомлення з перекладною літературою стимулювали розвиток української ренесансної літератури. Це був час формування національної мови, нових стилів і жанрів, порушення нових, раніше заборонених тем.

Творчість письменника-полеміста Івана Вишенського. На зламі XVI—XVII ст. особливого розквіту досягла ренесансна полемічна література, зумовлена суперечностями між Західною та Східною церквами щодо культурних зв'язків та перспектив подальшого розвитку. Серед українських полемістів цього періоду були Гераким Смотрицький, Христофор Філарет, Мелетій Смотрицький.

У той період заявив про себе *Іван Вишенський* (прибл. 1550—1621) — український релігійний і літературний діяч раннього нового часу, православний монах. Родом він з Галичини, містечка Судова Вишня (нині — Яворівський район Львівської області). За місцем народження взяв собі прізвище. Приблизно з 1570 р. служив ченцем у монастирі на горі Афон (Греція), що в ті часи була духовним центром православ'я на Сході. Його служіння на Афоні тривало майже сорок років. Звідти надсилав свої послання в Україну. У 1604 р. повернувся в Україну, де жив у різних монастирях, відтак знов відбув на Афон.

Іван Вишенський — майстер ораторсько-викривального стилю, автор відомих творів «Посланіє до єпископів» («Вельможним їхнім милостям панам...»), «Пересторога», «Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься

Пам'ятник Івану Федорову, м. Львів. Сучасне фото

Титульний аркуш оригінального видання «Алостола» друкарні Івана Федорова. 1574 р.

Свято-Успенська Унівська лавра, де служив Іван Вишенський, м. Унів (Львівська область). Сучасне фото

Польська» та ін. Це палкі, одухотворені проповіді, що мають яскраво виражений гуманістичний характер. Протягом чверті століття Вишенський вів пристрасну і непримиренну боротьбу, звертаючись до українського народу з посланнями у стилі біблійних пророків проти вищих ієрархів, що шукали розкоші й веселого панського життя. Письменник був переконаний, що очиститися від гріхів можливо через повернення до простоти та аскетичного життя. Адже людина цінна своєю духовністю, моральними чеснотами, а не багатством чи високим становищем.

Іван Вишенський був не тільки теологом, а й справжнім демократом і патріотом. У своїх творах він часто писав про важливість соціальної рівності. Мріяв бачити Україну як країну, де людина почувається вільною, де панує братерство і всі живуть за принципами раннього християнства, які він вважав істинними.

Розквіт гравюри в українському книгодрукуванні

Поява книгодрукування сприяла поширенню і вдосконаленню такого напряму образотворчого мистецтва, як гравюра. Поворотним етапом у розвитку староукраїнської графіки стало використання гравюри у Львівському виданні «Апостола» Івана Федорова, у якому було вміщено дві гравюри. Одна з них зображувала євангеліста Луку. Образ Луки виконано у своєрідному стилі тодішнього українського іконопису. Автором гравюри, очевидно, був місцевий художник, який приховав своє ім'я за ініціалами «W. S.» (можливо, Войцех Стефанович). Гравюра із

Гетьман Конашевич Сагайдачний. Гравюра в збірнику віршів Касіяна Саковича. 1622 р.

зображенням євангеліста Луки з львівського «Апостола» засвідчила появу нового мистецького явища — книжкової гравюри.

Ще один талановитий гравер доби Ренесансу зі Львова Лаврін Пухала (Лавриш Филипович-Пухальський) очолював майстерню граверів. Ці художники не лише створювали гравюри для книг, а й ретельно продумували їхнє оформлення — від заголовних літер до декоративних заставок, що робило кожну книгу справжнім мистецьким твором.

Гетьман війська Запорозького. Гравюра в збірнику віршів Касіяна Саковича. 1622 р.

Острозька академія — колиска української освіти та науки

У другій половині XVI ст. в Україні почали організовувати вищі школи. Острозька слов'яно-греко-латинська школа (академія), заснована в 1576 р. князем Костянтином-Василем Острозьким у місті Острозі, — найдавніша науково-освітня установа України. В академії студенти вивчали сім вільних наук — граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику, астрономію, а також вищі дисципліни — філософію, богослів'я та медицину. Вони також опановували п'ять мов: слов'янську, польську, давньоєврейську, грецьку та латинську.

Першим ректором школи став письменник Герасим Смотрицький, а серед викладачів були українські та зарубіжні науковці, як-от Дем'ян Наливайко, Христофор Філалет, Василь Суразький та ін.

express-lesson

Острозька академія. Сучасне фото

Острог, малюнок Наполеона Орди. Сер. XIX ст.

Острозька академія мала потужний вплив на розвиток освіти в Україні, надихаючи створення братських шкіл у Львові, Луцьку та Володимирі. Серед випускників академії були вчений і письменник Мелетій Смотрицький та гетьман Петро Сагайдачний. З Острозькою школою пов'язана значна частина творів, що з'явилися в публіцистично-богословській літературі українського Ренесансу. Хоча будівля академії не збереглася, на її місці тепер — чудовий парк. При Острозькій академії колись діяла і друкарня Івана Федорова.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Які впливи позначилися на літературному процесі в Україні в епоху Ренесансу?
2. Чому українська мова і культура стали об'єктом гонінь у XVI ст.?
3. Діяльність яких українських діячів мала важливе значення для розвитку культури й освіти в Україні та Європі?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Поміркуйте, чому важливо було зберегти і розвивати рідну мову в добу Ренесансу.
5. Розкрийте значення книгодрукування для розвитку української літератури.
6. Проаналізуйте гуманістичні ідеї, відображені у творчості Івана Вишенського.

Творче самовираження

7. Напишіть короткий діалог між Іваном Вишенським та його сучасником про важливість збереження української культури.

Цифрові навички

8. За допомогою цифрових ресурсів створіть віртуальну виставку найвідоміших ренесансних архітектурних пам'яток України.

Дослідження і проєкти

9. Підготуйте мультимедійну презентацію на одну з тем: 1) «Вплив європейського Ренесансу на українську літературу»; 2) «Наукова, освітня і культурна діяльність Юрія Дрогобича»; 3) «Мистецтво української гравюри XV—XVII ст.».
10. Створіть проєкт на тему «Книгодрукування в добу Ренесансу і в сучасний період».

Життєві ситуації

11. Уявіть, що ви маєте можливість запросити одного з українських діячів Ренесансу до сучасного світу. Кого б ви обрали і чому? Які сучасні проблеми ви б обговорили з ним і які поради, на вашу думку, він би вам дав?
12. Як, на вашу думку, сучасні технології можуть сприяти збереженню та популяризації культурної спадщини українського Ренесансу?
13. Які уроки доби Ренесансу можуть бути корисними для сучасної України у сфері культури та освіти? Наведіть приклади.

Українські народні думи

Терпкими соками суворої і величної історії, волелюбністю народного серця і незміренною любов'ю до рідної, навпіл засіяної зерном і кров'ю землі вирощена українська дума.

Михайло Стельмах

Хто такі кобзарі? Яке їхнє значення в українському суспільстві? Чому їхня діяльність важлива для збереження національної ідентичності? Чи можуть сучасні митці виконувати таку роль?

Виникнення дум. Героїчний народний епос України багатий на взірці оригінального жанру — *народної думи*, якого немає у

фольклорі інших народів. Думи як великі сюжетні пісенно-розповідні твори виникли в XV—XVI ст., одночасно з появою козацтва. Завдяки поетичній образності, тонкому ліризмові та мелодійності українська дума здобула визнання у всьому світі.

У думах народ зображував мужніх, благородних і сильних духом героїв та героїнь, готових пожертвувати життям заради свободи: захисників рідної землі, полонених у турецькій неволі, козаків, що борються з польською шляхтою. У цих творах прославляються народні герої, такі як Богдан Хмельницький, Іван Сірко та Іван Богун, оспівуються їхні воля, розум і рішучість, завдяки яким вони вистояли та рятували інших. Також засуджуються негідні вчинки тих, хто став зрадником або боягузом.

Уперше термін «дума» згадано в хроніці 1587 р. польського історика Станіслава Сарницького (1532—1597). Першим дослідником українських дум став М. Максимович (1804—1873), фольклорист, етнограф, ректор Київського університету. Т. Шевченко свою першу книжку назвав «Кобзар», і до неї увійшло кілька віршів, які починаються словами «Думи мої».

Особливості будови дум. Характерною ознакою структури дум є те, що вони не поділені на строфи. Думи можуть мати окремі періоди (тиради) і характеризуються нерівномірністю рядків — від чотирьох до тридцяти і більше складів. Рядки в них не обов'язково зарифмовані, але завжди мають виразний ритм. Епічна розповідь чергується з ліричними відступами, суто пісенними уривками, що й зумовило виконання дум речитативом, коли під акомпанемент кобзи, бандури чи ліри окремі рядки народний співець декламував, промовляв, а інші — проспівував. Для виконання дум необхідна спеціальна підготовка, яку в наші дні здійснюють кобзарські школи.

Т. Шевченко. Михайло Максимович. 1859 р.

В. Штернберг. Малюнок із першого видання «Кобзаря» Тараса Шевченка. 1840 р.

Традиційна структура народної думи

1. Заспів (зачин, «заплачка»).
2. Основна розповідь.
3. Закінчення («славословіє»).

Зміст і проблематика дум. Розрізняють дві основні групи дум: історичні та соціально-побутові. *Історичні думи* висвітлюють героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників і турецьку неволю XIV—XV ст. («Дума про Самійла Кішку», «Втеча трьох братів з Азова»), а також оспівують козацькі повстання проти гніту польської шляхти (XVI — початок XVII ст.). Найпоширенішими є думи про конкретних історичних постатей: «Хмельницький і Барабаш», «Дума про Івана Богуна». *Соціально-побутові думи*, створені переважно в період Руїни і політичного занепаду (кінець XVII ст.), відображають явища суспільного та родинного життя. У цих думах діють безіменні герої-козаки, які постають у побутових ситуаціях, зокрема у стосунках з рідними й близькими. Відомі думи цього циклу — «Сестра та брат», «Вдова і три сини», «Прощання козака».

Виконавці народних дум. Людей, які співали думи, називали кобзарями, бандуристами, лірниками. Прихід народного співця до села чи міста в давнину був великим святом: і молоді, і старі залишали свої справи, щоб зібратися і послухати народні розповіді в його виконанні. Майже кожну хату поряд з іконами прикрашав образ козака Мамая — легендарного бандуриста-запорожця, захисника українського народу, степовика, мандрівника, воїна. На картинах його завжди зображували з кобзою — символом співучої душі народу. Видатні кобзарі й лірники України XIX—XX ст. — Остап Вересай, Михайло

М. Михайлошина. Кобзар. 2012 р.

О. Шупляк. Мамай Усміхнений. 2015 р.

Кравченко, Григорій Любисток, Данило Бандурка, Іван Стрічка. Найвідомішими сучасними виконавцями народних дум є Тарас Компаніченко та Василь Нечепа. Народ завжди поважав кобзарів і лірників, високо цінуючи їхню пісенну творчість та важливу роль у вихованні українців у дусі свободи, патріотизму, звитяги.

Дерево термінів

Думи — різновид героїчного народного епосу; великі за обсягом пісенно-розповідні твори переважно героїчного змісту про важливі історичні події, найчастіше про боротьбу українського народу проти іноземних загарбників.

Речитатив — протяжне проказування, що наближається і до декламації, і до співу. Використовують його виконавці народних дум — кобзарі, лірники, бандуристи.

Легендарний кобзар України

Один з найвідоміших кобзарів XIX ст. — Остап Вересай із Прилуччини. Під час виконання своїх дум він не просто хвилювався, а навіть плакав і притупував ногами. Особливий стиль виконання О. Вересая вражав багатьох дослідників, художники малювали його портрети. Він був відомий далеко за межами України, співав багато пісень історичних, побутових, козацьких, невільницьких, сатиричних. Виступ кобзаря у 1874 р. на археологічному з'їзді в Києві зацікавив українськими думами всю Європу. Твори у виконанні народного музиканта підкорили навіть серце Т. Шевченка. За рік до своєї смерті він презентував О. Вересаєві свій «Кобзар» з дарчим підписом. У 1959 р. у Сокиринцях заснували кімнату-музей О. Вересая, а в 1978 р. встановили йому пам'ятник.

Остап Вересай — український кобзар. Фото 1880 р.

Думи крізь століття

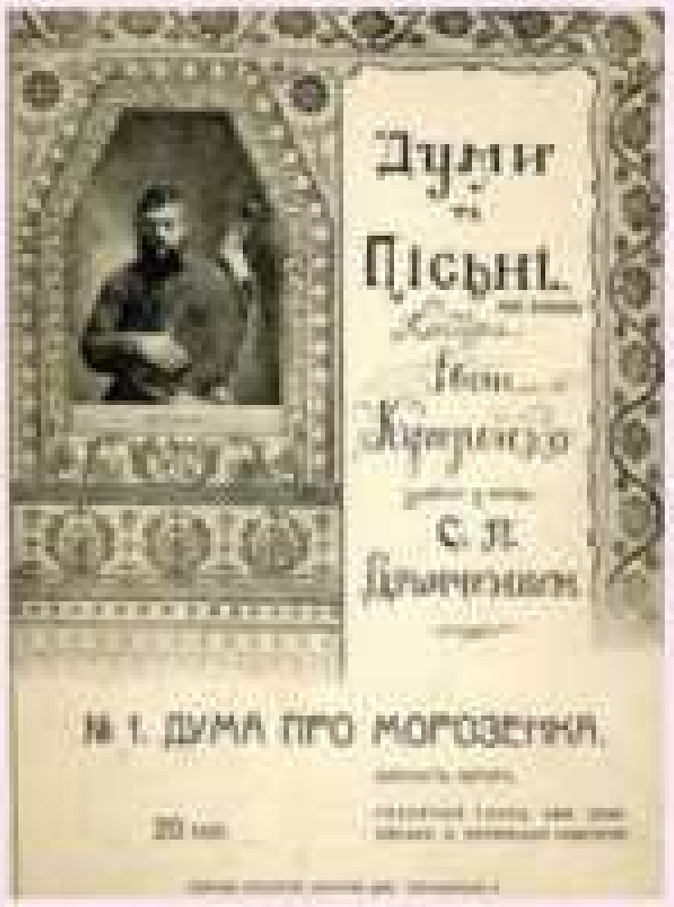
Систематичне збирання, вивчення і публікація текстів дум почалися у 10—20-ті роки XIX ст. на території тодішньої Полтавської губернії, у Миргородському повіті. Саме центральна частина Полтавщини (сучасні Полтавська, частково Чернігівська і Сумська

Катерина Грушевська (1900–1943) — українська вчена в галузі етносоціології, етнографії, культурології

Збірник українських пісень з нотами до них. 1897 р.

Видання «Думи та пісьні, які виконує Кобзарь Іван Кучеренко, уложені у ноти С. П. Дрімченком», м. Харків. Поч. XX ст.

області) була територією поширення героїчного епосу. Перші публікації дум у першій половині XIX ст. здійснили М. Максимович, П. Куліш, А. Метлинський. У XIX—XX ст. було створено багато серій книг, у яких друкували тексти дум: «Дитяча бібліотека», «Шкільна бібліотека», «Кошові Запорізької Січі».

Збірки українських народних дум виходили в різних містах України, а також в інших країнах: Франції (Париж), Польщі (Краків), Канаді (Торонто), Німеччині (Лейпциг, Штутгарт), Швейцарії (Женева). Найповнішим і найґрунтовнішим серед усіх видань українського героїчного епосу стали укладені Катериною Грушевською два томи «Українських народних дум» (1927, 1931). Перевидали їх аж після здобуття Україною незалежності.

«ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ»

Історичні факти й домисли в думі. «Дума про козака Голоту» була створена в період боротьби українського народу проти турецько-татарських нападників. У ній ідеться про подвиг відважного козака, який здобув перемогу над багатим татарином. Прізвище головного героя утворено від слова *голота*, синонімами до якого є *біднота*, *злидота*, *сірома*, *бідацтво*.

В основу твору покладено події XVI—XVII ст., коли Україна переживала жорстокі війни з татарськими загарбниками. Єдиними гідними супротивниками татарів були українські козаки. Ці відважні воїни стали героями багатьох дум, пісень, легенд та історій.

Козак Голота — особа не історична, хоча деякі дослідники намагалися довести протилежне. Вони стверджували, що цей образ міг бути пов'язаний з Іллею Голотою — полковником і соратником Богдана Хмельницького, який брав участь у військових походах на Полісся та Литву за дорученням гетьмана і загинув у 1649 р. під час облоги Зголa.

Місце дії думи — «поле Киліїмське» — це не вигадана назва, а реальна територія на румунському боці Сулінського гирла Дунаю, де розташований острів з висотами до шести метрів над рівнем моря. На півночі цього острова розкинулося місто Стара Кілія, яке існувало ще за часів створення думи.

Поєдинок козака Голоти з татарином. У «Думі про козака Голоту» протиставлено два світи, які уособлюють чесний і справедливий козак Голота, котрий усім серцем любить батьківщину, та корисливий татарин.

Голота належить до запорозької черні, про що свідчить його прізвисько. Портрет героя змальовано в деталях: бідний одяг, у його шапці «зверху дірка, травою пошита», проте зброя яскрава і кінь добрий. Козак Голота, за своєю суттю людина миролюбна, сміливо виходить на поєдинок, бо найважливішим обов'язком для себе вважає оборону рідної землі.

А татарин прагне лише наживи і багатства. Він готовий зрадити, захопити козака і продати його в неволю. Нападає першим, мов той хижий птах. Це акцентує його жадібність і підступність, що контрастує з чесністю і безкорисливістю козака. Голота є втіленням ідеалу українського народу, як позитивні персонажі героїчного епосу країн Західної Європи (Роланд, Сід та ін.).

У поєдинку Голота показує свою мужність і відвагу, перемагаючи татарина. Ця

Г. Якутович. Козак Голота. Гравюра. 1966 р.

Ф. Гуменюк. Козак Голота. 1990 р.

перемога є символом торжества українського національного характеру, його сили та віри у справедливість.

Образ вірного сина і захисника української землі від чужинців. Козак Голота — це узагальнений образ українських козаків, вірних захисників своєї Батьківщини. Він сміливий і мужній воїн, справжній патріот, який бореться за вітчизну, а не за власну вигоду. У тексті його часто порівнюють із вовком, наголошуючи на основній рисі українського лицаря — прагненні до свободи.

Голота — народний герой, наділений такими чеснотами, як відвага, мудрість, незламність. Він досвідчений воїн, який завжди залишається пильним. Автор думи наділяє Голоту потужною силою, завдяки якій він здобуває перемогу над татарином, діючи справедливо й сміливо. Завершується дума *славослов'ям* — вдячністю козака Килійському полю за підтримку «при нещасній годині».

«Дума про козака Голоту» нагадує, що мужні козаки своїми подвигами заповіли нам захищати й берегти рідну землю.

ДУМА
ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ

1. *Які емоції ви відчуваєте, коли читаєте про подвиги козаків, зокрема козака Голоти? Чому ці емоції важливі для розуміння нашої історії та розвитку суспільства?*
2. *Як опис зовнішності та одягу козака Голоти допомагає зрозуміти його характер та його ставлення до життя?*
3. *Як ви гадаєте, що означає бути справжнім патріотом? Як приклад козака Голоти може допомогти нам у цьому?*

Ой полем килійським[1],
То шляхом битим гординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати[2] дорогії —
Три семирязі[3] лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.

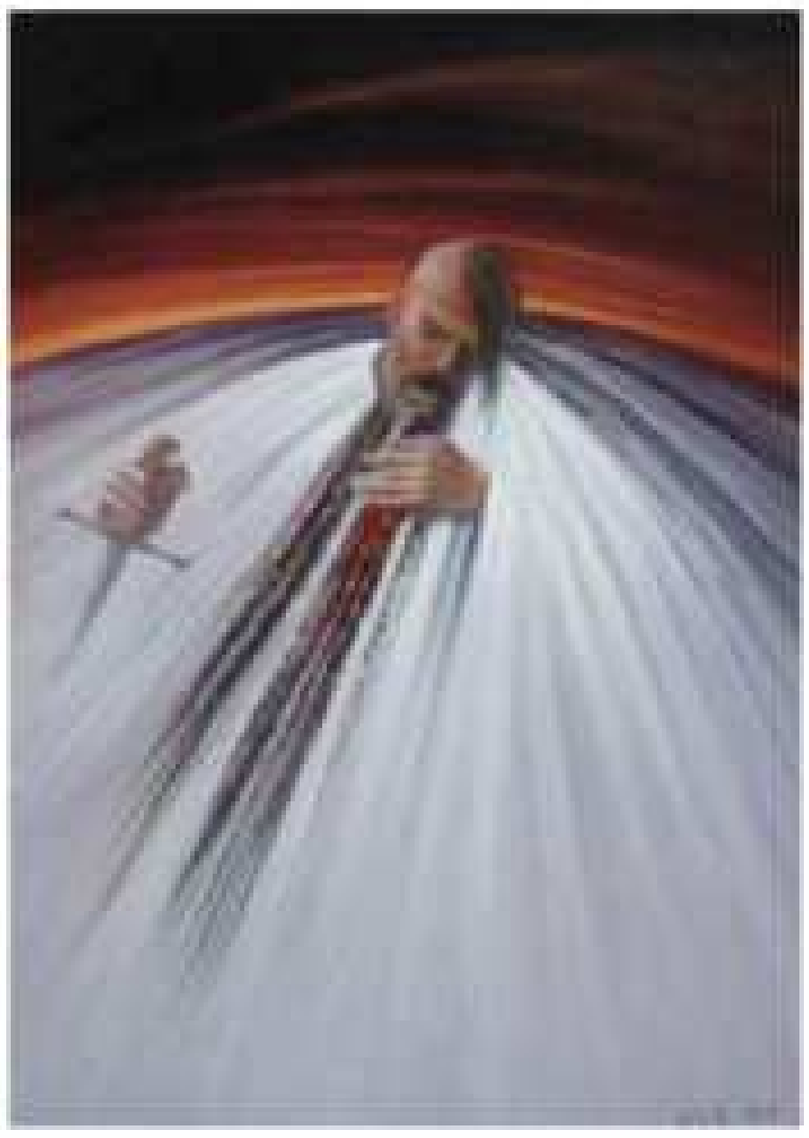
---

[1] Поле килійське — місцевість біля Килії (Одеська область), у XV—XVIII ст. тут була турецька фортеця, звідки турки нападали на Україну.

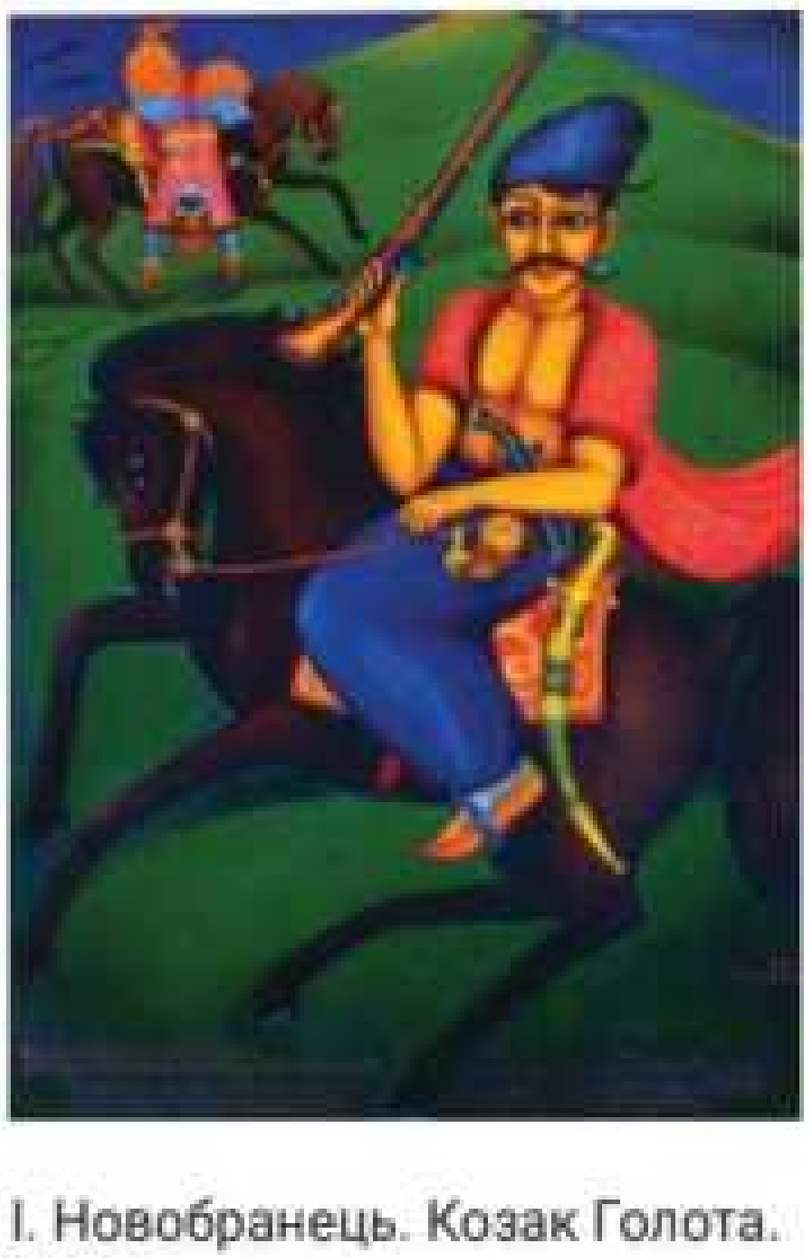
[2] Шати — багатий одяг.

[3] Семиряга — свита з грубого сукна.

А ще, правда, на козакові
Постоли в'язові,
А онучі китайчані[1] —
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки[2] шовкові —
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка[3] —
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,—
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях походжає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой, чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой, чи ти бачиш те, що я бачу?».
Каже: «Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною
по горницях
похожаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає,—
То козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
Да в город Килію запродати,
Іще ж ним перед великими
панами-башами вихваляти,
За його много червоних не лічачи брати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати».
То теє промовляє,
Дороге плаття надіває,
Чоботи обуває,

О. Шупляк. Вишиванка. 2015 р.

І. Новобранець. Козак Голота. 1994 р.

---

[1] Китайка — шовкова чи бавовняна тканина, переважно червоного або синього кольору, завезена з Китаю.

[2] Волоки — зав'язки на постолах.

[3] Шапка-бирка — шапка з овечої шкури.

Шлик[1] бархатний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак Голота добре козацький
звичай знає,—
Ой на татарина скрива поглядає,
Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
Чи на мою ясненькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?».
«Я,— каже,— важу на твою ясненькую
зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килію запродати,
Перед великими панами-башами
вихваляти
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати».
То козак Голота добре звичай козацький
знає.
Ой на татарина скрива поглядає.
«Ой,— каже,— татарине, ой сідий же ти,
бородатий!
Либонь же ти на розум небагатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш».
То теє промовляв,
На присішках[2] став.
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця у груди посилає:
Ой ще козак не примірився,
А татарин к лихій матері з коня покотився!
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,

К. Вітковська. Козак. 2020 р.

О. Шупляк. Захист сторожової вежі. 2000-ні рр.

[1] Шлик — круглий або конічний головний убір, обшитий хутром.
[2] Присішки — стремена.

presentation

Г. Якутович. Гравюра до оповідання Марії Пригари «Козак Голота». 1966 р.

Келепом[1] межи плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле киліїмське хвалить-вихваляє:
«Ой поле киліїмське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили да гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали!».
Слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

---

[1] Келеп — вид холодної зброї, бойова сокирка з металевою ручкою і металевим наконечником.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. У чому виявляється військова доблесть козака Голоти?
2. Яким у думі зображено козака Голоту? Які риси його характеру увиразнює автор?
3. Що спонукало козака Голоту на поєдинок з татарином?

Аналіз та інтерпретація

4. Доведіть, що в думі протиставлено світ козака Голоти і світ татарина. Які художні засоби використано для цього?
5. Як ви вважаєте, образ козака Голоти є конкретним чи узагальненим? Поясніть свою думку.
6. Чому образ козака Голоти став популярним в українському фольклорі?
7. Чому важливо зберігати й досліджувати народні думи? Як вони допомагають зрозуміти історію та культуру?
8. У зв'язку з якою історичною ситуацією козак Голота змушений «гуляти полем килиїмським»? Чому козаки сторожували цю місцевість?

Творче самовираження

9. Напишіть коротку історію або фанфік, де козак Голота потрапляє в сучасний світ. Де б він знайшов своє місце в сьогоденні?

Цифрові навички

10. За допомогою інтернету відшукайте сучасні фільми (2—3) про козаків. Чи відрізняється зображення козаків у сучасних фільмах і серіалах від традиційних дум? Підготуйте презентацію, прокоментуйте.
11. Знайдіть в інтернеті інформацію про турецькі набіги на українські землі в XVI—XVII ст. Що очікувало захоплених татарами бранців? Як про це розповідається в «Думі про козака Голоту»?

Дослідження і проєкти

12. Підготуйте проєкт на тему «Героїчні битви українських козаків».

Життєві ситуації

13. Які моральні цінності утверджено в думі про козака Голоту? Чи актуальні вони нині?
14. Поясніть, чому козака Голоту вважають героєм. Кого із сучасників і сучасниць можна порівняти з ним?

Українські народні історичні пісні

У жодній країні дерево народної поезії
не зродило таких величавих плодів,
ніде душа народу не виявляла себе
у піснях так живо і правдиво, як в українців.
Фрідріх Боденштедт

1. *Які народні історичні пісні ви чули? Хто є їхніми героями та героїнями? Про які події йдеться в народних історичних піснях?*
2. *Які події сьогодення відображені в сучасних піснях? Наведіть приклади, назвіть виконавців.*

Народні історичні пісні. Вони є унікальним жанром усної народної творчості, що вирізняється особливою тематикою, стилем і ритмом. У них зображено історичні події та героїчні вчинки реальних історичних постатей.

Історичні пісні виникли ще в XV ст. Їх створювали очевидці подій, а поширювали серед народу — кобзарі та лірники. Історичні пісні часто називають поетичним літописом життя народу, адже в них відображено не лише події, а й думки та почуття людей, які їх переживали.

Оспівування хоробрості українських козаків. У високохудожній формі пісень народ висловлював свою палку любов до рідної країни, непримиренність до зрадників і тонко передавав красу природи. Історичні пісні оспівували хоробрих захисників України від татарських набігів і польської агресії — Байду, Сагайдачного, Дорошенка та багатьох інших, що стали символами мужності та відданості Батьківщині.

express-lesson

Пам'ятник Героям Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., м. Жовті Води (Дніпропетровська область). Сучасне фото

Одним із легендарних героїв є Морозенко, який переніс жорстокі тортури в турецькому полоні, про що розповідає пісня «Ой, Морозе, Морозенку». Упродовж століть популярна пісня-марш «Ой, на горі та й женці жнуть», присвячена звитяжним героям Дорошенкові та Сагайдачному. Шанують у народі пісню «Ой, зійшла зоря» про Почаївську Божу Матір, яка врятувала монастир і всіх, хто там ховався під час турецької облоги.

Історичні пісні часто прославляють масовий героїзм народу. У них оспівано битви під Корсунем («Засвіт встали козаченьки»), Збаражем («Ой, що то за хижка»), Жовтими Водами («Чи не той то хміль...») тощо.

Цикли історичних пісень. Історичні пісні класифікують за хронологічно-тематичним принципом.

Ю. Брандт. Запорожці. Кінець XIX — початок XX ст.

Основні цикли історичних пісень

Назва циклу	Тема	Приклади
1. Найдавніші історичні пісні	Боротьба з турецько-татарськими нападниками в XV—XVIII ст.	«Пісня про Байду», «Із-за гори, гори, з темненького лісу» та ін.
2. Пісні про національно-визвольну боротьбу під проводом Богдана Хмельницького 1648—1657 рр.	Діяння Богдана Хмельницького та його соратників	«Чи не той то хміль...», «Ой, з города Немирова» та ін.
3. Пісні про колонізацію України московським царатом після Переяславської угоди, знищення Запорозької Січі в 1775 р.	Критика царату, боротьба за волю	«Ой ви, хлопці-запорожці», «Вилітали орли» та ін.
4. Пісні боротьби	Стихійні повстання та подвиги народних ватажків (Устим Кармалюк та ін.)	«За Сибіром сонце сходить», «Максим, козак Залізняк» та ін.

Художні особливості народних історичних пісень. За настроєм історичні пісні дуже різноманітні. Серед них є мелодійні та наспівні твори, але більшість пісень — бадьорі й маршові. Зазвичай вони мають куплетну форму. Творці пісень, осмислюючи життєві події, часто вдавалися до поетичних вигадок та узагальнень, наділяючи улюблених героїв гіперболізованими рисами.

Епічність у піснях тісно переплітається з ліризмом. Оповідь ведеться об'єктивно, іноді з точною фіксацією історичних деталей.

Історичні пісні є справжнім джерелом творчого натхнення. Теми, мотиви й образи з цих героїчних пісень порушували такі митці, як Т. Шевченко, Марко Вовчок, М. Костомаров, І. Карпенко-Карий, М. Бажан, П. Загребельний, Р. Іваничук та ін.

В. Перевальський. У похід. 1970 р.

Народ дбайливо зберігає свої пісні, адже вони виражають прагнення до справедливості, добра й краси. Історичним пісням властиві потужна художня сила, глибока емоційність, вони живуть століттями, зачаровуючи нові покоління своєю ліричністю.

Дерево термінів

Історичні народні пісні — ліро-епічні твори, у яких зображено історичні події чи конкретні історичні постаті та висловлено ставлення народу до них. За змістом близькі до дум, але відрізняються від них гіперболізованими елементами, фантазією, строфічною будовою, ритмікою.

Співоче серце України: життя і пісні Марусі Чурай

Історичні українські пісні, як й інші народні пісні, переважно анонімні, хоч зрідка народна традиція пов'язує їх з реальними творцями. Напівлегендарній народній поетці та співачці з Полтави Марусі Чурай (1625 —1653) приписують авторство до двадцяти пісень, серед них «Ой, не ходи, Грицю», «Засвіт встали козаченьки», «Котилися вози з гори» та ін.

За переказами, Маруся Чурай була надзвичайно вродливою дівчиною, яка мала чарівний голос. Вона складала пісні майже постійно і з різних приводів. До наших днів народні перекази до-

Вистава «Суд і сповідь» за твором Л. Костенко «Маруся Чурай». Дніпровський національний академічний музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. 2023 р.

несли історію нещасного кохання Марусі Чурай до сина хорунжого Полтавського полку Гриця Бобренка. Мати Гриця була проти його одруження на Марусі та посватала сина до племінниці полковника Мартина Пушкаря Галі Вишняк, з якою він і одружився. У відчаї Маруся отруїла коханого. Суд приговорив її до смертної кари, проте дівчина була амністована універсалом гетьмана Богдана Хмельницького. Прожила вона двадцять вісім років.

Постать Марусі Чурай хвилювала багатьох діячів української культури XIX—XX ст., які присвячували свої твори історії трагічного кохання легендарної співачки. Серед них С. Руданський, М. Старицький, Ольга Кобилянська, Любов Забашта, Ліна Костенко, В. Чемерис та ін. А пісні Марусі Чурай співають і в наші дні.

«ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА...»

Історична народна пісня «Зажурилась Україна...» розповідає про зародження козацтва, яке стало на захист рідної землі. Точний рік створення пісні не встановлено. Записано її в середині XIX ст.

Перший варіант історичної розповіді містив рядки про напади татаро-турецьких військ, однак з часом слова пісні дуже змінилися. Фінальну частину, у якій виразно проглядає оптимізм, було створено пізніше, приблизно в другій половині XVIII ст., перед звільненням чорноморських берегів від турецького панування.

Тривалий час український народ страждав від нападів турецько-татарських орд. У творі йдеться про те, що настав час змін і треба брати

долю у свої руки. Пісня закликає всіх — від козака до простого селянина — об'єднатися і дати відсіч нападникам. Лише разом, з вірою в перемогу можна витримати важкі випробування і захистити цінності народу. Хоча пісня описує трагічні події, у ній звучать завзяття та оптимізм з нотками гумору.

О. Шупляк. Україна у війні. 2015–2016 рр.

Пісня «Зажурилась Україна...» має багато художніх засобів, що свідчить про майстерність невідомого автора. Наприклад, Україну описано як живу істоту (персоніфікація), використано яскраві епітети та метафори, які додають глибину окремим фразам. Також є фразеологізми, які оживлюють текст (*гринджоли маювати* — нічого не робити; *дати тому стиха лиха* — покарати когось; *з душею розлука* — смерть). Повторення подібних образів (градація) підсилює ефект і викликає сильні емоції. Усі ці художні прийоми разом створюють неймовірну картину героїзму українського народу, який об'єднався, щоб боронити свою землю.

Мотив захисту рідної домівки є актуальним і нині як заклик до єднання.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА...

1. *Персоніфікація України як живої істоти в тексті пісні створює враження єдності та солідарності народу. Як ви вважаєте, чому автор вибрав такий художній засіб?*
2. *У пісні «Зажурилась Україна...» згадано трагічні події, але також присутній оптимізм. Знайдіть контрасти в пісні.*

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити:
Витоптала орда кіньми
Маленькії діти,
Котрі молодії — у полон забрато;
Як заняли, то й погнали
До пана, до хана.

Годі тобі, пане-брате,
Ґринджоли[1] малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой ти станеш на воротях,
А в закаулку
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини[2],
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

О. Шупляк. Козацтво і колись, і нині — на чатах. 2016 р.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Які емоції викликає у вас опис боротьби українців проти татаро-турецьких нападів у пісні «Зажурилась Україна...»? Чому ці емоції важливі для розуміння твору?
2. Як у пісні розкривається ідея єдності народу?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

3. Проаналізуйте художні засоби, використані для зображення емоцій у пісні «Зажурилась Україна...». Які із цих емоцій переживали ви особисто?
4. Які образи є найбільш значущими в пісні? Аргументуйте.

Творче самовираження

5. Створіть ілюстрацію (комікс, мем, дошку образів), яка відображає емоції пісні «Зажурилась Україна...».

Цифрові навички

6. Відшукайте в інтернеті різні виконання пісні «Зажурилась Україна...» (2—3) і порівняйте, як виконавці інтерпретують її. Підготуйте пост для соцмереж з вашими враженнями та спостереженнями.

---

[1] Ґринджоли — санки.
[2] Ружина — зброя, гвинтівка.

Дослідження і проєкти

7. Підготуйте проєкт на тему «Образ Марусі Чурай у літературі та мистецтві».

Життєві ситуації

8. Порівняйте історичні події, змальовані в пісні, та сучасні. Які аналогії ви бачите?
9. Які рядки пісні «Зажурилась Україна...» можуть надихнути вас у складний момент вашого життя?

«ПІСНЯ ПРО БАЙДУ»

У XVI ст. з'явилася «Пісня про Байду», яка розповідає про народного улюбленця — козака Байду. Він став символом відваги та боротьби за волю своєї землі проти турецько-татарських загарбників. З покоління в покоління українці співали про трагічну долю героя, який, потрапивши в неволю і зазнавши страшних катувань, не став зрадником. Хоча деякі конкретні деталі пісні з часом втратили свою первісну ясність, загальний дух ідеалізму та героїзму залишився незмінним.

Для тієї доби звично було давати героям влучні прізвиська. У час створення пісні слово «байда» стосувалося людини відчайдушної та відважної. Але згодом воно почало асоціюватися з Дмитром Вишневецьким, котрий у 1563 р. взяв участь у міжусобній боротьбі молдавських бояр, які зрадили його і відправили до Царгорода, де він загинув у страшних муках.

Українській мові відома й загальна назва «байда», яку ще наприкінці XIX ст. вживали на позначення гультяя, людини безтурботної. Однак

presentation

М. Мудрий. Байда Вишневецький. 2000-ні рр.

це значення не стосується героя, який міг розважатися, але ніколи не забував про обов'язок захисника.

У пісні йдеться про чотири захопливі моменти в житті цього легендарного героя. Спочатку Байда з'являється на ринку в Царгороді, де вражає всіх своєю сміливістю. Потім султан пропонує йому одружитися із царівною, але Байда відмовляється, бо його серце належить свободі своєї землі. Розгніваний султан видає наказ стратити козака. Помираючи від тортур, Байда просить джуру виконати його останнє прохання та, використовуючи лук і стріли, здійснює свій фінальний героїчний вчинок.

У пісні образ Байди гіперболізований — наділений надзвичайними, надлюдськими якостями. Герой розправляється однією стрілою з усією родиною царя. Вибір лука і стріл Байдою для помсти не випадковий. Цю зброю запорозькі козаки запозичили в татар і турків, а це є свідченням того, що пісню створено на ранніх стадіях військової організації козаків. Загибель Байди — символ безсилля поганського світу.

Д. Стецько. Дмитро Вишневецький (Байда). 2023 р.

«Пісня про Байду» надихає утвердженням моральної вищості людини над смертю.

ПІСНЯ ПРО БАЙДУ

Чи вважаєте ви, що доля Байди є символом вищої моральної перемоги? Доведіть це словами з пісні.

В Цареграді[1] на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой п'є Байда та й кивається,

---

[1] Цареград, або Константинополь (сучасний Стамбул), — місто на європейському березі Босфору, столиця Східної Римської, потім Візантійської імперії, засноване у 324—330 рр. імператором Костянтином I Великим.

Та на свого цюру[1] поглядається:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?».
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Вкраїночку!».
«Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!».
Ой висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру споглядає,
Та на свого цюру молодого
І на свого коня вороного:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки —
Хочу я убити для його дочки.
Де я мірю — там я вцілю,
Де я важу — там я вражу!».
Ой як стрілив — царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Ото ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити».

---

[1] Цюра (джура) — це козацький слуга-товариш, зброєносець.

Гнат Хоткевич та його музична обробка «Пісні про Байду»

Гнат Хоткевич (1877—1938) — видатний український письменник, композитор, театральний і громадський діяч, музикант і співак. Він умів грати на різних інструментах — бандурі, скрипці, піаніно та ін. Особливо його цікавило народне мистецтво. Щоб добре опанувати гру на бандурі, він об'їздив багато регіонів України. На базі народного способу гри на бандурі, який використовували слобожанські кобзарі, Г. Хоткевич створив так звану харківську школу гри на бандурі. У 1902 р. він організував з'їзд кобзарів та підготував доповідь, яка мала важливе значення для розвитку кобзарського мистецтва в Україні. 1909 р. Г. Хоткевич видав перший підручник з гри на бандурі. У 1928—1931 рр. керував Полтавською капелою бандуристів, для якої створив поважний репертуар.

Гнат Хоткевич, український письменник, історик, бандурист, композитор. Фото початку XX ст.

Г. Хоткевич є автором майже шестисот музичних творів. Його обробка «Пісні про Байду» давно увійшла до репертуару хорового співу. Нині «Пісню про Байду» в музичному оформленні Г. Хоткевича, як й інші його композиції, вважають народною.

Великий академічний слобожанський ансамбль пісні і танцю, м. Харків. Сучасне фото

За радянських часів творчість Г. Хоткевича, який пропагував українське народне мистецтво, було заборонено. У 1938 р. його заарештували й засудили до розстрілу за «участь у контрреволюційній організації і шпигунство». Але спадок Г. Хоткевича живий у кожному його слові й кожній ноті, що дійшли до нас крізь темряву.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Якими були стосунки Байди з іншими персонажами?
2. Чому, на вашу думку, Байда відмовився одружитися із царівною?
3. Які почуття у вас виникають під час читання уривків про мужню загибель героя пісні?

Аналіз та інтерпретація

4. Які літературні прийоми використано в пісні для увиразнення героїзму Байди?
5. Як ви вважаєте, за які риси характеру Байду українці вважають героєм?

Творче самовираження

6. Створіть колаж із зображеннями, що символізують головні мотиви «Пісні про Байду» (свобода, героїзм, жертва, патріотизм тощо).

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті «Пісню про Байду» у виконанні хору імені Григорія Верьовки. Поділіться враженнями.

Дослідження і проєкти

8. Дослідіть, як інші культури використовують народні пісні для передавання історій про національних героїв, і порівняйте з «Піснею про Байду». Результати дослідження оформте у вигляді мультимедійної презентації.

Життєві ситуації

9. Як історичні пісні відображають любов до рідної країни? Чи можна порівняти ці відчуття із сучасними емоціями українців?
10. Який важкий вибір вам доводилося робити в житті? Чи відчували ви себе героєм своєї історії?
11. Які уроки про ставлення до життя і смерті можна винести з таких ліро-епічних творів, як «Пісня про Байду»?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Ерік-Вольф Сігал (1937—2010)

Великі води не зможуть
згасити кохання, ані
ріки його не заллють.
Біблія, «Пісня над піснями»

Чи згодні ви з твердженням Еріка Сігала: «Якщо кохаєш, ніякі вибачення не потрібні»? Чи справді не потрібно просити вибачення в того/тієї, хто тебе кохає? А ви вибачаєте людям, яких любите?

Ще на початку 1970-х років твір «Історія кохання» Еріка Сігала став світовим бестселером.

Американський письменник Ерік-Вольф Сігал (його прізвище з англійської перекладають також як *Сіґл* чи *Сіґел*) народився у Нью-Йорку. У Гарвардському університеті вивчав класичну літературу. Захистивши дисертацію, працював викладачем давньогрецької та давньоримської літератури в найвідоміших американських університетах — Гарварді, Єлі та Прінстоні. Цікаво, що перша опублікована книжка Е.-В. Сігала була науковою — дослідження давньоримської комедії на прикладі Плавта.

Роман «Історія кохання» опубліковано в 1970 р., уже після виходу однойменного кінофільму, сценарій для якого написав сам автор. Книжку очікувала слава, багатомільйонні наклади й численні переклади іноземними мовами. У 1991 р. Марк Пінчевський та Олександр Терех переклали твір українською мовою (вийшов у світ під назвою «Історія одного кохання»). У 1977 р. автор видав роман-продовження — «Історія Олівера», який наступного року теж екранізували.

Провідні теми творчості Е.-В. Сігала — університетське життя («Однокурсники», «Сильнодіючий засіб»), а також історії кохання і родинного життя («Чоловік, жінка, дитина», «Любов, що зцілює»).

У Гарвардському університеті (США)

Сюжет роману «Історія кохання» пов'язаний із Гарвардом. Гарвардський університет — один із найвідоміших навчальних закладів США, заснований ще в XVII ст. У Гарварді здобували освіту сім президентів США, зокрема Барак Обама, багато відомих митців, серед них — Е.-В. Сігал. Він там захистив дисертацію, а потім викладав літературу. Однак це не перешкоджало йому писати книжки та сценарії для кінофільмів.

У Гарварді не лише навчалися. Тут формувалися засади культури та нового мислення. Наприкінці 1960 — на початку 1970-х років молодь прагнула жити по-новому. Вона слухала музику групи «Бітлз», хотіла бути вільною у своїх думках і вчинках. До речі, саме тоді в США зародився молодіжний рух *гіпі* (або *хіпі*) як форма протесту проти консервативного суспільства. Гіпі принесли усвідомлення свободи, вільного кохання, природного способу життя. А на початку 1980-х років на противагу гіпі з'явилися *яппі*, які були орієнтовані на професійну кар'єру, високооплачувану роботу та комфортне життя. Отже, молоді герої роману Е.-В. Сігала Олівер і Дженні, яким подобалися гіпі, покохали одне одного під час навчання в Гарварді.

Гарвардський університет, м. Кембридж (США). Сучасні фото

«ІСТОРІЯ КОХАННЯ»

І Оліверові, і Дженні лише двадцять два роки, між ними постають майнові та соціальні перепони. Олівер належить до відомої в Америці родини Берретів, яка славилася фінансовими й політичними успіхами. А Дженні походить із родини бідних італійських мігрантів — її батько пече й продає тістечка. Тому Дженніфер мусить самотужки пробиватися в житті. В Інституті Редкліфф вона вивчала музику й готувалася до кар'єри музикантки. Олівер і Дженніфер надто різні за вподобаннями й характерами. Він — спортсмен і бунтівник, пішов навіть проти свого батька, відмовившись від комфорту й матеріального достатку, шукаючи власний шлях. А вона — шанувальниця Моцарта, Баха, Армстронга і «Бітлз», любляча донька, для якої батько став головною людиною в її житті.

Усупереч обставинам Дженні й Олівер покохали одне одного. Вони побралися і щодня боролися зі злиднями. А допомагало їм у цьому кохання.

Однак щастя було коротким: під час обстеження виявилося, що Дженні важко хвора на лейкемію і жити їй залишилося зовсім недовго.

«Love Story» на екрані

Популярності роману «Історія кохання» посприяла кіноіндустрія. Завершений у 1969 р. твір не викликав зацікавленості у видавця, і він порадив переробити текст на сценарій, який з ентузіазмом придбала американська кіностудія «Парамаунт». І вже наступного року на екрани вийшла стрічка «Історія кохання», що увічнила не тільки мелодраматичну колізію, а й зробила популярними двох акторів, які знімалися в ній, — Раяна О'Ніла (Олівер) та Елі Макгроу (Дженні). Картина стала лідером прокату 1971 р.,

presentation

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

була номінована в кількох категоріях на «Оскар», однак отримала його лише в номінації «Музика до фільму» (нині є однією з найбільш упізнаваних мелодій у світі). І що важливо — залишилася для сучасників і наступних поколінь культовим фільмом, універсальною історією — «Love Story».

ІСТОРІЯ КОХАННЯ (1970)

РОМАН

(Уривки)

Читаючи текст, випишіть незнайомі слова. За допомогою інтернету з'ясуйте їхнє значення. Створіть словник молодіжної лексики тих років.

Жила собі дівчина. Дожила до двадцяти п'яти років і померла.

Що говорять у таких випадках? Що була вона вродлива. І розумна. Що любила Моцарта, Баха, бітлів. І мене. Якось, коли вона звалила в одну купу цих світочів музики й вашого покірного слугу, я спитав, за яким усе-таки принципом мають розподілятись її лаври, й вона, всміхнувшись, відказала: «За алфавітним». Я тоді, пригадую, теж усміхнувся. А тепер — сиджу й гадаю: а як, власне, мене в тому списку було записано? Якщо на ім'я, то я стояв за Моцартом. Якщо ж на прізвище — то десь між Бахом і бітлами. І так і так виходить не перше місце, й це чомусь страшенно мене гризе: я ж бо звик скрізь бути першим. Гени, фамільна спадковість!

На останньому курсі я взяв собі за звичку працювати в бібліотеці Редкліффа. (...) Передусім тому, що в цій бібліотеці стояла справжня тиша, мене там ніхто не знав і від роботи не відривав. (...)

А втім, як водиться у нас у Гарварді, за день до заліку з історії я ще не тримав у руках жодної книжки з обов'язкового списку. Отож, зайшовши до бібліотеки, я пішов прямо до видачі, з наміром узяти один-єдиний том, який, сподівався, і вивезе мене завтра. На видачі чергували двоє дівчат. Одна висока — з тих, що грають у теніс і в усякі інші ігри. Друга — в окулярах, учена мишка. Я обрав чотириокого Гризуна Науки.

— Дайте мені «Пізнє середньовіччя».

Вона скоса глянула на мене:

— Хіба у вас немає бібліотеки?

— Наскільки мені відомо, студенти Гарварда мають право користуватися вашою бібліотекою.

— Ви мені про закон, містере Шпаргалето, а я вам — про етику. У вас у Гарварді — п'ять мільйонів книжок. А у нас тут — злиденні кілька тисяч.

Ото ще надлюдина в спідниці. (...) За інших обставин я залюбки позбиткувався б з неї — я це вмію, — але сьогодні мені дозарізу потрібна була та клята книженція.

— Слухайте, мені дуже потрібна та клята книженція.

— Чи не можна без вульгарностей, містере Шпаргалето?

— Чого це ви охрестили мене Шпаргалето?

— Того, що вигляд у вас такий: багатий, та дурний, — відповіла вона, знімаючи окуляри.

— От і не вгадали. Я бідний, але розумний.

— Це я бідна і розумна, містере Шпаргалето. А ви — ні.

Вона виклично дивилася на мене своїми карими очима. Ну гаразд, оте «багатий» я б ще проковтнув, але за «дурного» спуску не дам, і гарні очі тебе не виручать.

— Який це йолоп сказав вам, що ви розумні? — питаю.

— Я сама знаю. От з вами я, приміром, і кави за одним столом не пила б.

— А я вас ніколи й не запросив би.

— От вам і доказ, — зраділа вона, — доказ того, що ви дурний. (...)

Скапітулювавши в останню мить — тобто удавши раптом, що чашка кави в її товаристві стала моєю найзаповітнішою мрією, — я одержав «Пізнє середньовіччя». (...) За свою відповідь на заліку я одержав «відмінно» з мінусом і, до речі, таку саму оцінку я дав ніжкам Дженні, коли вона вперше вийшла з-за бібліотекарського столу. А от її вбрання не викликало в мене захвату; як на мій смак, воно було аж надто богемне. Передусім індіанська торба, що правила їй за сумку. На щастя, я не дав волі язику: виявилося, що та сумка — плід її власної творчої фантазії.

Ми пішли до дешевенького ресторану «Ліліпут», розташованого поблизу бібліотеки. (...) Я замовив дві кави й шоколадне тістечко з морозивом (для неї).

— Мене звуть Дженніфер Кавіллері, — сказала вона. — Я американка італійського походження. (...)

— Спеціалізуюся з музики, — додала потім.

— А мене звуть Олівер, — відрекомендувався я.

— Це ім'я чи прізвище?

— Ім'я, — відповів я, а тоді признався, що прізвище моє — Беррет.

— Пишеться так само, як прізвище поетеси? — жваво поцікавилася вона.

— Так само, — підтвердив я. — Тільки ми з нею не родичі.

Запала мовчанка, і я в думці подякував їй за те, що не почув од неї знайомого й остогидлого: «Отже, так само, як назва корпусу?». Бо така вже мені випала доля — бути родичем отого типа, що збудував Корпус Беррета, найбільшу й найпотворнішу споруду на території Гарвардсько-

го університету, колосальний пам'ятник багатству, марнославству й безпардонному гарвардському снобізму моєї родини.

Дженні надовго принишкла. Чому? Невже нам більше нема про що розмовляти? Чи, може, вона втратила до мене інтерес через те, що я — не родич, а тільки однофамілець поетеси? (...)

Щоб якось заповнити паузу, я погортав її зошит. Почерк чудний — маленькі загострені буквочки, великих літер немає зовсім (чи не ставить вона себе, часом, на одну дошку з е. е. камінгсом?). А курси лекцій слухає такі, що на них простий смертний і не потикається: «Порівняльне літературознавство-105», «Музика-150», «Музика-201»...

— «Музика-201»? Це, здається, з програми випускного курсу?

Вона ствердно кивнула, не стримавши гордовитої усмішки.

— Поліфонія ренесансної доби.

— А що таке поліфонія?

— Із сексом — ніякого зв'язку, містере Шпаргалето.

А я все це терплю. Невже вона не читає «Крімзн»? Невже не знає, з ким розмовляє?

— Слухайте, ви знаєте, з ким розмовляєте?

— Авжеж, — і в очах — глум. — Ви — власник Корпусу Беррета.

Ні, вона таки не знає, хто я такий.

— А от і не власник. То мій розумаха-прадід міг бути власником, але подарував корпус Гарварду.

— Подарував, щоб його правнука, дарма що він ніякий не розумаха, без усяких перепон прийняли в студенти?

Ну, знаєте, це вже занадто.

— Дженні, якщо ви маєте мене за нікчему, навіщо було напрошуватися на чашку кави?

Вона подивилася мені просто в очі, усміхнулась і відповіла:

— Ви гарно скроєні.

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

Справжній переможець — той, хто вміє гідно програвати. Це не парадокс. І ніде так не вміють обертати програш на перемогу, як у Гарварді. (...)

Прощаючись із Дженні біля дверей її гуртожитку, я думав не про поразку, а про перемогу над цією кусючкою.

— Послухайте, ви, кусючко, в п'ятницю у нас відбудеться хокейний матч із Дартмутом.

— То й що?

— Приходьте. Я вас запрошую.

Вона продемонструвала типово редкліффське ставлення до спорту.

— Чого я там не бачила — на вашому хокеї?

Я недбало відповів:

— Мене. Я гратиму в тому матчі.

Поки я чекав на її відповідь, мені здавалося, ніби я чую, як падає сніг.

— За кого? — нарешті спитала вона.

2

Які слова й вчинки свідчать про почуття Дженні й Олівера?

Олівер Беррет IV
Іпсвіч, Массачусетс
20 років
Спеціальність: суспільствознавство
Успішність: занесений до Списку пошани деканату за успіхи у навчанні 1961, 1962, 1963 р.р.
Участь у Першій збірній хокейній команді: 1962, 1963 р.р.
Обраний фах: юриспруденція
Рік навчання: випускний
Зріст: 5 футів 11 дюймів
Вага: 185 фунтів

Дженні вже, мабуть, прочитала мої дані в програмці. (...)

Під час розминки на льоду я не те що не помахав рукою — навіть не глянув у її бік. А проте в мене було таке враження, ніби вона весь час відчувала на собі мій погляд. (...)

В середині другого періоду ми перегравали дартмутців за рахунку 0:0. Цебто ми вдвох з Дейві Джонсоном уже пристрілялися до їхніх воріт і мали от-от вгатити шайбу в сітку. (...)

Ел Реддінг, центральний нападаючий дартмутців, прорвався в нашу зону, я блокував його корпусом, одібрав шайбу й повів її низом. Ліворуч ішов Дейві Джонсон, але я вирішив сам провести її до воріт, бо знав, що

воротар зелених побоюється мене. (...) У таких випадках тактика в мене одна: молотити щосили по всьому, що має колір противника. Десь між нашими ковзанами лежала шайба, але в ту мить нам було не до неї: ми гамселили один одного. (...)

Суддя дав свисток. (...) Штраф? Мені? (...) Обурено хитаючи головою, я поїхав на відсидку. Стукіт моїх ковзанів по дерев'яному настилу заглушило радіоповідомлення:

— Штраф гравцеві Гарварда Берретту. Дві хвилини за затримку. (...)

Я сидів, відсапуючись, утупившись очима в підлогу: не хотілося дивитись, як дартмутці, користуючись чисельною перевагою, давлять наших.

— І не соромно вам сидіти, коли ваші товариші грають?

Я впізнав голос Дженні, але удав, ніби не чую, й загорлав разом з усіма:

— Гар-вард, впе-ред! (...)

— Це не дуже ганебно?

— Дженні, будь ласка, дайте мені зосередитись!

— На чому?

— На тому, як я рахуватиму кістки паскуднику Елу Реддінгу! (...)

— Для вас не існує правил? (...) Ви й мені коли-небудь «порахуєте кістки»?

Я відповів не озираючись:

— Якщо не замовкнете — зроблю це навіть тепер.

— То краще піду звідси. До побачення. (...)

Публіка привітала мене радісним ревищем. «Бер-ретт, впе-ред! На-ша-бе-ре!». Хоч би Дженні ховалася в ту мить, не чути скандування на мою честь вона не могла. Тож хай собі ховається. А все ж таки — де вона? (...) Я дозволив собі скинути оком на трибуну — і побачив-таки Дженні. (...)

Двоє зелених негідників з розгону врізалися в мене й збили з ніг. Ганьба! (...) Що подумає Дженні? (...) Я прийняв шайбу й кинувся з нею до зони зелених. Двоє захисників виростали в мене перед очима.

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

— Давай, Олівере, давай! Постинай їм ключкою довбешки!

В цьому бедламі я впізнав і голос Дженні — дикий бойовий клич, який озвався музикою в моїх вухах. (...) Гарвард відкрив рахунок!

За мить ми обіймалися й цілувалися. (...) Публіка билася в істериці. (...) Після першого голу зелені так і не отямилися. Ми розгромили їх з рахунком 7:0.

Якби я був людиною сентиментальною й надумав з любові до Гарварда завести в рамку пам'ятну фотокартку, то обрав би (...) фото Діллон-хауса — нашої спортивної роздягальні. Бо в Гарварді то було єдине місце, де я по-справжньому спочивав душею. Під страхом того, що Нейт П'юзі позбавить мене диплома, проголошую: бібліотека Вайденера важить для мене куди менше, ніж Діллон-хаус. (...) Яка то розкіш — припасувавши щитки, вдягти сорочку з милим серцю номером 7 (...) узяти під пахву ковзани й рушити до стадіону Вотсона!

А повертатися до Діллон-хауса було ще приємніше. (...)

До того ж я користувався особистим привілеєм — правом на усамітнення. Оскільки Господь благословив мене ушкодженим меніском, (...) я щоразу після гри робив коліну душ-масаж. (...)

Сьогодні думки мої були про гол, забитий мною, і про гол, забитий з моєї подачі, а ще про те, що я вже забезпечив собі участь у першій збірній на третій рік підряд.

— Прикручуєш коліно, Оллі?

Це був Джекі Фелт, наш тренер і самозваний духовний наставник.

— Авжеж, коліно, а не те, що в тебе на думці, Фелт. (...)

Спекавшись його нарешті, я плюхнувся у ванну, підставив струменям своє приємно натомлене тіло й заплющив очі, віддаючись теплу, що огортало мене. Благодать!

Господи! А Дженні! Вона ж, мабуть, чекає надворі! Якщо не пішла. Господи, не йди, Дженні! Я зараз! (...) Спина була ще мокра, коли я вилетів з парадних дверей Діллон-хауса. (...)

Під дверима все ще юрмилися два-три десятки уболівальників. Переважно — колишні хокеїсти, випускники, які й досі вві сні бачать себе в щитках. Хлопці на кшталт Джордана Дженкса, що приїздить на кожен матч, хоч би як далеко довелося їхати. (...) Адже він керує великим банком! (...)

Я пробився крізь натовп уболівальників, напружено вдивляючись у темряву. І тут вона визирнула з-за куща — обличчя закутане в шарф, тільки очі видно.

— Ну, знаєте, Шпаргалето, холод тут у вас собачий.

Як же я зрадів! (...)

Несподівано для самого себе, я цмокнув її в чоло. (...)

— Я дозволила вам цілувати мене?

— Даруйте. Я захопився.

— А я — ні. (...)

Я поцілував її ще раз. Не цмокнув у чоло, а припав до уст. Надовго. До солодкого запаморочення. Коли той поцілунок скінчився, вона не випустила з рук мої рукави.

— Мені це не подобається, — сказала вона.

— Що саме?

— Те, що мені це подобається.

Всю дорогу назад (...) Дженні трималася за мій рукав. (...)

— Послухай, Джен, може статися так, що я кілька місяців не дзвонитиму тобі. (...) А може статися й так, що я подзвоню тобі, щойно вскочу до своєї кімнати.

Я крутнувся на підборах і пішов геть.

— Свиня, — прошепотіла вона мені вслід. (...)

Коли я ввійшов, Рей Стреттон, мій товариш по кімнаті, грав у покер з двома своїми дружками-футболістами. (...)

— Ну, як воно сьогодні, Оллі? — спитав Рей.

— Шайба з моєї подачі й чиста шайба, — повідомив я.

— У ворота Кавіллері?

— Не мели, — сказав я.

— Про кого мова? — поцікавився якийсь із бегемотів.

— Про Дженні Кавіллері, — відповів Рей. — Хиряву інтелігентку. Дореміфасолю. (...)

— Вона грає на роялі в ансамблі імені Баха, — сказав Стреттон.

— А в Беррета на чому вона грає?

— На органі! (...)

— Джентльмени, — кажу їм з порога. — Поцілуйте мене в ...

Я зачиняю двері під новий сплеск нелюдських звуків, скидаю черевики, лягаю горілиць на ліжко й набираю номер Дженні. Ми розмовляємо пошепки. (...)

express-lesson

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

— Мені здається, що я ... Що я закохався в тебе.
Мовчання. Потім вона каже тихо-тихо:
— Я б відповіла... котися під три чорти!
Вона кидає трубку. Мене це не бентежить. І не дивує.

3

Прослухайте авдіотекст. Опишіть стосунки Олівера з батьком. Як ви гадаєте, чи любили вони одне одного? Підтвердіть вашу думку цитатами.

audio

4

1. *Порівняйте стосунки Олівера й Дженні з їхніми батьками. Як ви гадаєте, у кого з них були теплі, а в кого напружені взаємини з батьком? Чому так сталося?*
2. *Чи можна назвати стосунки Дженні й Олівера справжнім коханням? Доведіть.*

— Дженні в холі, розмовляє по телефону.
Цю інформацію я почув від чергової по гуртожитку, перше ніж встиг назвати себе й пояснити, до кого прийшов у Брігге-хол того вечора в понеділок. Поза сумнівом, то було очко на мою користь. Ясна річ, ця кліффі читає «Крімзи» і знає, хто я такий. (...) Дженні розповіла подругам, що зустрічається зі мною. (...)

З ким же це Дженні може так довго балакати. (...) Я мав відомості про те, що Мартін Девідсон, старшокурсник Адамс-хауса й диригент ансамблю імені Баха, вважає себе в праві претендувати на її увагу. (...) З ким це вона розмовляє? Це не з Девідсоном (...)

— Дуже скучила, Філе. До побачення, любий.

Кладучи трубку, вона помітила мене, але навіть не зашарілася. Навпаки, всміхнулася й послала мені рукою поцілунок (яка двоєдушність!). А приступивши ближче, цмокнула в неушкоджену щоку. (...)

Коли ми вийшли, я набрав повні легені вечірнього повітря і, прочиняючи дверцята своєї машини, удавано байдуже спитав: (...)

— М-м... А хто такий Філ?

Умощуючись у машині, вона так само байдуже відказала:

— Мій батько. (...)

Її виховував батько, ...він пекар і живе в Кренстоні, у штаті Род-Айленд. Коли вона була зовсім малою, її мати загинула в автомобільній катастрофі. Приголомшений батько (...) довіку заборонив дочці сідати за кермо автомобіля. (...)

— А ти свого як звеш? (...)

— Сучий син, — не змигнувши оком, вимовив я слова, які залюбки приліпив би до нього.

— І це ти кажеш йому в обличчя?

— Я ніколи не бачу його обличчя.

— Він ходить у масці?

— Ти вгадала. У кам'яній масці. З найтвердішого каменю.

— Облиш. Він не може не пишатися тобою, все-таки ти зірка гарвардського спорту! (...)

— Він і сам був зіркою, Дженні. (...)

— Більшою, ніж нападаючий збірної?

— Він брав участь в Олімпійських іграх 1928 року. Веслування на одиночці. (...) У фіналі він посів тільки шосте місце. (...)

Може, хоч тепер вона зрозуміє, що бути Олівером Берретом IV означає відчувати себе щодня в затінку як не бридкої сірої кам'яниці на терені Гарвардського університету, то чиєїсь фізичної зверхності, чиїхось спортивних досягнень. І те, і те фатально тяжіє над тобою, і ніякої тобі ради немає.

— Але чому «сучий син»? Чим він заслужив на таке прізвисько? — спитала нарешті Дженні. (...)

— Він примушує мене бути «правильним». (...)

Я пояснив їй, що мене намагаються запрограмувати за Кодексом Берретів, а мені це — як собаці перець. Невже вона сама не бачить, як мене сіпає, коли доводиться після прізвища проказувати ще й числівник? (...)

— Мені остогидло те, що іншого від мене й не чекають! — я почував себе страшенно незручно, висловлюючи думки, якими досі ні з ким не ділився, але ж повинна й вона знати правду. (...)

— Та він просто дуже заклопотана людина. Всі оті підприємства, банки забирають, мабуть, силу енергії й часу!

— Господи, Дженні, на чиєму ти боці?

— А це хіба війна? (...) Це просто смішно, Олівере. (...)

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

І тут я вперше усвідомив глибину безодні поміж моїм та її вихованням. (...) Визнати, що в мого батька нутро кам'яне, Дженні не могла, бо змалку засвоїла атавістичну італо-середземноморську максиму: тато любить bambino. І ніщо в світі не могло б переконати її в іншому. (...)

Я спробував послатися на приклад. На оту сміховинну бесіду після гри з Корнеллом. (...)

— Невже він заради якогось хокейного матчу подався аж до Ітаки? (...) А знаєш, я рада, що ти прискіпуєшся до свого батька, — відказала вона. — Це свідчить, що ти людина недосконала.

— Ти хочеш сказати, що ти — досконала?

— Зовсім ні, Шпаргалето. Якби я була досконала, хіба ж я зустрічалася б з тобою? (...)

Я не знав, що робити. (...) Не зрозумійте мене буквально. Я, звісно, знав, як усе робиться. Але не наважувався зробити перший крок. Я боявся, що Дженні, яка все підмічала й бачила наскрізь, візьме на сміх галантний, романтичний(і, як досі мені здавалося, невідпорний) стиль Олівера Беррета IV. Так, я боявся дістати відкоша. (...) Цебто я хочу сказати, що ставився до Дженніфер зовсім не так, як до інших дівчат, і через те не наважувався підступитися до неї. (...)

— Олівере, Олівере, я казала вже, що кохаю тебе?

— Ні, Джен.

— А чому ти не питав?

— Щиро кажучи — боявся.

— То спитай тепер.

— Ти кохаєш мене, Дженні?

Вона подивилася мені в очі й спитала — звісно, не для того, щоб ухилитись од відповіді.

— А як ти гадаєш?

— По-моєму, кохаєш. Здається. Схоже на те.

І поцілував її в шию.

— Олівере!

— Що?

— Я не те що кохаю тебе.

О, Господи, знову за старе?

— Я дуже, дуже тебе кохаю. (...)

6

1. *Чи важливо було для Дженні й Олівера, що вони різного соціального походження?*
2. *Хто з персонажів відіграє провідну роль у подоланні проблеми їхнього матеріального та соціального статусу? Обґрунтуйте відповідь.*

audio

7

1. *Чому Олівер хотів швидко піти, а Дженні прагнула залишитися в гостях у Берретів?*
2. *Чи вдалим було знайомство Дженні з батьками Олівера?*

Від мосту на тій річці до Іпсвіча, у штаті Массачусетс, їхати хвилин сорок. (...)

— Ти женеш, мов божевільний, — сказала Дженні. (...) Ти заженеш нас обох у домовину, перш ніж твої батьки нас повісять.

— Послухай, Джен, мої батьки — прекрасні люди. (...)

Питаєте, нащо я віз її на оглядини? Питаєте, невже мені справді потрібне було благословення Старого Не-хи-хи? Зараз поясню: по-перше, цього зажадала Дженні («Так заведено, Оллі»), а по-друге — куди ж ти втечеш від того простого факту, що Олівер III був моїм банкіром у найвульгарнішому розумінні цього слова! Адже він платив за моє навчання.

Отож я робив усе «як заведено», тобто їхав із Дженні на недільний обід. Бо такі речі робляться тільки за обіднім столом і тільки в неділю. (...)

— Ой, яка вулиця, — сказала Дженні. — Жодного будинку, самі дерева!

— Будинки стоять за деревами. (...)

Мабуть, було щось символічне в тому, що я прозадкував ті триста ярдів до наших воріт. Хоч би як там не було, але, в'їхавши у володіння Берретів, я вже більше не розганяв машину. (...) Певне, на відвідувача, який потрапляє в наші володіння вперше, все це справляє неабияке враження.

— Ні, ні, хай йому біс! — вихопилося в Дженні. (...) Я всяке собі уявляла, але не таке. (...) Багатство. Ладна закластися, що у вас тут і невільники є. (...)

— Не хвилюйся, Джен. Усе піде як по маслу.

— Так, але чомусь мені збаглося називатись Абігейл Адамс або Венді Васп.

Решту шляху ми проїхали мовчки, мовчки вийшли з машини й підійшли до парадних дверей. Коли я натиснув на ґудзик дзвінка, її знов охопила паніка. (...)

Двері відчинила Флоренс, віддана старенька покоївка родини Берретів. (...)

Мої батьки, оголосила Флоренс, чекають на нас у бібліотеці. Йдучи повз портрети, Дженні раз у раз вражено охала. (...) ...Тільки тепер побачила всі відгалуження генеалогічного дерева Берретів — серед них і ті, що мали зовсім інші прізвища. (...)

— Господи Ісусе, — бурмотіла Дженні. — З цієї галереї я зрозуміла нарешті топонімію половини гарвардських споруд! (...)

В кінці довгої портретної галереї, перед поворотом до бібліотеки, стояла скляна шафа. А в тій шафі були призи. Спортивні нагороди.

— Які вони гарні, — мовила Дженні. — І виглядають так, наче зроблені зі щирого золота чи срібла.

— Так воно і є.

— Господи. Це твої?

— Ні. Його. (...)

...На всіляких інших змаганнях з веслування він показував напрочуд високі результати. У Дженні перед очима сяяли добре надраєні свідчення тих багатьох перемог. (...)

Потім вона, очевидно, вирішила дати й мені можливість похизуватися.

— А в тебе є призи, Олівере?

— Еге ж.

— Теж під склом?

— Ні, під ліжком. У моїй спальні. (...)

— А-а, вітаю, вітаю.

Сучий син! Це був Сучий син.

— Добридень, тату. Познайомся з Дженніфер...

— Вітаю вас.

Перш ніж я встиг повністю відрекомендувати Дженні, він уже тиснув їй руку. Я зауважив, що вдягнений він не в один із своїх банкірських костюмів. Ні, на Олівері III була модна спортивна куртка. А на обличчі замість звичної маски я побачив підступну посмішку. (...)

— Прошу, заходьте, знайомтесь з міссіс Беррет.

Так, на Дженні чекало ще одне випробування, ще одна честь, яка випадає тільки найобраніш им з обраних: знайомство з Веселушкою Елісон Форбс, нині Беррет. (Іноді, в мстивому настрої, я думав про те, як шкільне прізвисько матері позначилося б на її подальшій кар'єрі, якби

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

прагнення суспільної діяльності не привело її до добродійницької участі в опікунських радах кількох музеїв.) Хай стане гласністю той факт, що Веселушка Форбс так і не закінчила коледжу. Вона залишила його після другого курсу, дістявши беззастережне благословення батьків на одруження з Олівером Берретом III.

— Знайомтесь: моя дружина Елісон, а це — Дженніфер... (...)

— Кавіллері, — чемним голосом озвалася Дженні, поправляючи мене: вперше й востаннє в житті я перекрутив її прізвище.

— Як у Cavalleria Rusticana? — спитала мати, виключно для того, щоб довести, що, хоч університетів вона не кінчала, культури їй не бракує.

— Атож, — усміхнулась їй Дженні. — Тільки ми не родичі. (...)

На якийсь час запала тиша. Я спробував увімкнути шосте чуття й уловити, що відбувається. Мати, безперечно, намагалась оцінити Дженніфер — придивлялася до її одягу (сьогодні аж ніяк не богемно), її манери триматися, прислухатися до її вимови та інтонацій. (...) Дженні, можливо, оцінювала мою матір. (...) Може, вона оцінювала й Олівера III. Цікаво, чи помітила вона вже, що батько на зріст вищий од мене? (...)

Згодом у мене в руках опинилася чашка з чаєм.

— Дякую, — сказав я. І додав: — Нам скоро їхати. (...)

Мати подивилась на мене (що траплялося вельми нечасто).

— А як же обід? Невже ви не залишитеся?

— М-м... Не можемо, — відповів я.

А Дженні майже водночас сказала:

— Авжеж, залишимося. (...)

— Чому? — спитав я.

— Тому, що я голодна, — відповіла вона.

Ми сиділи за столом, підвладні волі Старого Не-хи-хи. (...) Він нахилив голову. Мати й Дженні — теж. Я схилив голову набік.

Кадр із кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

— Благослови їжу цю, щоб була нам користь, а нас благослови на служіння тобі й на те, щоб ми ніколи не забували про нужду і нестатки наших ближніх. Молимо тебе про це в ім'я сина твого Ісуса Христа. Амінь.

Господи Ісусе, в мене аж ноги похололи. Невже він хоч цього разу не міг обійтися без своїх святенницьких фіглів? Що подумає Дженні? Середньовіччя! Найтемніша доба Середньовіччя!

— Амінь, — сказала мати (а за нею й Дженні, тільки дуже тихо). (...)

Ми повернулися до бібліотеки, я — з твердим наміром закруглятися. У нас із Дженні завтра лекції, у Не-хи-хи — банкірські та інші справи, та й у Веселушки, мабуть, на ранок призначені якісь богоугодні рандеву. (...) ...Я запропонував нову тему.

— Скажи, Дженніфер, якої ти думки про Корпус миру?

Вона спідлоба глянула на мене, але на гачок не впіймалася — промовчала.

— О, ти вже розповів їм? — звернулася мати до батька. (...)

— Про що йдеться, татуню? (...)

— Твого батька призначають керівником Корпусу миру. (...)

Батько вдав, ніби зніяковів, а мати очікувально подивилася на мене. (...) Тут Дженні взяла ініціативу на себе.

— Вітаю вас, містере Беррет.

— Так-так. Вітаю, татуню. (...)

8

1. *Чому батько просив сина зачекати з одруженням? Чи послухав його син?*
2. *Як ви вважаєте, чи варто дослухатися до порад батьків у питаннях особистісних стосунків?*

audio

12

Чи витримало кохання Дженні й Олівера життєві випробування?

Наше щоденне життя протягом перших трьох років можна змалювати одним словом: скрута. Від ранку до ночі ми думали тільки про те, як нашкрябати грошей на найпотрібніші речі. У найкращому разі нам ледве щастило звести кінці з кінцями. І, до вашого відома, в такому житті немає ані краплі романтики. (...) Життя змінилося. Навіть найпростіше рішення мало бути затверджене бюджетним комітетом, що безперестанку засідав у мене в голові. (...)

Наш медовий місяць ми провели на яхті разом з дітьми, яких було двадцять одне. Я керував тридцятишестифутовим «родсом» від сьомої

години ранку й аж поки моїм пасажирам не набридне кататися. Дженні була дитячою вихователькою. Працювали ми в морському клубі в Денніспорті (недалеко від Гейєнніса). (...) Треба віддати належне нам обом: хоча ми з Дженні цілий день чутливо ставилися до клієнтів — адже їхні «чайові» були не останнім засобом поповнення нашого бюджету — проте одне до одного ми ставилися теж чутливо. Я кажу «чутливо», бо мені бракує слів, щоб змалювати, що означає кохати Дженніфер Кавіллері і бути її коханим. Пробачте, я хотів сказати Дженніфер Беррет.

Перед виїздом у Кейп-Код ми знайшли в Норт-Кембріджі дешеву квартиру. (...)

У вересні ...ми повернулися з моря.

— ...Як заміжня жінка, вважаю, що це місце зовсім не придатне для житла.

— Що ж ти збираєшся робити?

— Поговорю з чоловіком. Він вживе заходів.

— Чоловік — це я.

— Справді? Доведи, що ти мій чоловік.

— Як саме? — запитав я, перелякано подумавши: «Невже тут, на вулиці?».

— Перенеси мене через поріг. (...)

До нашої «справжньої» домівки було двадцять чотири сходинки, і на порозі мені довелося стати, щоб віддихатись.

— Чому ти така важка? — запитав я.

— А що коли я вагітна?

Мені ще дужче забило дух.

— Справді? — зрештою вимовив я.

— Ага! Злякався?

— Ні.

— Не бреши, Шпаргалето.

— Таки злякався. На хвилину в мені щось похололо.

Я виніс її нагору. (...)

Моє славетне прізвище відкрило нам кредит у місцевій крамниці, де звичайно не давали студентам нічого у борг. Зате воно завдало нам чималої шкоди там, де я найменше цього сподівався, — у Шейділейнській школі, Дженні влаштувалася викладачем.

— Звичайно, платня у нас нижча, ніж у державній школі, — сказала їй директриса, міс Енн Міллер Уітмен, і висловила впевненість, що для члена родини Берретів ця «обставина» не має ніякого значення. (...) Зауваження Дженні, що членам родини Берретів доводиться платити за помешкання так само, як і іншим людям, міс Уітмен сприйняла за дуже дотепний жарт. (...) Тоді Дженні запитала мене, чи згоджусь я кинути університет і утримувати її, поки вона не одержить такий диплом, який дасть їй право викладати в державній школі. Секунди дві я поглиблено

обмірковував наше становище, а потім дійшов до виразного і стислого висновку:

— Розтак його!

— Ти висловлюєшся дуже красномовно, — сказала моя дружина.

— А що ж я іще маю робити? (...)

— Ні. Ти маєш полюбити спагеті.

Я так і зробив. Полюбив спагеті, а Дженні, перечитавши всі куховарські книги, навчилася робити томатну приправу, що мала божественний смак. Враховуючи наші літні заробітки, її платню, гроші, що я одержую на пошті за нічну працю напередодні Різдва, ми жили непогано. (...) Вона поверталася зі школи вкрай утомлена, а ще треба було зварити обід (обідати в кафе чи їдальні було поза нашими можливостями). На щастя, мої друзі мали досить здорового глузду, щоб дати нам спокій. Вони не запрошували нас у гості, отож, самі розумієте, нам не доводилося запрошувати їх. Ми навіть не ходили на матчі з регбі. (...)

Проте щосуботи я ставив біля себе транзистор, слухаючи ревище уболівальників, від яких мене відокремлювала одна-однісінька миля. І все-таки вони перебували у зовсім іншому світі. Свої членські привілеї я використав, щоб придбати квитки на гру з Єльською командою для свого однокурсника Роббі Уолда. (...)

Під час медичного обстеження виявилося, що Дженні дуже хвора. Це був сильний удар для Олівера, який палко кохав її, але він робив для дружини все можливе й неможливе...

18

Я став думати про Бога... (...) Зрозумійте мене: стривожений і збентежений, я сподівався, що десь існує Бог, якому я можу подякувати. Подякувати за те, що він дав мені змогу прокинутись і побачити Дженніфер. (...)

І я сказав цьому Богові (хоч би хто і хоч би де він був), що погоджуюсь на статус-кво. Я згоден і далі мучитися, згоден знати — при умові, що Дженні не знатиме. Ти чуєш мене, о Господи? То скажи, яку ти вимагаєш ціну... (...)

...У мене виробилася звичка стояти перед вітринами на П'ятій авеню і дивитися на привабливі, але, вважайте, непотрібні екстравагантні речі, які б я купив для Дженніфер, аби не треба було вдавати, що все йде... йде нормально.

Певна річ, мені було страшно повертатися додому. Бо тепер, через кілька тижнів після того, як я довідався про хворобу Дженні, вона стала худнути. Схудла вона трохи, і, мабуть, сама цього не помітила. Але я, знаючи, що на неї чекає, помітив.

Я частенько зупинявся перед конторами авіакомпаній: Бразилія, Антильські острови, Гаваї («Тікай від турбот — лети туди, де завжди сонце») і тому подібні райські місця. Одного разу я побачив рекламне оголошення — компанія TYE пропонувала подорож до Європи на пільгових умовах (туристський сезон уже минув) — Лондон для модників і модниць, Париж для закоханих... (...)

На той час моя кредитоспроможність сягнула такого рівня, що у мене вже була картка клубу «Дайнерс». Досить мені було розписатися на аркушику паперу, і я став гордим власником двох квитків (перший клас — знай наших!) до Міста Закоханих... (...)

— Місіс Беррет, у мене є новина, — сказав я. — Здогадайтесь яка.

— Ти полетів з роботи, — сказала моя дружина-оптимістка.

— Не полетів, а полечу, — відмовив я, витягаючи квитки. — І не з роботи, а в Париж. Летимо завтра ввечері.

— Дурниці, Олівере, — сказала вона. Сказала спокійно, не так, як завжди — з удаваною сварливістю. Сказала якось навіть ніжно. — Дурниці, Олівере.

— Поясни, будь ласка, детальніше, що означають твої «дурниці».

— Слухай, Оллі, — сказала вона тихо, — нам треба це робити інакше.

— Що робити? — запитав я.

— Я не хочу в Париж. Мені не потрібний Париж. Мені потрібний ти...

— Але ж я в тебе є, серденько! — перебив я її з удаваною веселістю.

— І ще мені потрібен час, — провадила вона. — А часу ти мені не можеш дати.

Я зазирнув їй в очі. Вони були невимовно сумні. Сумні від суму, який розумів тільки я. І в них був жаль. Їй було жаль мене... (...)

Потім Дженні розповіла, що вона почувала себе «препаскудно» і пішла знову до доктора Шеппарда — не консультуватися з ним, а вимагати, щоб він відкрив правду: «Скажіть мені, ради Бога, що у мене таке». І він сказав.

Я відчув себе винним за те, що вона почула правду не від мене, а від іншого. Вона зрозуміла це і зробила навмисно дурне зауваження:

— Він випускник Ієльського університету, Оллі.

— Хто?

— Екерман. Гематолог. Він стопроцентний представник Ієла. Закінчив там і коледж, і медичний факультет. (...)

— Гаразд, тоді звернімося до ієльського лікаря, — сказав я. (...)

19

Тепер мені принаймні було не страшно повертатися додому. Я не боявся «поводитись нормально». Знову ми жили душа в душу, навіть знаючи, що дні нашого спільного життя злічені... (...)

...Минув рівно місяць. Ми саме пообідали. Дженні й досі готувала їжу, настоявши на цьому. Я насилу переконав її, щоб вона дозволила мені мити посуд (хоч вона й досі шпигала мене, кажучи, що це «не чоловіча робота»), і саме прибирав тарілки, а вона грала на фортепіано Шопена. Раптом Дженні зупинилася посеред одного з прелюдів, і я відразу зайшов у вітальню. Вона сиділа, опустивши руки.

— Ти почуваєш себе гаразд, Дженні? — запитав я, маючи на увазі відносне значення слова «гаразд». Вона відповіла запитанням:

— У тебе вистачить грошей на таксі?

— Звичайно, — відповів я. — Куди ти хочеш поїхати?

— Та, мабуть, у лікарню, — сказала вона.

Ми заметушились, і я зрозумів: настала фатальна хвилина. Дженні йшла з нашого дому і вже ніколи не повернеться. Вона сиділа, а я складав її речі, міркуючи: що вона думає? Що їй найдорожче у нашому домі? Що б вона хотіла запам'ятати навіки? (...)

Нічого. Вона сиділа, байдуже дивлячись просто себе.

— Що б ти ще хотіла взяти з собою? — запитав я.

Вона похитала головою, а потім згадала:

— Тебе... (...)

В приймальному покої нам довелося пройти через неприємну процедуру: давати відповіді на різні запитання... (...)

Звичайно, прибуття Дженні не було для них несподіванкою.

Про те, що вона скоро поступить сюди, їх попередив доктор Бернард Екерман. Тепер він став її лікарем і справдив її сподівання — виявився доброю, чуйною людиною, незважаючи на те, що був стопроцентним ієльцем.

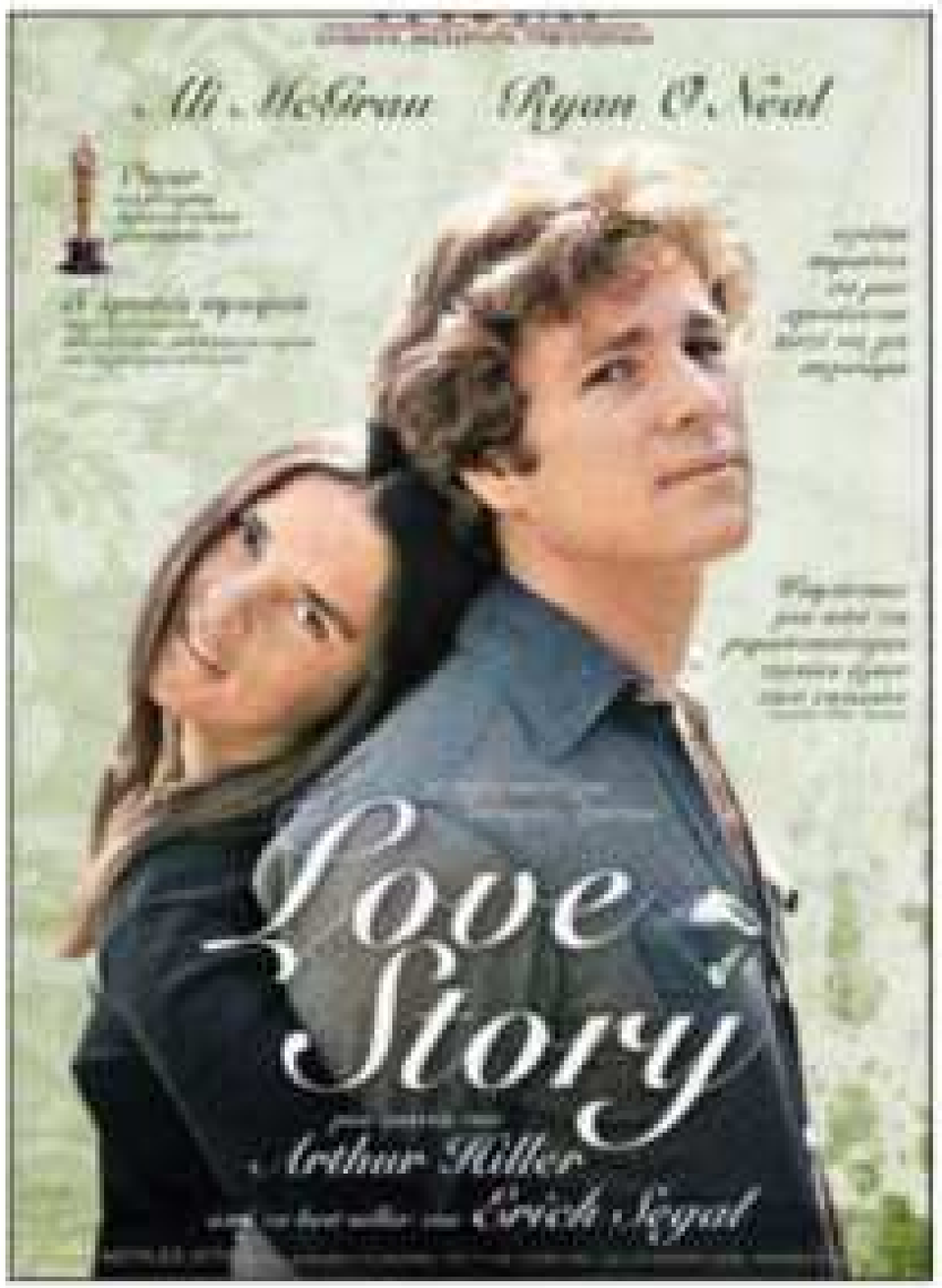
— Ми вводимо їй білі тільця й тромбоцити, — пояснив він мені. — Саме вони їй допоможуть на цьому етапі. (...)

— Слухайте, докторе. (...) У цих справах наказує Дженні. Як вона скаже, так і буде. А ваше діло — якомога полегшити її страждання.

— Будьте певні, ми це зробимо.

— Мені байдуже, скільки це буде коштувати, — сказав я, здається, підвищивши голос.

— Це може тривати багато тижнів або навіть кілька місяців.

Афіша кінофільму «Історія кохання» (режисер Артур Гіллер, США, 1970)

— Чхав я на гроші, — вигукнув я.

Незважаючи на мій сварливий тон, Екерман терпляче пояснив:

— Я кажу це для того, щоб ви знали: у нас немає змоги передбачити, як довго чи як мало вона протримається.

— Тож пам'ятайте, лікарю, — сказав я, — тож пам'ятайте: я хочу, щоб її обслуговували по найвищому розряду. Окрема палата. Окрема сестра й доглядачка. Усе, що треба. Прошу вас. Гроші у мене є.

20—21

Прослухайте аудіотекст. Як змінилися стосунки персонажів під час хвороби Дженні?

audio audio

22

Чи змінилися стосунки Олівера й батька після смерті Дженні? Поясніть свою відповідь.

(...) Філ... поглянув на мене і, мабуть, відразу зрозумів. Його треба було втішити. Я підійшов і поклав руку йому на плече. Я боявся, що він розплачеться. За себе я був певен. Мені було не до сліз. Він поклав руку на моє плече. (...)

Він замовк. Я теж мовчав, чекаючи. Поспішати, зрештою, було нікуди. (...) Я знав: мені слід побути на самоті. Подихати свіжим повітрям. Можливо, походити.

Внизу у вестибюлі стояла повна тиша. Її порушували тільки мої кроки по вкритій лінолеумом підлозі.

— Олівере.

Я зупинився. Це був мій батько. (...) В усьому Нью-Йорку, крім нас, напевне, всі уже спали.

Я не міг розмовляти з ним і пішов прямо до обертових дверей. Але за мить він теж опинився надворі поряд зі мною.

— Олівере, треба було розповісти мені, — сказав він.

Ніч була холодна. І тим краще: я весь задубів і хотів хоч що-небудь відчути. Батько говорив до мене, а я непорушно стояв, підставивши обличчя холодному вітру.

— Як тільки я довідався, зразу ж скочив у машину. (...) Олівере, я приїхав допомогти, — наполегливо сказав батько.

— Дженні померла, — сказав я йому.

— Я шкодую, — прошепотів він вражено.

Сам не знаючи чому, я повторив те, що почув колись від нині мертвої красуні-дружини:

— Кохання — це коли ні про що не шкодуєш.

А потім я зробив те, чого ніколи не робив у його присутності, а тим більше в його обіймах. Я заплакав.

(Переклад Марка Пінчевського, Олександра Тереха)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Розкажіть про навчання Олівера і Дженніфер. Як вони намагалися зробити кар'єру, побудувати життя? Чи покладалися в цьому на когось? check yourself
2. Визначте головне й другорядне в історії кохання героїв.

Аналіз та інтерпретація

3. Порівняйте погляди на життя Олівера та його батька. Чому вони не могли знайти спільну мову?
4. Чому Олівер тривалий час відмовлявся від допомоги батька, але потім змінив свою думку? Оцініть учинок Олівера. Чи був то вияв слабкості?

Творче самовираження

5. Уявіть фінал роману, коли б Дженні залишилася жити. Підготуйте сторітелінг (усно або письмово).

Цифрові навички

6. Відшукайте у творі назви навчальних закладів. За допомогою інтернету встановіть їхнє англійське написання. Зберіть інформацію (зокрема, на англомовних сайтах) про ці заклади, розкажіть про їхню історію та сучасну структуру.
7. Подивіться екранізацію роману Е.-В. Сігала (режисер А. Гіллер, США, 1970). Висловте враження у формі посту для соцмереж.

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Усі персонажі роману «Історія кохання» чогось навчилися протягом розвитку сюжету. Визначте, чого навчив (-ла, -ло): а) Дженніфер — Олівера; б) Олівер — свого батька; в) батько Дженніфер — свою доньку; г) життя — кожного із персонажів.

Життєві ситуації

9. Проаналізуйте складні життєві ситуації, у яких опинилися Олівер і Дженніфер. Як герої знаходили вихід із них?

5

Перлини бароко

Специфіка та різновиди українського бароко

В Україні ідея бароко була надзвичайно поширеною і фактично закладена в основу художнього мислення. Є італійське бароко, польське, а є й українське, яке творилось саме на нашій землі. У жодного народу, який будував у стилі бароко, немає стилю, подібного нашому. Він унікальний.

Валерій Шевчук

1. *За допомогою інтернету знайдіть карту українських земель XVII—XVIII ст. Які події тоді відбувалися в Україні та Західній Європі?*
2. *Кого з українських суспільних діячів того часу ви знаєте? Який внесок вони зробили в українську історію?*
3. *Назвіть видатних українських та західноєвропейських представників культури та науки XVII—XVIII ст.*

Що означає слово «бароко»? Бароко (з італ. *barocco*) означає «дивний», «химерний». У португальській мові існує словосполучення *perrolabarroca*, тобто перлина неправильної форми. Термін «бароко» має кілька значень: 1) доба в літературі та мистецтві (XVII—XVIII ст.); 2) художній напрям у XVII—XVIII ст.; 3) художній стиль (тобто сукупність ознак, характерних для творів певного часу, напряму, манери письменника чи письменниці); бароковий стиль не обмежений XVII—XVIII ст., виявлявся і в пізніших періодах.

Бароко виникло майже одночасно в Західній Європі та в Україні. Можна стверджувати, що саме із XVII ст., тобто з початком бароко, українська культура увійшла в широке русло європейської культури, не втрачаючи власної самобутності. З того часу українське та західноєвропейське мистецтво вступило в період активної взаємодії та взаємозбагачення.

Передумови розвитку українського бароко. Бароко — яскравий період в історії української культури та літератури, який припав на XVII—XVIII ст. Культура Західної Європи справила значний вплив на українське мистецтво, однак українське бароко мало свою національну специфіку.

Розвиткові українського бароко сприяла козацька старшина, яка визначала вектор державної політики в часи Гетьманщини (XVII—XVIII ст.). Значну роль у поширенні барокових форм в архітектурі, живописі, літературі відіграли релігійні братства та освітні заклади, зокрема братські школи. Розвиткові мистецтва сприяло піднесення філософської думки, науки, літератури, пов'язане з діяльністю Києво-Могилянської академії. Особливе місце в українському мистецтві доби Бароко належало художній школі та друкарні Києво-Печерської лаври.

Завдяки подорожам, дипломатичним зв'язкам та освітнім контактам митці отримували доступ до західноєвропейських барокових творів і стилів, прокладаючи нові шляхи для української культури.

Церква Андрія Первозванного. 1747—1762 рр., м. Київ. Сучасне фото

Особливості та різновиди українського бароко. Бароко проникло в різні види українського мистецтва — архітектуру, живопис, іконографію, гравюру, а також у літературу. Українське бароко як напрям і стиль має такі особливості: 1) багатство і

Маріїнський палац — офіційна резиденція Президента України, м. Київ. 1750—1755 рр. Сучасне фото

пишнота форм; 2) багатозначність образів; 3) насиченість творів складними проблемами духовного буття; 4) яскрава символіка; 5) містичність; 6) поєднання релігійних та світських мотивів; 7) різноманіття форм та ін.

Літературне бароко в Україні ґрунтувалося на національних джерелах — києво-руських і фольклорних, що виявилися на «високому» і «низовому» рівнях.

«Високе» бароко ще називають книжним, релігійним, бо в ньому відчутний релігійно-духовний струмінь, прагнення до пошуку істини в діалозі з Богом, а християнські мотиви переважають над світськими. У «високе» бароко ввійшли особливі герої — люди, які відчувають суперечності між тілесним і духовним, життєвими благами та моральними нормами. Вони прагнуть духовного життя, аскетичного самообмеження, хоча й не заперечують розкоші й насолод світу. Ідеалом «високого» бароко є філософ, аскет, чию душу переповнює жага небесного, вічного, неминущого. Українські митці усвідомлювали двоїстість натури людини і водночас вірили в можливість її духовного прозріння, по-новому розкриваючи її та світ довкола. Це спричинило світоглядні шукання митців, їхню цікавість до людини у її зв'язках з Богом, Вічністю, Часом, Всесвітом. За стилем твори «високо-

Дзвіниця Софійського собору. Початок будівництва 1037 р. Сучасне фото

presentation

Михайлівський Золотоверхий собор. Засновано у XII ст. Сучасне фото

го» українського бароко характеризуються дидактизмом, риторичністю і посиленою увагою до етичних питань.

«Низове» бароко нерідко називають народним, бо в ньому виявляються яскраві народні форми, фольклорні джерела, інтерес до світського життя. Крім того, українське бароко тісно пов'язане із суто національними проблемами. Воно відображає складний шлях формування української державності. Митці бароко поетизували духовний світ козака, утверджували образ діяльного героя, який віддано служить вітчизні. Значний вплив на розвиток бароко справила історія та культура козацтва, тому невипадково бароко в Україні нерідко називають «козацьким».

У той період козацтво було носієм і творцем нових художніх цінностей, виступало провідником духовного життя народу. Це засвідчують козацькі думи, пісні, танці, козацькі літописи, ікони, козацькі собори. Свого розквіту козацьке бароко сягнуло за часів гетьмана Івана Мазепи, тому його називають ще «мазепинським» бароко.

Провідні жанри літератури українського бароко

Літературні жанри	Представники
Поезія (вірші, оди, поеми, елегії, епіграми та ін.)	Лазар Баранович, Іван Величковський, Стефан Яворський, Григорій Сковорода та ін.
Проповіді	Йоаникій Галятовський, Лазар Баранович, Антоній Радивиловський
Житія святих	Дмитро Туптало
Козацькі літописи	Самовидець, Самійло Величко, Григорій Граб'янка
Шкільна драма	Лаврентій Горка, Михайло Козачинський
Повчальна проза (релігійні та філософські трактати, байки, афоризми, ораторська проза)	Григорій Сковорода, Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Мелетій Смотрицький
Мемуари, біографії, автобіографії	Микола Ханенко, Дмитро Туптало, Григорій Полетика, Іван Квітка, Пилип Мовчан

Література українського бароко поєднує елементи релігійної, світської, морально-етичної та історичної тематики. Їй притаманні яскрава образність, метафоричність, алегоричність та риторична витонченість.

Невідомий художник. Лазар Баранович. 1850 р.

Козак Мамай. Народна картина XVIII ст.

М. Підгорний. Портрет гетьмана Івана Мазепи. 1992 р.

Образи та символи часто мають глибоке філософське та релігійне значення. Ця література емоційна, спрямована на те, щоб вразити читача пишним, барвистим стилем, мовою, риторичним оздобленням твору.

Цікаво, що твори «високого» бароко писали латиною, іноді — польською, давньоукраїнською книжною мовою, а твори «низового» бароко створювали живою народною мовою, хоч у них був помітний вплив книжних елементів.

«Історія Русів»

На межі XVIII—XIX ст. у середовищі української інтелігенції, яка плекала ідеї незалежної України, було написано «Історію Русів», автор якої досі не відомий. Твір охоплює період від найдавніших часів до кінця XVIII ст., зокрема у формі літопису описує події, пов'язані з історією Київської Русі, Гетьманщини, визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та інші історичні події. «Історія русів», яка вплинула на формування історичних поглядів Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, упродовж XIX—XX ст. належала до заборонених книг, адже в ній автор розгорнув антитезу «Україна — Москва», називав українців русами і характеризував їх як «народ вільний і готовий кожночасно вмерти за свою вольність до останньої людини, і характер сей у ньому вроджений і не схильний до насилування». А в «народі московському» «панує рабство і невільництво у найвищій мірі, в них, окрім божого та царського, нічого власного немає і бути не може, і людей, на їх думку, створено нібито на те, щоб у світі не мали нічого, а тільки рабствували»

Великий академічний Слобожанський ансамбль пісні і танцю, м. Харків. Сучасне фото

(переклад І. Драча). Написано тут і про тиранію, яка проявляється в хижацькому посяганні на чужі землі: «Нападати на люд і шарпати його свавільно із самої примхи є розбишацтво, варварство і звірство, нічим не виправдане»; «Ніякі правила політичні не дозволяють входити в землі чужі із збройною силою» *(переклад І. Драча).*

express-lesson

Багатство української барокової драми

Сюжети та образи барокових містерій, міраклів і мораліте були запозичені з Біблії і втілювали повчальні ідеї.

Шкільна драма розвивалася завдяки тому, що шкільний театр був складовою частиною навчання в братських школах, колегіумах

Персонажі давнього вертепу. XVIII ст.
Експонати Полтавського краєзнавчого музею

та академії. Драматичні твори писали викладачі, а студенти (студеї) переважно були акторами, виконавцями. Театральне дійство пропагувало Слово Боже. Сцена шкільних вистав зазвичай була поділена на «рай» (верхній поверх), «пекло» (нижній поверх) і «земний» світ, де грали актори.

Популярною була й вертепна драма, яку розігрували на Різдвяні свята. Вертеп — переносний невеликий будиночок або скринька, зроблена з дерева і картону, — мав два поверхи: на верхньому відбувалися різдвяні сцени за євангельськими мотивами, на нижньому — світські сцени побутового характеру. Керував ляльками за допомогою дротиків схований за будиночком вертепник, який озвучував дійових осіб. Для виготовлення ляльок використовували дерево, глину, ганчір'я, овочі.

Церковна та світська архітектура доби Бароко

Українське бароко знайшло цікаве втілення в церковній та світській архітектурі: багатокупольні церкви, монументальні палаци з пишними інтер'єрами, особливим освітленням і оздобленням кращими зразками монументального живопису, багатими орнаментами. Це Домініканський костел у Львові (1748—1764, архітектор Я. де Вітте), Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври (1731—1745, архітектор Й.-Г. Шедель), Костел святого Ігнатія Лойоли у Кременці Тернопільської області. У стилі бароко було відновлено Софійський

Козацька церква Пресвятої Богородиці. Засновано XVIII ст., м. Київ. Сучасне фото

Свято-Преображенська церква. Засновано XVIII ст., с. Великі Сорочинці (Полтавська область). Сучасне фото

Іконостас Свято-Преображенської церкви, с. Великі Сорочинці (Полтавська область). Сучасне фото

собор у Києві (1744 —1748, архітектор Й.-Г. Шедель), Собор Святого Юра у Львові (1744—1770, архітектор Б. Меретин), зроблено інтер'єр Андріївської церкви в Києві (1747—1753, архітектори Б. Растреллі, І. Мічурін).

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Що вплинуло на розвиток українського бароко?
2. Визначте його особливості.

Аналіз та інтерпретація

3. Чим різняться «високе» і «низове» бароко?
4. Охарактеризуйте провідні образи українського бароко.
5. Чому українське бароко ще називають «козацьким»?

Творче самовираження

6. Одним із найпоширеніших образів українського бароко є Козак Мамай з бандурою, який став персонажем численних народних полотен XVII—XVIII ст. Роздивіться уважно його зображення. Напишіть твір-роздум на тему «Про що співає (розповідає) Козак Мамай?».

Цифрові навички

7. Відшукайте в інтернеті зображення одного із шедеврів українського бароко в образотворчому мистецтві або архітектурі та дізнайтеся про його історію. Підготуйте про нього пост для соцмереж.

Дослідження і проєкти

8. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт на одну з тем:
   1) «Бароко в українській музиці»;
   2) «Бароко в українській архітектурі»;
   3) «Бароко в іконописі»;
   4) «Бароковий театр»;
   5) «Поезія доби Бароко».

Життєві ситуації

9. Чи доводилося вам бачити пам'ятки українського бароко? Які емоції викликає у вас споглядання архітектурних пам'яток цієї доби? Чому важливо, щоб вони були збережені?

10. Прокоментуйте поетичні тексти представників українського бароко XVII ст. Розкрийте їхню актуальність для сьогодення.

Війна вбиває, а мир добро приносить,
Усьому живому з миром треба стояти,
Щоб після бою ями не копати.

Лазар Баранович

Облиш лінощі, молитву люби, зберігай чистоту душі,
Позбався злості й поганих розмов, поважай добрих людей, мій друже.

Іван Величковський

Григорій Сковорода (1722–1794)

Його поезія та філософія — це найвищий злет українського літературного бароко, так само, як в Англії — творчість Джона Мільтона, в Голландії — Йоста ван ден Вондела, в Іспанії — Кальдерона, в Італії — Торквато Тассо, в Німеччині — Ангела Сілезія, у Чехії — Яна-Амоса Коменського. Сковорода завершує добу українського бароко, а водночас і барокову літературу всієї Європи.

Леонід Ушкалов

1. *Що для вас означає поняття «самопізнання»? Навіщо це людині?*
2. *Як ви пізнаєте себе й удосконалюєте власні інтелектуальні та моральні якості?*

В історії кожної нації є люди, які належать не лише своїй країні, а й світові. Вони чують та бачать і свій час, і майбутнє, розуміють значно більше за інших людей свого покоління. Вони наділені особливим баченням і відчуттям світу, яке називають прозрінням, спалахом свідомості чи осяянням. Це те, що відбувається не від книжних знань чи практичного досвіду, а походить від глибокої внутрішньої роботи, творчої інтуїції та особистого діалогу з Богом. Особливим баченням і відчуттям

світу володіють лише обрані люди, яких ми називаємо геніями. Таким є український філософ і письменник Григорій Сковорода.

Григорій Сковорода народився в родині козака в містечку Чорнухи (нині Полтавської області). Закінчивши початкову школу, вступив до Києво-Могилянської академії, яка на той час була передовим осередком науки і культури. Там опанував філософію, літературу, іноземні мови та інші предмети. Брав участь у виступах імператорської капели і разом з нею побував у багатьох європейських країнах, де глибоко вивчав здобутки іноземних митців.

Закордонні подорожі Г. Сковороди тривали й після завершення навчання в Києво-Могилянській академії. Виконуючи різноманітні обов'язки, відвідав міста, що нині розташовані в Угорщині, Австрії, Німеччині. Повернувшись на батьківщину, учителював і займався літературною працею. З 1759 р. викладав поетику, іноземні мови та інші дисципліни в Харківському колегіумі (навчальний заклад, що існував у 1722—1817 рр.). Однак Г. Сковороду вабив інший шлях — служіння Богові й людству. Тому він полишив викладання та обрав новий спосіб життя — у молитвах, роздумах, писанні творів, мандрівках.

Останній прихисток Г. Сковороди — село Пан-Іванівка, або просто Іванівка (нині с. Сковородинівка), що належало родині Ковалевських. Житло йому надав

П. Маринець.
Учитель. 2022 р.

Будинок Г. Сковороди (реконструкція). Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди, с. Чорнухи (Полтавська область). Сучасне фото

Андрій Ковалевський — на той час поміщик і предводитель (очільник) місцевого дворянства, чийого сина Г. Сковорода навчав у Харківському колегіумі.

У будинку Ковалевських Г. Сковорода 29 жовтня 1794 р. помер. Поховали його в Пан-Іванівці, неподалік від дуба, під яким він любив відпочивати й писати. На могилі зробили напис: «Світ ловив мене, але не піймав». Життєвий шлях Г. Сковороди — це постійне самопізнання, глибока внутрішня праця і пошук істини, якою він прагнув поділитися з людством.

Г. Сковорода залишив цікавий літературний спадок у різних жанрах — філософські трактати та діалоги, поезії, байки, афоризми тощо. У його творах поєднані елементи високого (книжного) і низового (народного) бароко, що свідчить про широту творчого мислення митця.

Нашим сучасникам нелегко сприймати твори Г. Сковороди, бо він писав їх давніми мовами — староукраїнською (що спиралася на книжну традицію), слов'яноруською (слов'яноукраїнською), книжною українською (де менше церковнослов'янських елементів), латиною. Тому тексти Г. Сковороди часто перекладають, щоб донести його ідеї до широкого загалу. Сучасною українською мовою твори митця перекладали й адаптували Г. Хоткевич, М. Зеров, Вал. Шевчук, В. Яременко, С. Жадан, Л. Ушкалов та ін. Багато висловлювань Г. Сковороди стали крилатими.

Г. Сковорода, безперечно, належав до епохи Бароко. А цій добі було притаманне розуміння безмежності Всесвіту. Філософ порушив проблему духовного наповнення людини. Він закликав усвідомити боротьбу плоті й духу і зрозуміти, що саме в духовному розвитку полягає безкінечність людини. Він вірив у її можливості. Віримо й ми!

Дуб Г. Сковороди.
Національний музей
Г. Сковороди, с. Сковородинівка
(Харківська обл.). Сучасне фото

Могила Г. Сковороди.
Національний музей
Г. Сковороди, с. Сковородинівка
(Харківська обл.). Сучасне фото

Незламний Сковорода! Незламна Україна!

Будинок Ковалевських, де жив Г. Сковорода. Національний музей Г. С. Сковороди після ракетного обстрілу. 2022 р.

У 2022 р. Національний музей Г. Сковороди в с. Сковородинівка Харківської області готувався до 300-річного ювілею митця. Але 6 травня 2022 р. приблизно о 23.00 у цей будинок XVIII ст. було спрямовано ракету з території країни-агресора. Це був постріл у серце української культури. Від будинку залишилися тільки стіни. На варварські дії загарбників відреагував Президент України Володимир Зеленський, який у своєму зверненні 7 травня 2022 р. сказав: «Російська армія витратила ракету, щоб знищити музей Г. Сковороди в Харківській області. Ракету, щоб знищити музей. Музей філософа і поета, який жив у XVIII ст. Який учив людей того, що таке справжнє християнське ставлення до життя і як людині пізнати себе. Що ж, схоже, що це страшна небезпека для сучасної Росії — і музеї, і християнське ставлення до життя, і пізнання людьми себе». Але спадок Г. Сковороди живий! Його не зламати, як не зламати Україну на шляху до свободи!

«САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ»

Художні твори Г. Сковороди не друкували за його життя. Перші публікації текстів митця з'явилися в XIX ст. Не була винятком і барокова збірка поезій «Сад божественних пісень», створена в 1753—1785 рр. Її надрукували аж у 1861 р. у книзі «Твори у віршах та прозі Григорія Савича Сковороди».

Чому збірка Г. Сковороди має назву «Сад божественних пісень»? Чому саме сад? Звідки ця метафора? Образ саду походить з Біблії. Це символ Бога, який створив людей і перший сад для них — Едем, місце праведності й гармонії. У християнській традиції Ісуса Христа зображують як сад, виноградну лозу, де люди — Його гілки.

У добу Бароко, коли жив Г. Сковорода, символ саду став одним із провідних у літературі та мистецтві. Адже сад утілює думку про зв'язок

людини й Бога і про те, що людина може брати духовні сили для свого зростання й розвитку у Священному Писанні. Божий сад у розумінні філософа — це місце гармонії, спокою, душевного миру. Тому Г. Сковорода дуже любив сади. Хай де б він був, завжди намагався писати на лоні природи, у саду, який сприймав як рай і місце розмови з Богом. Сад — це, на думку митця, ще й образ душі. Душу треба дбайливо доглядати й ростити, як сад. А найкращим садівником для людини, вважав Сковорода, є Бог, Ісус Христос.

Є ще одне значення саду, що походить із суто української традиції. Сад і дім у свідомості українців тісно пов'язані між собою. Це домашній простір, де поєднуються природа, Бог, дім і душа людини. Отже, у назві «Сад божественних пісень» Сковорода наголошує на ролі Бога в житті й духовному розвитку людини.

Ісус Христос — виноградна лоза. Ікона XVII ст.

Збірка містить тридцять пісень, в основі яких — цитати з Біблії, які філософ поетично переосмислив і розкрив їхній зміст.

Пісня 10-та «Всякому місту звичай і права...». У збірці «Сад божественних пісень» відображено не лише велич Бога і хороші якості людини, а й людські гріхи. Г. Сковорода наче знаходить у Божому саду «погані гілки» — гріхи, викриває людські та суспільні вади й показує, як їх потрібно позбуватися. Про це йдеться в Пісні 10-й. Цей твір сатиричний, бо в ньому звучить критика суспільства. Водночас автор протиставляє суспільству ліричного героя, який думає не про прибутки і не про славу, а про життя з Богом. Отже, Г. Сковорода оспівує чисте серце, чисту совість людини. Це шлях до перемоги над смертю, до вічного духовного життя.

Ю. Кафарський. «Сад божественних пісень». 2022 р.

САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ (1753—1785)

(Уривок)

Пісня 10-та
«Всякому місту звичай і права...»

1. *Зверніть увагу на описи людських гріхів у тексті. Назвіть ці гріхи, продовжуючи ряд слів: гонитва за чинами, брехня, марнославство, ...*
2. *Що непокоїть ліричного героя?*

Із цього зерна: «Блажен муж, що в премудрості помре і що в разумі своїм повчається святині» (Сирах[1]).

Всякому місту звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова,
Всякому серцю любов своя є,
Всякому горлу до смаку своє.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

presentation

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий.
Той зводить дім свій на новий манір,
Інший гендлює, візьми перевір.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Той іноземних завозить телят,
Ті на ловецтво готують собак,
В цих дім, як вулик, гуде від гуляк.
А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїть тільки мій ум.

Той панегірик сплітає з брехні,
В лікаря мертві ідуть в підрядні.
Туза картяр і шанує, й честить,
В позов Степан, як на свято, біжить.

---

[1] Сирах — це Книга Ісуса, сина Сираховського, яка вважається неканонічною, але раніше була частиною Біблії.

День народження Г. Сковороди в Національному літературно-меморіальному музеї Г. С. Сковороди, с. Сковородинівка (Харківська область). 2021 р.

express-lesson

А я у полоні одних лиш дум,
Одне непокоїтъ тільки мій ум.

Ладить юриста на тон свій права,
З диспуту учню тріщить голова,
Тих непокоїтъ Венерин амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи лише одні,
Щоб безрозумно не вмерти мені.

Знаю, що смертъ, як коса замашна,
Навітъ царя не обійде вона,
Байдуже смерті, мужик то чи цар,
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, чия совість, як чистий кришталь.

(Переклад Валерія Шевчука)

SKOVORODANCE

У 2023 р. з ініціативи Харківського літературного музею було організовано танцювально-філософсько-поетично-мистецький проєкт «SKOVORODANCE» — переспіви творів зі збірки «Сад божественних пісень» у виконанні С. Жадана та Ю. Гуржи. Як зазначено на сайті Харківського літературного музею, це проєкт про можливості українців відшукувати світло, спілкуватися, танцювати, співати навіть у тривожні часи. Він — про об'єднання навколо культурного

Поет С. Жадан у проєкті «SKOVORODANCE». Сучасні фото

минулого і спільного руху в культурне майбутнє. У межах проєкту С. Жадан переклав вірші Г. Сковороди, а Ю. Гуржа написав музику для них. Понад тридцять митців узяли участь у проєкті.

Відшукайте в інтернеті й послухайте вірш «Всякому місту звичай і права...» у виконанні С. Жадана, Ю. Гуржи, І. Карпи та інших у межах проєкту «SKOVORODANCE». Яке ваше враження? Чи можете ви з вашими однокласниками/однокласницями станцювати філософські танці на ці ритми?

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Назвіть персонажів, зображених у Пісні 10-й. Скільки їх? Кого з персонажів ви вважаєте негативними, а кого — позитивними? Поясніть чому.
2. Як автор розкриває поняття «життя» і «смерть»? Чи обійде смерть тих, у кого є влада і гроші?
3. Чому словосполучення «страшна сталь» використано щодо поняття «смерть»? Як символічно зображували смерть у давнину?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у вірші повтори, виразно прочитайте. З якою метою їх використано у творі?
5. Який висновок зробив для себе ліричний герой? Чи правильний він?

6. Що символізує у творі «чистий кришталь»?
7. Знайдіть у вірші образ з античної міфології. Розкрийте його значення.

Творче самовираження

8. Створіть список гріхів сучасного суспільства. Стисло опишіть їх.

Цифрові навички

9. Які професії представлено у вірші? Які з них існують у наш час, а які — застарілі? За допомогою інтернету з'ясуйте значення слів на позначення застарілих професій.

Дослідження і проєкти

10. Назвіть вади, які Г. Сковорода викриває у вірші. Які з них можна вважати особистісними, а які — суспільними? Чи є такі вади, які можна вважати одночасно особистісними і суспільними? Спробуйте відобразити ваші спостереження в колах Вена.

Життєві ситуації

11. Чи маєте ви гріхи, які описав Г. Сковорода в Пісні 10-й? Або інші? Як з ними боретеся?
12. Як морально очистити суспільство?

АФОРИЗМИ Г. СКОВОРОДИ

Жанр афоризму відомий з античності. Давньогрецькі й давньоримські письменники, філософи, громадські діячі (Арістотель, Сократ, Платон, Сенека, Юлій Цезар та ін.) нерідко вдавалися до стислих висловлювань. Цей жанр поширився і в інші часи, зокрема в добу Бароко, коли проблеми освіти й виховання стали особливо актуальними. Г. Сковорода писав афоризми протягом усього життя. Ми знаходимо їх у різних його творах — трактатах, діалогах, листах. Це мудрі думки, якими мислитель прагнув поділитися з усіма людьми. Вони не втратили свого значення донині.

А. Тимошенко. Колеса часу. 2022 р.

Дерево термінів

Афоризм — короткий влучний вислів, у якому втілено узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту.

АФОРИЗМИ

Який афоризм (або афоризми) Г. Сковороди найбільш корисний саме для вас? Поясніть чому.

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним.

***

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — се рух.

***

Надмір породжує пересит, пересит — нудьгу, нудьга ж — душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.

***

Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

***

Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсутих, так і нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того — неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підроблене.

***

Бери вершину і матимеш середину.

***

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

***

Більше думай і тоді вирішуй.

***

Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад або напевно мусить здійснитися сподіване.

***

Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здіймається вона догори.

***

З видимого пізнавай невидиме.

***

Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись.

***

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

***

Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?

***

Все минає, але любов після всього зостається.

***

Тоді лише пізнається цінність часу, коли він втрачений.

***

Ти робиш найкращу і для тебе рятівну справу, коли твердо ступаєш по шляху доброго глузду.

***

Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!

***

Без ядра горіх ніщо, так само, як і людина без серця.

***

Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які афоризми Г. Сковороди містять поради? Прокоментуйте.
2. Виразно прочитайте і поясніть афоризми, у яких є критика людських вад або рис характеру. Чи згодні ви з автором?
3. У яких афоризмах Г. Сковорода порушує проблеми моралі, людяності?

Аналіз та інтерпретація

4. Визначте провідні теми та ідеї афоризмів Г. Сковороди.
5. Які художні засоби в них використано?

Творче самовираження

6. Напишіть 2—3 власні афоризми.

Цифрові навички

7. Оберіть один з афоризмів Г. Сковороди і створіть за його змістом колаж (із фото, ілюстрацій та/або ін.). Створіть пост у соцмережах.

Дослідження і проєкти

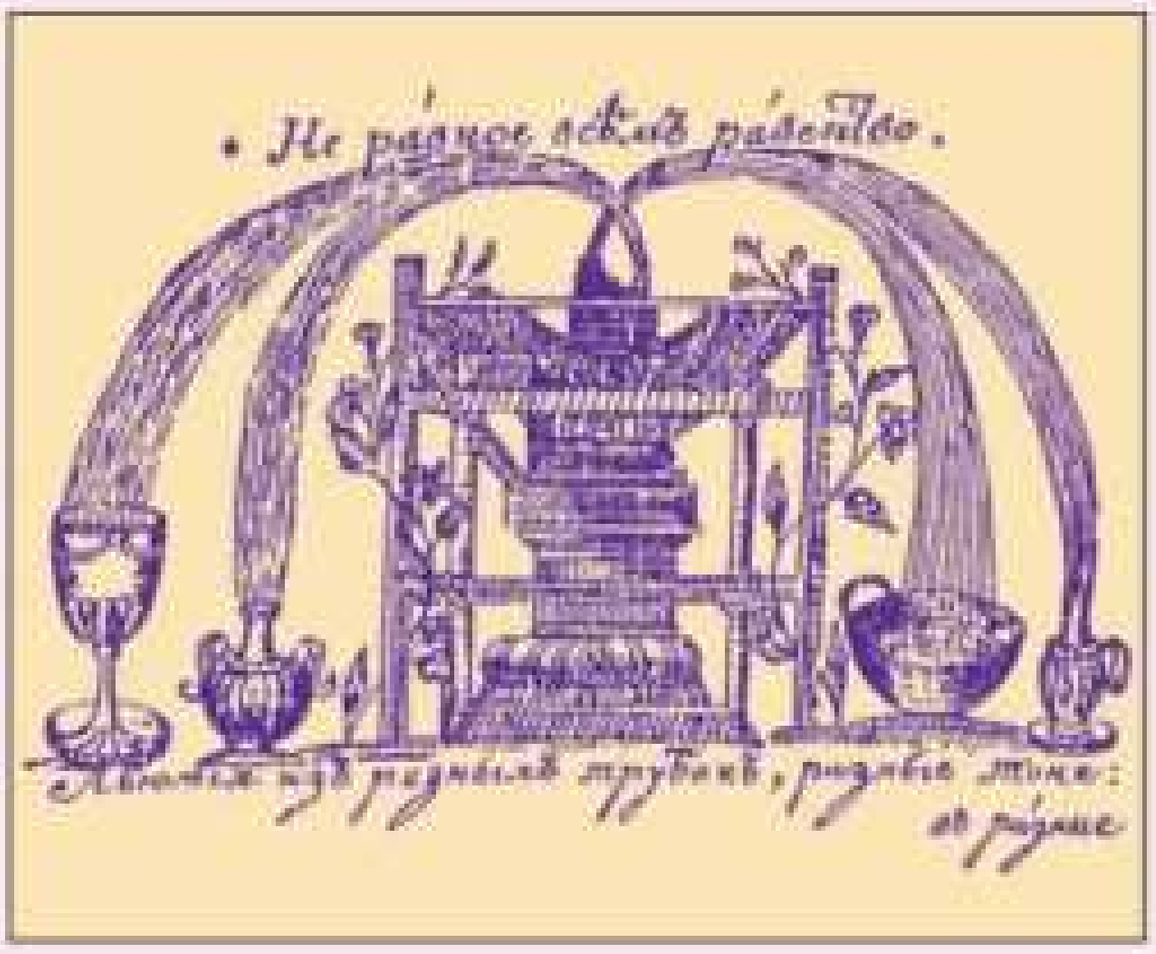
8. Дослідіть біографію Г. Сковороди і створіть мапу його подорожей. Покажіть на ній країни, міста Європи, де побував філософ, а також місця України, пов'язані з його життям і діяльністю.

Життєві ситуації

9. Наведіть приклади афоризмів митця, які можуть допомогти в: а) освітньому процесі; б) налагодженні стосунків з людьми; в) самовдосконаленні. Якими афоризмами ви обов'язково скористаєтеся у своєму житті?

Фонтан світу: «нерівна рівність»

Фонтани увійшли в моду в добу Бароко. А Г. Сковорода побачив у фонтані модель світу. Є в нього філософська концепція під назвою «нерівна рівність». Філософ узяв за символ фонтан, що складався з різних за об'ємом посудин, які наповнювала вода. Вони всі різного

«Нерівна всім рівність». Малюнок Г. Сковороди

О. Бойко. Мудрість Божого свитку. 2009 р.

розміру, отже, нерівні. Але всі вони наповнені, тому рівні. Нерівна рівність — універсальне поняття. Наприклад, ми всі різні, але разом утворюємо суспільство, де кожен робить у ньому щось своє.

Це поняття можна застосувати і до різних країн та народів. Усі вони різні за своєю чисельністю, мовою, релігією, традиціями, заняттями, але у всіх мають бути рівні права. І щоб досягти цієї рівності, треба оберігати і плекати ідентичність, мову, культуру, право на свободу кожної країни, народу, меншини. Якщо якась країна чи народ прагне отримати більші права, ніж інші, то хистка нерівна рівність порушується: одна з посудин не наповнюється, а друга — переповнюється. І фонтан не працює. Сподіваємося, що в наш час рівновагу світу буде відновлено, на нашій планеті настане мир і люди зможуть перетворити Землю на прекрасний сад.

«БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ»

У світовій літературі жанр байки започаткував легендарний поет Езоп. А в українську літературу цей жанр упровадив Г. Сковорода. Його збірка «Байки харківські» містить тридцять байок, серед яких перші п'ятнадцять написані митцем після закінчення Харківського колегіуму в 1769—1774 рр., а наступні п'ятнадцять — у с. Бабаях поблизу Харкова. Уперше збірку було опубліковано в 1837 р.

Г. Сковорода вважав, що байка — це «мудра іграшка», вона «приховує в собі силу», тобто певну ідею, повчання. Тому кожна його байка містить у собі фабулу (алегорична історія) і «силу» — висновок, мораль. У деяких байках Г. Сковороди «сила» значно перевершує основну частину, і це перетворює його тексти на короткі філософські трактати.

І. Новобранець. Чумацький шлях. 1992 р.

А. Ґордієнко. Мандрівник. 2022 р.

У «Байках харківських» порушено чимало актуальних проблем — духовного сенсу життя, формування моральних якостей людини, стосунків між людьми, критики вад особистості та суспільних тощо. Важливе місце у збірці посідає *ідея «сродної праці»*. На думку філософа, праця — це природна потреба кожної людини, головне її призначення. Але людина повинна усвідомити своє покликання, нахили, щоб займатися саме тією працею, до якої має здібності й бажання. Тоді така праця принесе радість, моральне задоволення і користь суспільству. Ця думка звучить у байках «Собака й Кобила», «Орел та Черепаха», «Жайворонки», «Зозуля і Косик», «Бджола та Шершень» та ін. Поет оспівує людей праці й засуджує тих, хто байдикує. Отже, у «Байках харківських» утверджується ідея реалізації людини в суспільстві через її діяльність, пошук власного покликання в житті.

Виразною ознакою байок митця є також національна самобутність. Г. Сковорода оживив традиційних схематичних персонажів, вклавши розмовну мову в уста героїв, використав місцеві топоніми (Харків, Кременчук, Дунай, Дніпро). Його байки стали не тільки переламним моментом у розвитку вітчизняного байкарства як окремого жанру, вони вплинули на становлення та розвиток української літератури загалом. П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, Л, Глібов, С Руданський та інші письменники розвинули й поглибили національну традицію байкарства.

Дерево термінів

Байка — різновид ліро-епосу; коротка оповідь, що має алегоричний зміст і повчальну мету, героями якої є тварини, рослини, комахи, предмети, інколи люди. Байки можуть бути створені прозовою і віршованою мовою. У них виокремлюють дві частини — основну фабулу і мораль, висновок (за словами Г. Сковороди — «силу»).

БАЙКИ ХАРКІВСЬКІ (1769—1774)

Бджола та Шершень

(Скорочено)

1. *Якою діяльністю вам найбільше подобається займатися? Що вам вдається в ній?*
2. *Чи розуміють вас інші у вашому виборі? Чи підтримують вас?*

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш

Сад Г. Сковороди. Літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, с. Чорнухи (Полтавська область). Сучасне фото

через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику, — відповіла Бджола. — Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

С и л а. Шершень — се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться. Багато шершнів без пуття кажуть: нащо сей, до прикладу, студент учився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися, коли не матимете достатку?.. Кажуть се, не зважаючи на слова Сіраха: «Веселість серця — життя для людини», — і не тямлять, що природжене діло є для неї найсолодша втіха. Погляньте на життя блаженної натури і навчітеся. Спитайте вашого хорта, коли він веселіший? «Тоді, — відповість вам, — коли полюю зайця». — «Коли заєць смачніший?» — «Тоді, — відповість мисливець, — коли добре за ним полюю».

Погляньте на кота, що сидить перед вами, коли він куражніший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нори, хоча, зловивши, й не їсть миші. Замкни в достатку бджолу, чи не помре з туги, в той час, коли можна їй літати по квітоносних лугах? Що гірше, ніж купатися в достатку і смертельно каратися без природженого діла? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла.

І немає більшої радості, аніж жити за покликанням. Солодка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішається природженим ділом. Або так жити, або мусиш умерти. Чому старий Катон мудрий і щасливий? Не достатком, не чином тим, що йде за натурою, як видно з Ціцеронової книжечки «Про старість»...

Але ж розкусити треба, що то значить — жити за натурою. Про се сказав древній Епікур таке: «Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке — непотрібним».

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому Шершень дорікає Бджолі? Чи мав він для цього підстави?
2. Як Шершневі відповіла Бджола? Якими були її аргументи? Виразно прочитайте і прокоментуйте їх.

Аналіз та інтерпретація

3. Розкрийте алегоричний зміст образів Шершня і Бджоли. Яких людей мав на увазі Г. Сковорода? Кого з них він поважає і закликає брати з них приклад?

Творче самовираження

4. Створіть коротку оповідь у стилі байок Г. Сковороди.

Цифрові навички

5. Випишіть із тексту байки імена діячів античності. За допомогою інтернету дізнайтеся про них, їхній внесок у культуру. Поясніть, чому їх згадує Г. Сковорода в тексті.

Дослідження і проєкти

6. Випишіть із тексту байки застарілі слова, установіть їхнє значення. Доберіть синоніми із сучасної української мови.
7. Підготуйте проєкт на тему «Уславлення Г. Сковороди в сучасному світі». Доберіть матеріал про втілення його образу і творів у різних видах мистецтва.

Життєві ситуації

8. Як ви розумієте поняття «сродна праця»? Чи важливе воно для вас?
9. Чи знайшли ви своє життєве покликання? Що ви робите для того, аби його реалізувати?

ВІДГОМІН

Ліна Костенко (нар. 1930)

Усі віки ми чуєм бряжкіт зброї,
були боги в нас і були герої,
який нас ворог тільки не терзав!
Але говорять: «Як руїни Трої».
Про Київ так ніхто ще не сказав.

Ліна Костенко

«ОЙ НІ, ЩЕ РАНО ДУМАТИ ПРО ВСЕ...»

Поетеса Ліна Костенко — наша сучасниця, яка своєю творчістю презентує новітній погляд і на сьогодення, і на історичне минуле української нації. Народилася в м. Ржищеві на Київщині в родині вчителів. Її батька заарештували як "ворога народу". Від нього Ліна Костенко успадкувала стійкість, чесність та безкомпромісність. Згодом родина переїхала до Києва. Тут Ліна Костенко відвідувала літературну студію при журналі «Дніпро». У шістнадцятирічному віці опублікувала перші вірші. Вона стала однією з найпомітніших мисткинь із покоління шістдесятників. Ліна Костенко ніколи не приховувала своєї громадянської позиції, любові до України, тому тривалий час її творів не друкували. У 1979 р. вийшов роман у віршах «Маруся Чурай». А вже через рік було опубліковано збірку «Неповторність».

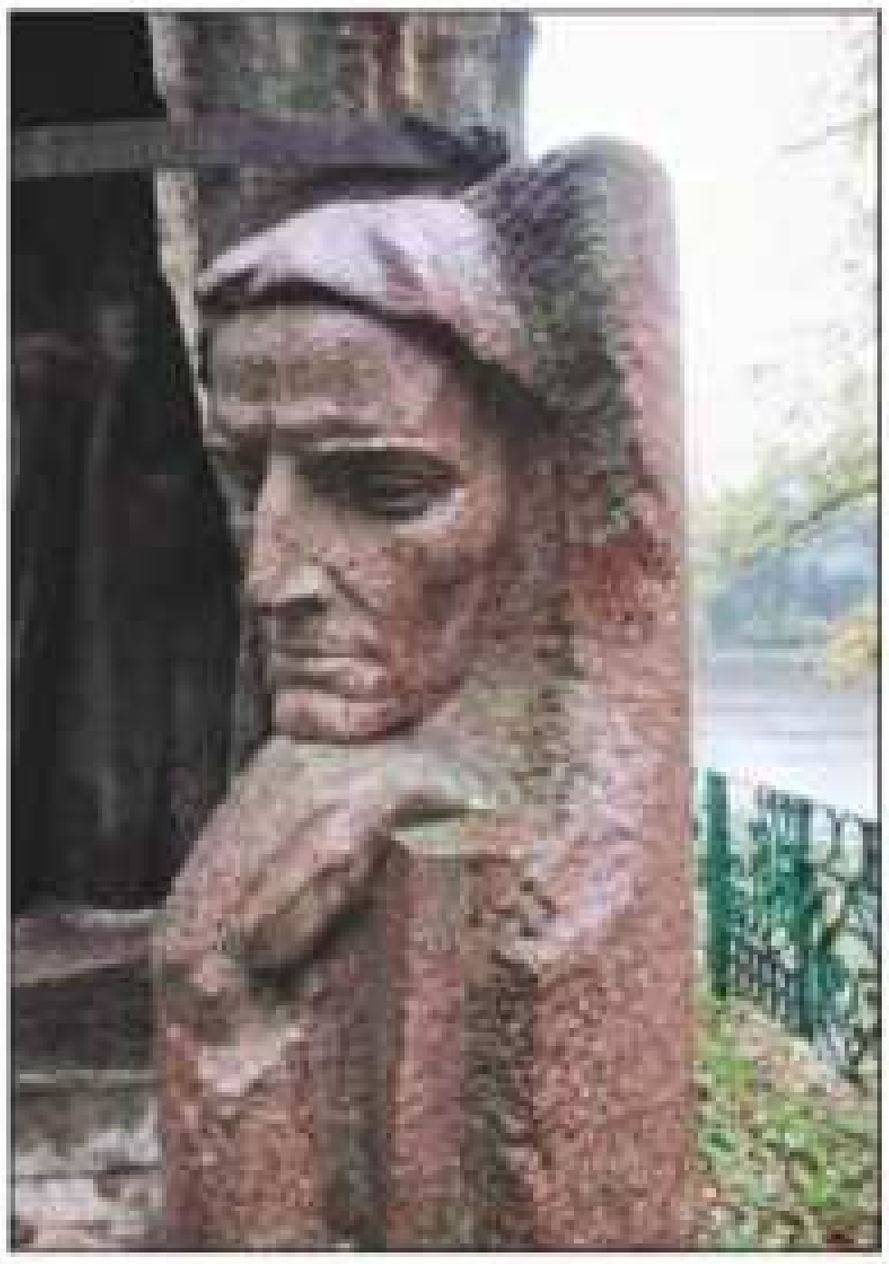
К. Білетіна. Із серії «Портрети сучасниць». 2020-ті роки

Мисткиня переконана, що не можна зрікатися високих ідеалів наших предків, потрібно цінувати українську культуру, мову, історію. Основою її філософської лірики є роздуми про сенси буття, про ідеали, якими щедро наділена українська культурна спадщина.

Вірш «Ой ні, ще рано думати про все...», який увійшов до збірки «Вибране» (1989), написаний у формі діалогу з Г. Сковородою. Лірична героїня цієї поезії і ліричний герой поетичної збірки Г. Сковороди «Сад божественних пісень» мають дуже багато спільного, хоча між ними пролягли століття.

У вірші лірична героїня веде розмову із Сковородою, образ якого увічнено в пам'ятнику. В основі діалогу з монументом — алюзія на одну з найвідоміших цитат філософа «Світ ловив мене, та не спіймав». Найбільше Г. Сковорода цінував свободу — у думках, поглядах, переконаннях, учинках. А світ умовностей, заборон та забобон, якими свідомо обмежують себе люди, був для нього неприйнятним. У перших рядках лірична героїня вказує на те, що її «догання» світ буденних проблем, і тому шукає свій «сад божественних пісень». Це ще одна алюзія, адже таку назву має збірка віршів Г. Сковороди. У творі Ліни Костенко йдеться також про подорожі письменника селами й містами України, адже саме в мандрах, на його думку, можна досягти духовного самопізнання. Його світоглядні цінності поділяє й лірична героїня, яка вирушає «жива із кам'яним» у подорож крізь простір і час, аби пізнати сенси людського буття.

Ліна Костенко переконує, що в наш час творчість Г. Сковороди наповнюється новими сенсами, важливими для

Пам'ятник Г. Сковороді. Національний музей Г. Сковороди, с. Сковородинівка (Харківська область). Сучасне фото

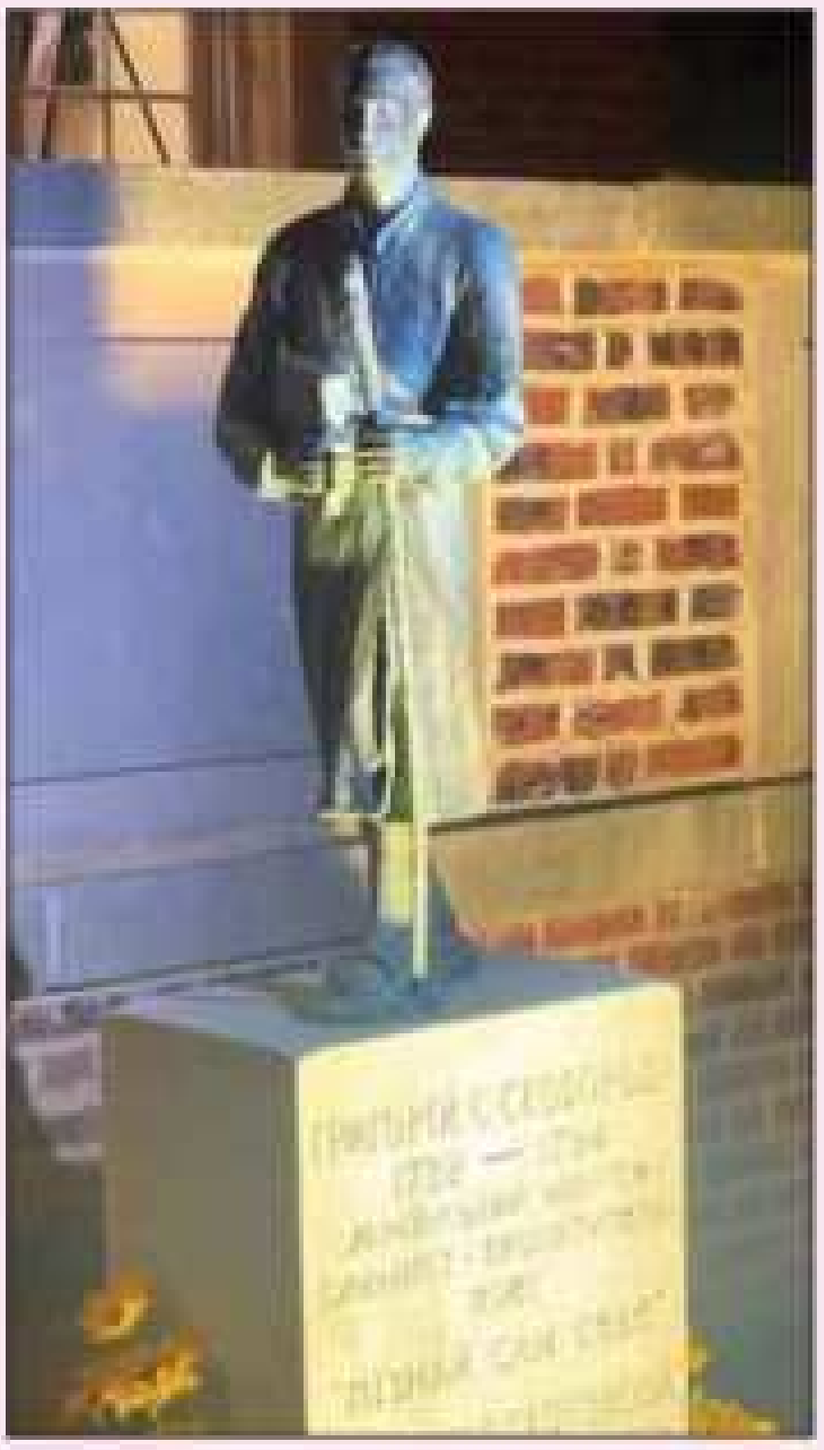
К. Павлишин. Шлях. 2021 р.

сьогодення. Тому поетеса закликає до захопливої подорожі слідом за філософом.

У філософії Г. Сковороди є три провідні образи — козак зі зброєю, жінка, яка працює на землі, і священник із книжкою. Вони, на думку митця, втілюють три іпостасі життя людини — захист, праця і виховання. Ці іпостасі відображені й у вірші Ліни Костенко.

Пам'ятник Г. Сковороді у Вашингтоні

У грудні 2022 р. біля Українського дому в м. Вашингтоні (США) встановлено пам'ятник Г. Сковороді (скульптор М. Родс) до 300-ї річниці від дня його народження. Ця подія відбулася на знак підтримки українського народу під час агресії. Як зазначили представники української та американської громад — організатори встановлення пам'ятника, ворогам не вдасться зруйнувати ані Україну, ані пам'ять про українського філософа, життя і твори якого із XVIII ст. є свідченням української ідентичності, правдивої історії та головних національних рис — безмежної любові до свободи, волі та готовності боротися за неї.

Пам'ятник Г. Сковороді,
м. Вашингтон (США). Сучасне фото

ОЙ НІ, ЩЕ РАНО ДУМАТИ ПРО ВСЕ... (1989)

1. *Знайдіть у вірші слова на позначення часу. Про який час/часи йдеться у творі?*
2. *Які почуття переживає ліричка героїня, вирушивши в подорож зі Сковородою?*

Ой ні, ще рано думати про все.
Багато справ ще у моєї долі.
Коли мене снігами занесе,
тоді вже часу матиму доволі.

А поки що — ні просвітку, ні дня.
Світ мене ловить, ловить... доганя!

Час пролітає з реактивним свистом.
Жонглює будень святістю і свинством.

А я лечу, лечу, лечу, лечу!
— Григорій Савич! — тихо шепочу.
Минає день, минає день, минає день!
А де ж мій сад божественних пісень?

Он бачиш, хто сидить в тому саду?
Невже я з ним розмову заведу?..

...Прикипіли ноги до постаменту, хліб у торбі
Закам'янів. — Біда, — каже Григорій Савич. —
Він мене таки спіймав, цей світ, добре хоч,
що на тому світі. Нічого, якось відштовхнуся
від постаменту, та й підемо.

...От ми йдемо. Йдемо удвох із ним.
Шепоче ліс: — Жива із кам'яним!
— Диви, дива! — дивується трава. —
Він кам'яний, а з ним іде жива!

І тільки люди зморщили чоло:
— Не може бути, щоб таке було.
Та їх давно вже хтось би зупинив!
...Тим часом ми проходим серед нив.

Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди після ракетного удару 6 травня 2022 р. (Харківська область). Сучасне фото

Ніхто не сміє зупинити нас.
...Тим часом ми проходимо крізь час.

Він твердо ставить кам'яну стопу.
Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу.
Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти.
Ми є тому, що нас не може бути.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Про що думає лірична героїня? Як ви розумієте фразу «коли мене снігами занесе»?
2. Як у вірші втілено мотив плинності часу?
3. Яким постає образ Г. Сковороди у вірші Ліни Костенко?

Аналіз та інтерпретація

4. Які емоції переживає лірична героїня вірша? Запишіть їх, використавши карту емоцій.
5. Який шлях долає лірична героїня разом зі Сковородою. Що її дивує?

Творче самовираження

6. Створіть ілюстрації — символи часу і символи руху. Поясніть їх.

Цифрові навички

7. Використовуючи інтернет-сервіси, дослідіть, як Г. Сковорода ставився до грошей. Чому він вважав, що людина забагато витрачає на себе?

Дослідження і проєкти

8. Які ідеї Г. Сковороди знайшли відгомін у вірші Ліни Костенко?
9. В одному афоризмі Г. Сковороди сказано «З усіх утрат втрата часу найтяжча». Поясніть значення цього афоризму. Чи співвідноситься він із цитатою з вірша Ліни Костенко «Єдиний, хто не втомлюється, — час. А ми — живі, нам треба поспішати»?

Життєві ситуації

10. Які пам'ятники видатним діячам культури та історії є у вашому населеному пункті? Розкажіть про історію їх створення.
11. Які думки Г. Сковороди є цінними саме для вас? Чому?

Бароко в європейському мистецтві та літературі

Душа людини — місце,
де зустрічаються Бог і диявол.
Педро Кальдерон де ла Барка

Підготуйте короткі повідомлення про діяльність видатних науковців XVI—XVII ст. (Галілео Галілей, Йоганн Кеплер, Рене Декарт, Готфрід-Вільгельм Лейбніц, Ісаак Ньютон та ін. — один за вибором). Чому їх називають геніями світу? Які їхні відкриття використовують у наш час?

Історична ситуація. У XVII ст. Західну Європу охопили складні соціальні й духовні процеси. У цей час тривала криза феодалізму, водночас відбувалися формування національних держав, об'єднання країн під владою могутніх монархів. Тому XVII ст. називають *епохою абсолютизму, або монархії*.

Європейські монархи підтримували мистецтво й науку, вступали в союз із церквою, намагаючись панувати у сфері ідеології. Релігія продовжувала перебувати на провідних позиціях у країнах Західної Європи, проте її вплив дещо ослаб унаслідок розвитку науки і техніки.

Вплив наукових відкриттів на бачення світу та людини. Завдяки дослідженням Галілео Галілея, Йоганна Кеплера, Рене Декарта, Готфріда-Вільгельма Лейбніца, Ісаака Ньютона та інших учених світ постав перед людьми не статичним і завершеним у своїх формах, а рухливим, безмежним, мінливим і не пізнаним до кінця. У ньому, згідно з науковими уявленнями того часу, діяли не тільки Божі закони, а й закони природні — сили й стихії, які людина почала пізнавати.

presentation

Фонтан Треві, м. Рим (Італія). Початок будівництва 1735 р. Сучасне фото

У Європі з'явилися перші наукові товариства: Лондонське наукове товариство і Паризька академія. Значення науки дедалі зростало. Можна стверджувати, що в XVII ст. відбувся духовний переворот, який спричинив руйнацію традиційних уявлень про Всесвіт і формування нової картини світу.

Особливістю мистецтва XVII ст. є співіснування в ньому двох художніх напрямів — бароко і класицизму. Класицисти шукали порядку й гармонії в суперечливому світі, а представники бароко показували його драматизм, таємничість і стихійність.

Конценція світу в культурі бароко. Світ у культурі бароко постає в усій своїй складності, багатогранності виявів, безмежності й мінливості. Під впливом наукових відкриттів, які розширили горизонти пізнання і довели безкінечність буття, представники бароко намагалися осягнути природні стихії, навколишнє середовище, оточення людини. При цьому вони усвідомлювали обмеженість раціоналістичних засобів пізнання і тому значну роль відводили інтуїції, безпосередньому відчуттю, «прозрінню серця».

У культурі бароко утвердилося уявлення про світ як про поєднання суперечливих начал, про арену боротьби протилежних сил — світла й темряви, добра і зла, життя і смерті, Бога і диявола. Світ зображується митцями бароко в моменти найбільшої напруги, і людина як невід'ємна частина світового буття бере участь у розв'язанні його конфліктів, перебирає на себе весь тягар відповідальності.

Однак представники бароко вміли бачити не тільки драматичні аспекти життя, а і його красу, намагалися через естетичне знайти вихід із

Д. Веласкес. Меніни. 1656 р.

Д. Веласкес. Портрет інфанти Маргарити. 1659 р.

кола глибоких суперечностей. Напрочуд тісно поєднані в бароко почуття жаху й відчаю і жага до життя. Святкові форми бароко мали на меті створити для людини прообраз «раю на землі», аби через красу наблизитися до Бога.

Митців у епоху Бароко почали цікавити не тільки досконалі прояви буття, а й дисгармонійні, фантастичні, навіть потворні явища. Звідси — атмосфера містики, чогось надзвичайного, що перебуває поза межами свідомості.

Образ людини в добу Бароко. Образ людини в бароковому мистецтві складний і багатогранний, характеризується суперечливістю та напруженістю духовного буття, інтенсивністю емоцій, силою пристрастей. Людині в барокових творах доводиться постійно долати внутрішні конфлікти. У внутрішньому світі героїв стикаються дух і плоть, нице і піднесене, нестримна жага насолод і суворий аскетизм.

Взаємини людини з Богом набувають глибокого особистісного характеру, вона постійно відчуває присутність вищого начала у світі, але шлях до нього пролягає через важкі пошуки й вагання. Головним сюжетом барокового мистецтва стає духовне випробування людини, земне життя якої сповнене сум'яття і страждання.

Філософська проблематика. Виразною ознакою бароко є універсальність художнього мислення, космічність бачення. Митці зображують не просто епізоди із життя людей, а буття людства у всесвітньому, глобальному масштабі. У їхніх творах ідеться про боротьбу одвічних начал, безкінечність космосу і місце людини в складному й розбурханому світі.

Дж. Бертіні. Галілео Галілей показує телескоп у Венеції. 1858 р.

М. Караваджо. Юнак із лютнею. 1596 р.

Рембрандт. Повернення блудного сина. 1669 р.

М. Караваджо. Нарцис біля струмка. 1600 р.

Стиль бароко. У бароко поєднані традиції епох Середньовіччя і Відродження, античні й християнські мотиви, релігійне та світське начала. Барокові твори залишають враження неспокою, бентежать розум і серце, хвилюють уяву. Цьому сприяють контрасти, символи, алегорії, перебільшення, іносказання тощо. Твори бароко вирізняються яскравою метафоричністю і символічністю, вони розраховані не на логічне сприймання, а передовсім на роботу уяви.

Яскравими представниками бароко в Західній Європі були Луїс де Ґонгора, Педро Кальдерон де ла Барка, Тірсо де Моліна (Іспанія), Торквато Тассо і Джамбаттиста Маріно (Італія), Джон Мільтон і Джон Донн (Англія), Ганс-Якоб-Крістоф Гріммельсгаузен (Німеччина) та ін.

Бароко в європейських країнах не було однорідним. Воно виявлялося в різних течіях — консептизмі, гонгоризмі, маринізмі, «метафізичній поезії» та ін.

Л. Берніні. Аполлон і Дафна. 1622–1624 рр.

Синтез традицій Середньовіччя та Ренесансу в барокових творах

Середньовіччя	Відродження	Бароко
Бог — центр Всесвіту	Людина — центр Всесвіту	Людина у складних стосунках із Богом
Поширення християнства	Відродження античної культури	Поєднання християнських і античних традицій
Культ Бога	Культ сильної людини	Віра в духовні можливості людини
Світ — непізнанний і жахливий, справжнє життя не на землі, а на небі	Єдність, гармонійність світу	Намагання проникнути в таємниці земного світу, який втрачає цілісність і гармонійність; протиставлення духовного буття земній марноті
Опора на віру	Опора на розум	Спроба примирити розум і віру
Релігійний характер культури	Світський характер культури	Поєднання релігійних і світських мотивів
Ускладненість готики	Простота, гармонійність форм	Різноманітність, синтетизм форм

Бароко в мистецтві Європи XVII ст.

Бароко виявилося в різних видах мистецтва: літературі, архітектурі, живописі, музиці, скульптурі. Архітектурі бароко властиві широта форм, плавні криволінійні форми, неврівноважені композиції. Архітектурні ансамблі органічно вписувалися в навколишнє середовище. Яскравим прикладом архітектурного бароко є церква Сан-Карло-алле-Кваттро-Фонтане, збудована за проєктом Ф. Борроміні. З полотен великих художників доби Бароко (Д. Веласкес, М. Караваджо, П.-П. Рубенс, Рембрандт та ін.) дивляться люди, котрі живуть складним духовним життям, охоплені пристрастями й суперечностями.

Я. Вермеєр. Дівчина з перловою сережкою. 1665 р.

Собор Святого Юра, м. Львів. 1744–1762 рр. Сучасне фото

У скульптурі бароко привертає увагу живописність композицій, динамізм, плинність ліній, що створює враження мінливості й постійного руху образів (Л. Берніні та ін.). Бароко в музиці представляють Георг-Фрідріх Гендель та Йоганн-Себастьян Бах, хоча їхня творчість виходить за межі цього напряму. Для музичного бароко характерні сильні образи, прагнення відобразити внутрішній світ людини, драматизм її почуттів.

Основні ознаки бароко як художнього напряму в Західній Європі

1. Світ зображено безмежним, суперечливим і таємничим.
2. Людина в мистецтві бароко постає як осереддя боротьби добра і зла, Бога і диявола, піднесеного і нищого.
3. Динамічні форми, що покликані відтворити рухливість світу та внутрішнього стану людини (динамізм виявляється в мінливості людських почуттів та емоцій, сюжетах руху — мандрівка, випробування тощо).
4. Поєднання традицій Середньовіччя і Ренесансу.
5. Важлива роль алегорій, контрастів, символів, метафор та інших засобів виразності.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Коли і за яких умов розвивалося бароко в Європі?
2. У яких регіонах воно виявилося найяскравіше? Назвіть представників бароко в різних країнах.
3. Які наукові відкриття вплинули на зміну світосприйняття в XVII ст.?

Аналіз та інтерпретація

4. Охарактеризуйте барокових персонажів. Чим вони відрізняються від героїв та героїнь доби Ренесансу?
5. Які уявлення про світ існували в добу Бароко?
6. Визначте художні особливості барокових творів.
7. Які ознаки стилю бароко, на вашу думку, сформувалися під впливом античності, а які — під впливом християнства?

Творче самовираження

8. Опишіть один із шедеврів (за вибором) бароко (7—10 речень).

Цифрові навички

9. За допомогою інтернету підготуйте презентацію про 1—2 видатних митців бароко в образотворчому (Дієго Веласкес, Мікеланджело Караваджо, Пітер-Пауль Рубенс, Харменс ван Рейн Рембрандт та ін.) або музичному (Георг-Фрідріх Гендель, Йоганн-Себастьян Бах та ін.) мистецтві.
10. Віднайдіть в інтернеті фотографії архітектурних шедеврів епохи Бароко. Чим вони відрізняються від споруд епох Середньовіччя і Ренесансу?

Дослідження і проєкти

11. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт про 1—2 пам'ятки архітектури бароко в Західній Європі.

Життєві ситуації

12. Чи може людина досягти особистого щастя, якщо керуватиметься лише розумом, інтелектуальними здібностями?
13. Як ви розумієте одне із ключових понять бароко «життя серця»? Чи важливе воно для вас?
14. У добу Бароко митці приділяли значну увагу інтуїції. Що це означає? Чи маєте ви інтуїцію і як її використовуєте?

Джон Донн (1572–1631)

Він не боявся писати про те, що людина має не тільки розум, а й тіло і душу. Він ретельно зображував всі битви, тривоги, угоди, поразки і перемоги цієї тристоронньої війни.

Річард Брук

1. *Як кохання впливає на людину?*
2. *Як розрізнити справжнє і несправжнє кохання?*

Постать англійського поета Джона Донна — багатогранна, а його лірика — емоційна та глибокоінтелектуальна. Творчість митця відображає різні прояви людської натури, складність духовного буття особистості, що дало підстави наступникам Дж. Донна визнати його очільником літературної школи англійських поетів-«метафізиків».

«Метафізична поезія» — течія в лірриці бароко, яка яскраво представлена в англійській літературі XVII ст. Для неї характерні посилена увага до філософських питань, абстрактність образів і міркувань, схиль-

presentation

Оксфордський університет. Велика Британія. Сучасні фото

ність до інтелектуалізації лірики тощо. Метою поетів-«метафізиків» було не лише висловлення певної думки, а й відтворення адекватного їй емоційного стану, напруги почуттів. Провідними темами «метафізичної поезії» є співвідношення вічного і тлінного, високого й нищого, душі й тіла, божественного й диявольського тощо. Основні образи у творах «метафізиків» — Смерть, Час, Бог, Людина, Світ та ін.

Джон Донн народився в католицькій родині. Його батько, теж на ім'я Джон, був торговцем. Мати — високоосвічена жінка, донька драматурга, дала хорошу освіту дітям удома. Дж. Донн навчався в коледжі Харт-Холл в Оксфорді, згодом закінчив Оксфордський університет і вивчав право в корпорації Лінкольз-Інн.

Дж. Донн брав участь у військових походах лорда Ессекса до Іспанії та Італії. Намагався зробити кар'єру за часів правління королеви Єлизавети I. До цієї мети він наблизився після свого призначення на посаду секретаря Томаса Еджертона, лорда-хранителя державної печатки Англії. Дж. Донн став членом парламенту і землевласником. Однак світській кар'єрі поета завадила пристрасна любов до племінниці Еджертона Енн Мор. Дж. Донн таємно вивіз її з дому і без дозволу родичів одружився з нею. Цей вчинок, який тоді

Бюст Дж. Донну біля Собору Святого Павла, м. Лондон (Велика Британія). Сучасне фото

Собор Святого Павла, м. Лондон (Велика Британія). Сучасне фото

оцінили як зраду покровителя, назавжди зачинив перед письменником двері у вище товариство.

Настав тяжкий чотирнадцятирічний період боротьби з нестатками, за повернення втрачених можливостей. Твори Дж. Донна того часу відображають його конфлікт зі світом і глибокі душевні суперечності, унаслідок яких він перейшов в англіканську віру.

Жив письменник із сім'єю переважно за кошти меценатів, імена яких він увічнив у своїх поезіях. За підтримки короля Якова I поет прийняв сан священника англіканської церкви. У 1615 р. отримав ступінь доктора богослов'я в Кембриджському університеті, а в 1621 р. став настоятелем Собору Святого Павла в м. Лондоні. Яскраві проповіді поета були помітним явищем у релігійному житті Англії того часу. Його мали призначити єпископом, але в 1631 р. він помер.

За життя письменник не друкував своїх творів (окрім двох віршів), але ніколи не переставав писати поезії, що згодом були зібрані в збірку «Вірші», надруковану в 1633 р. Вона містила любовні «Пісні та сонети», цикл «Священні сонети», поему «Анатомія світу», а також численні елегії, послання, епіграми. Лірика Дж. Донна увібрала в себе пристрасть земного кохання і духовні пошуки, звеличення Бога і поетизацію людського існування.

Українською мовою окремі вірші Дж. Донна в різні роки перекладали Д. Павличко, В. Коптілов, Л. Череватенко, Б. Завідняк, В. Марач та ін.

Філософія Дж. Донна дуже близька до філософії Г. Сковороди. Обидва поети вірили в безмежність людської душі й можливість духовного вдосконалення.

Н. Хілліард. Портрет невідомого молодого чоловіка серед троянд. Прибл. 1593 р.

Р. Пік. Леді Енн. 1615 р.

«ДОБРОГО РАНКУ!»

Вірш належить до любовної лірики, але має і філософський зміст. У творі йдеться про велику перетворювальну силу кохання, яке відкриває людині саму себе і весь довколишній світ. Поезія пройнята оптимістичним, життєрадісним настроєм. У ній зображено «ранок кохання», коли людина усвідомила значення цього почуття. Воно перетворює маленьку кімнатку на широкий Всесвіт, закохані почуваються єдиним цілим (як дві півкулі є невіддільними частинами Землі). Кохання пробудило їхні душі, і тепер силою свого почуття вони можуть перемогти навіть смерть.

У вірші зображено сонце (до речі, Дж. Донн був ознайомлений із працею Й. Кеплера, який досліджував рух Сонця), безмежність світу, оновлення природи та людської душі. Вони поетично переосмислені автором, утілюють величність Божого задуму. Дж. Донн згадує і про морські подорожі, і про відкриття нових земель у його добу. Але відкриття людини в людині, на думку митця, — не менш важливо. І все це завдяки коханню.

Отже, поет вважав, що кохання докорінно змінює світосприйняття особистості, змушує її подивитися на все довкола іншими очима. Кохання — це єднання двох сердець, шлях у безкінечність і безсмертя, бо справжнє почуття непідвладне часові.

ДОБРОГО РАНКУ!

Що означає поділ часу на «до» і «після»? Яка подія поділила життя ліричного героя на два відрізки? Який з них він вважає кращим? Чому?

Ким ми були до зустрічі з тобою?
І що робили, поки не кохали?
Ми дихали зеленою травою
Чи там, де *Семеро*[1], в печері міцно спали?
Минуло все... Тепер наш час настав!
Якщо красу колись я споглядав,
То це все ти! Я мрію упіймав!

Для нас з тобою ранок добрий всюди!
Я бачу погляд милий на світанні.

---

[1] Семеро в печері — тут: поширена в християнському світі легенда про сімох дітей, яких за віру в Бога переслідував римський імператор. Вони сховалися в печері, у якій, згідно з переказом, проспали сто вісімдесят років.

Кімнатка наша Всесвітом нам буде,
Бо меж нема у нашого кохання!
Пливе у морі хтось на кораблі,
А хтось шукає нової землі,
А ми удвох великий світ знайшли!

Твоє обличчя у моїх очах,
А ти моє надовго збережи,
Ми — дві півкулі. Чисті у серцях,
Ми стали невіддільні назавжди.
Смерть забирає всіх у небуття;
Якщо ж мене ти любиш, як і я,
У вічності триватиме життя!

(Переклад Людмили Феніч)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Визначте основну тему вірша «Доброго ранку!».
2. Яким постає ліричний герой до і після зустрічі з коханою?
3. Опишіть внутрішній стан ліричного героя.

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Доведіть цитатами з тексту, що кохання у вірші є могутньою перетворювальною силою.
5. Знайдіть у творі приклади контрастів. Яка їхня функція у тексті?
6. Які метафори використовує поет? Розкрийте їхнє переносне значення.

Творче самовираження

7. Намалюйте ілюстрацію за мотивами вірша «Доброго ранку!». Доберіть цитату до неї.

Цифрові навички

8. Доберіть емодзі до вірша «Доброго ранку!». Якщо вам не вистачає символів, придумайте свої.

Дослідження і проєкти

9. Дослідіть історію Оксфордського університету. Які відомі діячі культури там навчалися і викладали? Якими є принципи

Оксфордського університету? Чи підходять вони для української освіти?

Життєві ситуації

10. Доберіть епітети, метафори, порівняння для образу людини, яку ви любите.

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Володимир Аренєв (нар. 1978)

Людина — господар Землі, вона повинна керувати нею мудро і справедливо, а для цього потрібно розвиватися.
Володимир Аренєв

1. *Що для вас є скарбом? Якими ви уявляєте скарби? Вони можуть бути лише в казках чи існують і в реальному житті?*
2. *Чи любите ви фентезі? Чи уявляєте іноді інші світи? Розкажіть про 1—2 твори-фентезі (книжки або фільми), з якими ви ознайомлені.*

Письменник-фантаст Володимир Аренєв (справжнє прізвище Пузій) народився в м. Києві. Закінчив Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його твори умовно можна поділити на три групи: наукова фантастика і фентезі для дорос-

лих; підліткові повісті з елементами антиутопії; дитячі книжки, де фантастика поєднана з гумором та освітніми елементами. Широку популярність і визнання здобули такі його твори: повість «Душниця», романи «Бісова душа, або Заклятий скарб», «Заклятий меч, або Голос крові» із циклу «Закляті», романи «Порох із драконових кісток», «Дитя песиголовців» з трилогії «Сезон Кіноварі». Підліткова повість «Сапієнси» внесена до міжнародного каталогу дитячої і підліткової літератури «Білі круки» й отримала премію ВВС.

«БІСОВА ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ»

У повісті-фантазії, героїчному фентезі-квесті «Бісова душа, або Заклятий скарб» В. Аренєв майстерно поєднав історичні та фольклорні (язичницькі, демонологічні) візії минулих епох, образи міфічних істот та людей з надприродними здібностями (козаків-характерників), мотив мандрівки та вправного долання героєм перешкод. У творі можна знайти ознаки бароко, фентезі та історичної повісті.

Пригодницький сюжет розгортається в різних вимірах — Яві (світі живих), Вирію і Наві (світі померлих предків), а образ козака-характерника Андрія Ярчука приваблює стійкою моральною позицією, героїзмом, силою духу й магічними здібностями.

Автор, окрім мотивів боротьби світла й темряви, мандрів і квесту, використав мотив угоди. Андрій Ярчук виконує доручення (доставляє загадкову скриньку в домовлене місце) й віддячує незнайомцеві за подароване життя. Він мужньо протистоїть нечистій силі в найрізноманітніших її проявах, виборює волю для своєї країни. Незважаючи на зраду Гната Голого, застереження друзів і ворогів, Андрій залишається чесним і відданим заповідям свого вчителя Світайла. Саме тому, попри небезпеку, рятує хлопчика Миколку, допомагає козакові Степанові

express-lesson

С. Глущук. Козак-характерник. 2018 р.

Коржу, який став вовкулакою і втратив людську душу. Андрій прощає також зраду Гната Голого, котрий служив татарському чаклунові.

Самостійною історією у світі «Заклятого скарбу» є частина «Заклятий меч, або Голос крові». В основі твору — синтез образів слов'янської та скандинавської міфології. Тут розповіді про прадавні часи, боротьбу добра й зла, пригоди тих, хто вправно володів мечем. Пригодницький сюжет вибудувано на описі мандрів та сутичок головних героїв, з яких вони завжди виходять переможцями.

БІСОВА ДУША, АБО ЗАКЛЯТИЙ СКАРБ

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Козак-характерник Андрій Ярчук завершує своє козакування та військові подвиги і йде в монастир. Його проводжають козаки і Гнат Голий, якого колись Андрій урятував від смерті. Усі веселяться, Андрій танцює на жупані. У монастирі чернець проводить його до старого шпиталю, де той зустрічає пораненого козака Степана Коржа. А вночі до Андрія навідується незнайомець із натовпу, той, що не їв і не веселився, а лише спостерігав. Насправді Андрій уже зустрічався з ним. Це було сім років тому, на Рівнині передсмертя. Саме цей незнайомець урятував їх із Гнатом Голим, коли повернув їм душі. Тоді Андрій пообіцяв, що віддячить чоловікові. Незнайомець сказав, що настав цей час. Приніс скриньку, оздоблену коштовностями, і звелів Андрієві сховати її: зарити в землю, заклясти й забути про те місце.

Ф. Манайло.
Веселка. 1966 р.

Розділ 3
По той бік веселки

1. *Що здивувало Андрія Ярчука?*
2. *Чого навчав Андрія Світайло? Які поради Світайла, на вашу думку, є слушними?*

(...) Свічка вже догоріла. Вони сиділи в напівтемряві; людина в плащі розповідала, Андрій мовчки слухав.

Коли все потрібне було сказано, гість підвівся, побажав Ярчукові успіху й вийшов. Андрій подумав: якщо зараз визирнути за двері, в довгому коридорі нікого не побачиш.

Визирати він не став. Мав важливіші справи.

«— Лаштуйся та їдь звідси одразу ж. Кінь чекає біля колодязя, що на роздоріжжі».

Речей у Андрія було небагато, і брати з собою він майже нічого не збирався. Усе одно після мандрівки сюди повернеться. Якщо вціліє.

Найбільшого клопоту завдавала скринька.

«— Ні в якому разі не замотуй її, вона має весь час залишатися на світлі. Особливо — вдень. Не розумієш. Уяви собі квітку, яка випадково виросла у дровнику. Чи довго вона проживе, чи розквітне як слід? Із цією скринькою — щось подібне. Її не можна нічим накривати, класти у мішок чи ховати на возі з сіном. ...Коли зариватимеш, тоді — інша річ. Тоді це не матиме значення».

Ярчук зиркнув на тягар, який йому впхнули. «І як накажеш тебе носити?»

Утім, поряд, на ліжку, лежали ремені, за допомогою яких незнайомець ніс скриньку за своєю спиною. Упряж, у яку Андрій ось-ось мав упрягтися.

Він приладнав ремені до себе, трохи підтягнув в одному місці, послабив в іншому. Пройшовся кімнатою, пригинаючись, аби не зачепити головою низьку стелю.

Годиться. Кілька днинок перетерпіти можна. Зрештою, низька стеля, коли він сюди повернеться, дошкулятиме йому значно більше й довше.

Перш ніж вирушити, Андрій зняв із себе скриньку й упряж і пішов до сусіда — попрощатися. Нехай перекаже ченцям: справи невідкладні покликали в путь, але незабаром повернуся, тож ви не турбуйтеся і не сердьтеся на старого дурня. (...)

«...і не сердьтеся».

Про дурня все ж таки не написав. І так, подумав, по-дурному виходить, наче вбив, а тепер тікаю.

Степан Корж, Андріїв сусіда, лежав поруч у ліжку мертвий; втупився скрижанілим поглядом у стелю. Певно, вівці до Бога пішов пасти ще

до приходу чоловіка зі скринькою, тому й не чути було кашлю з-за стіни, коли розмовляли.

Ярчук склепив Степанові очі й перехрестився. Потім повернувся до своєї кімнати, лишив на ліжку записку, приладнав за спиною скриньку, а на поясі — шаблю і, закинувши на плече клунок, ступив у шпитальний коридор. (...)

Кінь і справді чекав біля колодязя. Надворі дощило.

«— *Не турбуйся. Коли прийдеш, дощ уже почнеться. Він буде нетривалий. А потім...*»

Збіг обставин, думав Андрій, а чи просто чоловік у плащі добре вміє передбачати наближення негоди. Он був у них один козак, Кирило Гусак, йому ляхи ногу прострелили, — відтоді години за півтори знав, коли дощитиме: стара рана починала допікати. Либонь, у чоловіка в плащі таке саме.

Подумав і вилаяв себе: кого обманюєш, старий дурню?!

Та й чи не все одно, звідки власник скриньки знав, що почнеться дощ? Знав собі та й знав. Нехай начепить це знання на бунчук замість волосяної китиці й мандрує з ним по шляхах — Андрієві Ярчуку що до того?

Більше його турбував кінь, якого цей провісник дощу призначив Андрієві для подорожі. Ще здалеку йому здалося, що то Орлик, але Андрій, звісно ж, не повірив. Орлика мусив забрати з собою Гнат, вони так домовилися. І Голий нізащо не продав би й не віддав Андрієвого коня, тим паче — якомусь незнайомцеві.

От тільки власник скриньки — аж ніяк не незнайомець. Гнат вже зустрічався з цим чоловіком у плащі.

Словом, коли Ярчук наблизився й побачив, що перед ним таки Орлик, — майже не здивувався. Хіба звернув увагу: кінь — засідланий, загиузданий, з двома пістолями в сідельних чохлах та рушницею, до сідла ж притороченою, — сумирно чекає, нікуди не пішов. А раніше ж нікого, крім господаря, не слухавсь — був норовливий, зухвалий.

Чи, може, власник скриньки щойно привів його сюди й переховується зараз десь у кущах, чекає, поки Андрій...

«— *Дощ хутко вщухне. Тоді сідай на коня і рушай до веселки. Не дивуйся. Це дощ і веселка особливі. Сліпий дощ буває не лише при сонці, але й при*

О. Шупляк. Козак Мамай. 2023 р.

повному місяці. І веселка з'являється не тільки вдень, але й уночі. Темна райдуга. Тобі — на той її бік».

Раптом Андрія охопило давно забуте щемливе відчуття захоплення — іскристого, некерованого. Ярчук наче помолодшав, омитий цим сліпим місячним дощиком. Він знову стояв на роздоріжжі, всі дороги лежали перед ним, поряд тупцював Орлик, висіла на поясі вірна шабля — чого ще треба козакові?! Небезпек? Ось-ось він і їх матиме вдосталь.

Андрій звів очі до неба — дощ стихав. І — справді! — там, угорі, мокрою, скаженою кішкою вигинала хребет темна веселка. Один її кінець щезав десь за верхівками густого лісу, другий неподалік від колодязя вирався у лисий пагорб, що стирчав тут, немов останній зуб у роті старигання.

«— Поквапся, веселка — ненадовго! Як угледиш, жени щодуху туди, де вона входить у землю».

— Ну, Орлику-братику! Не підведи!

Кінь, форкнувши, помчав до пагорба. Неширокою, добре втоптаною стежиною вони злетіли нагору; кущі дряпали Орликові боки й шаровари Андрія, тріщало під копитами сухе гілля!..

А от і маківка пагорба.

Стали, щоб відсапатись та роздивитися.

Поруч тягнулася в небо темна дуга. Її смужки переливалися, виблискували різними відтінками чорного і щезали десь у високості. Ярчукові вчулося, що вони стиха співають гімн — гнітюче-урочистий гімн ночі. Ночі і тим силам, що прагнуть перебратися у цей світ з *того* боку.

Десь у кущах, нижче по схилу, важко зітхнули і завовтузилися. Зляканий дрімлюга розітнув повітря над Ярчуковою головою, майнув угору, наткнувся на веселку, пронизливо зойкнув «квір-рр-р!!» — щез. У кущах зашурхотіло: хтось продирався крізь нетрі на верхів'я пагорба.

«— Зауваж, на скриньку полюватимуть. Не казатиму хто, скажу лише, що тобі з ними краще не зустрічатися. Якщо помітиш щось підозріле, тікай. Не приймай виклику, хоч би як тобі кортіло похизуватись силою своєю та звитягою.

Мені до них байдуже. Я хочу, аби ти дістався до місця живий-здоровий. І зі скринькою. Присягни, що саме так і зробиш. Тільки так.

— Присягаю. Ім'ям матері своєї присягаю!

— Приймаю твою присягу. Пам'ятай про неї, козаче».

Андрій злегка торкнувся Орликових боків закаблуками (остроги ніколи не надягав!) — і спрямував коня туди, де веселка входила у землю.

І вони в'їхали.

В землю.

(...) Ніколи Ярчукові не доводилося потрапляти у Вирій цією дорогою. Та він і бував тут нечасто — всупереч думці тих, хто про характерників знає переважно з батьківських казок. Нема чого живій людині зайвий

раз пхатися у світ нечисті! Це Андрій затямив ще з перших уроків свого вчителя, старого сліпого характерника на дивне прізвисько Світайло.

Світ наш, пояснював Світайло, влаштований так: живемо ми в Яві, а коли настає час помирати (себто з *миром* далі вирушати), людина потрапляє на Господній шлях, що пролягає посеред Рівнини передсмертя. А звідти — вже як вийде... як і куди.

Якщо людина жила сумирно, не грішила і з потойбічними силами не загравала, то йде за виднокрай. Але ж люди, синку, різні бувають. І долі в них теж — різні.

От узяти, наприклад, ворожбитів, чаклунів, баб-шептух та інший люд відьомський. Чому відьомський? Та тому, що відають більше за звичайну людину. Але й розплата за це чекає на них тяжка, і незалежно від того, добре чи зле чинили в Яві, — адже йшли вони супроти Христової віри, яка вже кілька століть панує на наших землях. А відуни (от хоча б і ми з тобою), навіть якщо добро людям роблять, усе-таки проти Господа йдуть, порушують Христом заповідане. І після смерті, якщо така людина міцно була до Яву прив'язана, про-Яв-лялася тут яскраво,— до Господа важко їй іти. Не здатна вона потрапити на шлях Господній, доводиться свою стежку прокладати в інших вимірах. (...)

«Що ж робити, аби не перетворитися на нечистого?» — запитав тоді в учителя Андрій. Марилося вже йому, молодому характернику, безрадісне посмертя в подобі якого-небудь вихору — з тих, що часто трапляються на степових шляхах; як кидатимуть у нього добрі люди ножі та відхрещуватимуться, а він, скажений, збожеволілий, підминатиме під себе людину за людиною, трощитиме кістки їхні й висотуватиме кров...

Зітхнув Світайло, всміхнувся лагідно, заспокійливо.

Треба завжди пам'ятати, синку, хто ти є. І йти на Господній шлях із легкістю на серці, без злоби та остраху. І ще — подбати про те, щоб на твоєму похороні відправили всі потрібні обряди.

Але я зараз тобі про інше розповідаю. Яв пов'язаний з Вирієм — і звідси туди можна потрапити не лише після лихої смерті. Я вже казав тобі про Джерела Сили — місця, де земля-матінка одружується з небом. Вони, Джерела, бувають Срібні та Золоті. Через перші вийдеш у Вирій, через другі повернешся в Яв, треба тільки знати, коли «пірнати».

О. Шупляк. Зоряні суцвіття. 2023 р.

Існують й інші шляхи. Один такий відкривається на кінці темної веселки. Про неї тобі ще зарано знати, але запам'ятай головне: немає страшнішої і небезпечнішої дороги у Вирій, як по цій веселці. Проходячи через Джерело, завжди знаєш, де опинишся. А от веселка — мінлива і злотворна, ніколи не вгадаєш, куди вона тебе закине. Не жартуй із нею, синку, бо вона сама кого хочеш пережартує. (...)

У Вирії Андрій зустрів хлопчика Миколку і взяв його із собою. Вони разом піднімалися з дна яруги велетенської жертовної «чаші». Тут було повно дивовиж: пересувалася трава, з'являлися силуети крил, химерні людські та звірячі голови, щось барвисте спалахувало. Йшли вони через нечистий ліс, який зрештою оточив і не пропускав їх. До них вийшов дідусь-деревинка, який хотів літати до ранку. Андрій мав допомогти йому, інакше загинуть усі.

Розділ четвертий
Смертельний брат

Яких міфологічних істот зустріли Андрій і Миколка? Який вигляд мали ці дивовижні істоти?

(...) Глиця з Орлика осипалася сама; решткти Андрій ретельно вичистив. Хоча й розумів, що навряд чи це поможе врятуватися, якщо ліс-нечисть розлютиться.

— А може, втечемо? — пошепки запропонував Миколка. Хлопчик сидів біля невеличкого багаття, яке вони розпалили зі знайденого на галявинці-тюрмі сухого гілля. Холодно не було, але Андрій вирішив, що без вогню не ночуватиме — на зло, мовляв, їхньому тюремникові.

— Куди втечемо, синку? Я ж навіть не знаю, де межі нашого гостинного господаря. Та й між стовбурів не пролізеш.

— Але ж ви здаватися не збираєтесь?

— Авжеж, ні!!

«Аби ж, синку, від цього щось залежало...»

Щоб відвернути увагу хлопчика від безрадісних роздумів, Андрій узявся розпитувати його про дім і про те, як Миколка опинився в Межигірці.

— Харчів хотів добути, — охоче пояснив він. — Відомо ж бо, коли козак у монастир іде, частунку вистачає на всіх гультяїв, які тільки зустрінуться йому по дорозі. А їм з Марійкою та бабусею багато й не треба. От як проходили ви, дядьку Андрію, через наше село, я й вирушив за валкою. Дорогу знаю, назад вернувся б до вечора. І все було б добре, якби не той дядько зі скринькою. Пообіцяв червінця справжнісінького, а зро-

бити треба — дрібницю. Вас дочекатися та за коником наглянути. Отож забрався я на пагорб, ближче до верхівки...

— Стривай-но, — насторожився Андрій. — Якої-такої верхівки? Ти ж на схилі сидів, за півдороги до неї. Я, коли піднявся, чув, як ти в кущах шарудів!

— Та в яких кущах, дядьку?! — аж образився хлопчик. — Я за валуном ховався, що лежить якраз біля верхівки.

— Виходить, здалося мені, — повільно вимовив Андрій. Він відступив од багаття: боявся, що не втримає байдужого виразу на обличчі. Що Миколка побачить його подив і перелякається.

«— *Помітиш щось підозріле — тікай*».

Отже, якщо в кущах не ховався сам власник скриньки — за Андрієм усе-таки стежили. Можливо, й досі йдуть назирці, а він про те ані гадки, нехай йому всячина! І вогнищу цьому, і лісу нечистому, й іншим страховиддям тутешнім, бодай повиздихали всі!..

— Дядьку? — тихесенько покликав Миколка. — Дядьку, чуєте? Тут, здається, від нашого хазяїна посланець прийшов.

— Який ще посланець? — роздратовано обернувся Андрій.

Та одразу побачив — який.

Коло вогнища стояв вовк — дебелий, грізний — такий за одним махом вівчарці шию перекусить. Очі світилися хижо, шерсть на грудях була злегка присмалена.

І пістолі, подумав Андрій, далеченько. Не встигнути. Ніяк не встигнути. За винятком того, що був тут.

— Добривечір, панове, — проказав вовк хрипким голосом покійного Степана Коржа. — Я той... за тютюнець прийшов подякувати. Не заважатиму? (...)

Степан від народження був перевертень, вовкулака. Чого анітрохи не соромився, хіба що попервах, коли не вмів керувати своїми смертельно небезпечними (для нього ж таки!) властивостями. Уперше Коржа мало не вбили ще в дитинстві, однак, за дивною примхою долі, побите вовкулаченя, на якого привселюдно перетворився учень кобзаря, не змогли наздогнати — надто захопилися побиттям самого кобзаря. Котрий теж був вовкулака.

Це дуже зручно, багато з наших іде в кобзарі, пояснював Степан біля вогню

В. Євкар. Мамай і мрія. 2022 р.

враженим Андрію і Миколці. Кобзар усе життя в дорозі, ніде надовго не затримується, у людей в пошані, а труднощі подорожні — так вовкулакові з ними легше змиритися. І небезпека менша, ніж коли постійно живеш серед людей.

Хоча, звісно, не всім кобзарство до вподоби. У Степана після того випадку назавжди відпала охота до цього ремесла, і блукав собі вовкулака краєм, доки не пристав до козаків.

— А підстрелили за що? — спитав Андрій.

— Так... вовком перекинувся. Поспішав дуже, а коня не було... Ну, і трапилися хлопи вправні, поцілили, іроди. Від них я втік — але не від кулі. Далі... дістався якось до монастиря, обернувся людиною, у шпиталь попросився... та й помер. Людиною. А вовком сюди втрапив, у Вирій. (...)

З лісу Андрій і Миколка вибралися з вовкулачою тінню, а сам ліс спалили. Щоб порятувати Степана, мали прийти до Проклятого озера, куди колись Андрія послав його вчитель Світайло. Там було місто Вовкоград, де вовки правили дводушцями.

Тут Андрій зустрівся з Іваном Прохоруком, який був вовкулакою і учнем Світайла. Після смерті Іванової людської душі саме Андрій відвіз його вчасно до Проклятого озера. Тепер Іван став управителем у Вовкограді, де ще й затіяв М'ясницю — людське жертвоприношення. Це дуже обурило Ярчука. У сутичці він застрелив Івана, а потім разом із Степаном та Миколою втік. Від місцевих вовкоградців допомогли їм відбитися самохідні чоботи, які теж приєдналися до мандрівників.

А через сім днів після вовкоградських пригод уночі прийшла до них гостя.

Розділ сьомий
Берегиня

Які уявлення давніх українців відображено в тексті?

...Цю жінку не було народжено на світ.

«Та й не жінка се взагалі, — нагадав собі Андрій. — Не жінка — берегиня! Душогубиця».

Про берегинь він знав не так вже й багато — але доволі, щоб не сумніватися в їх капосній природі та вбивчих чарах. Неспочилі душі у Вирії перетворювалися на голих чи напіводягнутих довгокосих дівуль, що жили біля річок, у полях та лісах. Їх називали по-різному: де вилами, де мавками чи берегинями. За одними повір'ями, називали так тому, що берегли берегині скарби, за іншим — тому, що жили біля берегів річок.

Але всі знали: занапащає ця нечисть безсмертні душі парубків чи молодиць — затягує на дно, лоскотанням доводить до смерті...

У Вирії вони перебували не більше як рік. Здавна, ще до хрещення Руси, запроваджено було звичай, який тепер називають Русальним тижнем. У ці дні живі наче заново ховають русалок — і так дають їм можливість удруге перейти в Нав, а звідти вирушити Божим шляхом за виднокрай. (...)

У берегині Миколка впізнав матір, але вона сказала, що помилився. Жінка порадила, як краще поїхати, щоб уберегтися від небезпек.

Розділ восьмий
Кисим

1. *Які небезпеки підстерігали Андрія і Миколку?*
2. *Як вони реагували на ці небезпеки?*

(...) Вулицею летів Орлик; у сідлі, припавши до гриви, тремтів Миколка. А їх немов наздоганяла пожежа — у хатах прочинялися віконниці, люди вибігали на подвір'я й відразу ж кидалися хто куди: одні назад, за зброєю, другі до сусідів, треті... Треті падали у вуличну пилюгу, збиті татарськими стрілами. У село вже увірвалися перші душогуби, решта ж, певно, тримала зовнішнє кільце, аби ніхто не втік.

Чи пак не втік один із тих, хто зараз був тут. Андрій. Задля якого й влаштовано напад.

Свиснув аркан, ліг на плечі, сильно смикнувся — і от уже Орлик без вершника скаче до господаря. А татарин на своєму низькорослому коникуу-бакемані всміхається від вуха до вуха. Та й чом не всміхатись — спіймав же!

Віщун. Русалки. 2022 р.

Орлик ткнувся Андрієві мордою у плече, мовляв, даруй, хазяїне, так вже сталося...

Миколка підвівся — певніше, татарин, що полонив його, смикнув мотузку і змусив хлопчика підвестися. Потому зіскочив з коня, підійшов і завмер поряд, приклавши до горла Миколці кривого ножа:

— Стій, де стоїш. І вовкові своєму накажи, аби сумирно поводився.

— Він слухатиметься, — мовив Андрій, холодно зміряв поглядом татарина. А за спиною в того вже волало-палало село та розлюченими зміями свистіли аркани, голосили баби, хрипіли поранені чоловіки, ревла у стайнях худоба — і мовчали собаки, які встигли скуштувати татарських стріл. — Він поводитиметься дуже сумирно. А ти відпусти хлопчика. Його заріжеш — і сам здохнеш. Вовк у мене спритний, зуби в нього, знаєш, які гострі...

— Е, ото пожартував, невірний. Бачиш, шапка на голові — знаєш, як хутро на неї здобував? Не стрілою, стрілою шкуру попсуєш, тільки руками. Тож не жартуй так, не смішно. Краще віддай скриньку — і розійдемося. Тобі добре, мені добре, вовкові добре. І Кисим задоволений буде.

— А що, Кисим хіба не хоче зі мною зустрітися?

— Він з тобою все одно зустрінеться. Але тобі що пізніше, то краще? Згоден?

Відповісти Андрій не встиг. З-за живоплоту раптом вискочили чоботи-самохідці і, клацнувши підборами, налетіли на татарина. Якось їм вдалося вибратися з того смертельного варива, що кипіло в селі, — і тепер заходились самохідці від душі духопелити того, хто наважився підняти ножа на їхнього друга.

Не став і Степан зволікати, кинувся чоботам на допомогу — тож невдовзі все скінчилося.

Тут — але не в селі. (...)

Степан відрадив Ярчука повертатися в село, і вони вирушили до лісу. Від погоні врятувалися, коли влетіли у Джерело та опинилися у Вирії.

Утікаючи, Андрій, Степан і Микола потрапили в хатку Баби Яги, яка хотіла заволодіти скринькою. Їй завадив Степан, але, знесилений після двобою, він пішов за небокрай.

Розділ дев'ятий
Пані Хазяйка

1. *Чи правильне рішення прийняв Андрій?*
2. *Навіщо Бабі Язі була потрібна скринька?*

(...) Андрій ніяк не міг збагнути того, що сталося в хатинці. З усього знати, стикнулися вони з давньою і могутньою силою. Якби не Степан, котрий випхав Андрія з хати, Бог відає, що сталося б.

— Але чому вона втекла? — вголос розмірковував Ярчук, допомагаючи Миколці зібрати нехитрі пожитки, що їх після останньої пригоди ще й поменшало. — Значить, хотіла заволодіти скринькою. Усі, хто нам трапляється, прагнуть нею володіти. І судячи з усього, перевага була на боці старої. Тоді — чому?..

— Може, через чоботи?

Одинокий самоходець, схиливши халяву, стояв над Степановою могилою. Почувши запитання хлопця, він стрибками наблизився до Миколки і сиротливо потерся носком об його ногу.

— То, кажеш, вона раділа, що ми привели до неї «втікачів»... — задумливо мовив Андрій. — Гм, цілком може бути. Не даремно ж вони ховалися під стінами Вовкограда, за Ропуховим Кільцем. Пам'ятаєш, я розповідав, що за межі отого Кільця мало хто може пробратися.

— Чого ж вони з нами пішли?

— Думали, певно, що захистимо їх. І помилилися...

— А як же тепер?

«Та й справді, як?» — Андрій з ненавистю поглянув на скриньку, що стояла осторонь, біля їхніх речей. За час подорожі боки її пообдиралися, камені блищали вже не так яскраво, до всього на одній зі стінок лишилися сліди татарських стріл. Наконечники Андрій витяг, але ж подряпини — ось вони.

«— Зауважж, на скриньку полюватимуть... Не приймай виклику, хоч би як тобі кортіло похизуватись силою своєю та звитягою.

...Мені до них байдуже. Я хочу, аби ти дістався до місця живий-здоровий. І зі скринькою. Присягни, що саме так і зробиш. Тільки так.

— Присягаю. Ім'ям матері своєї присягаю!

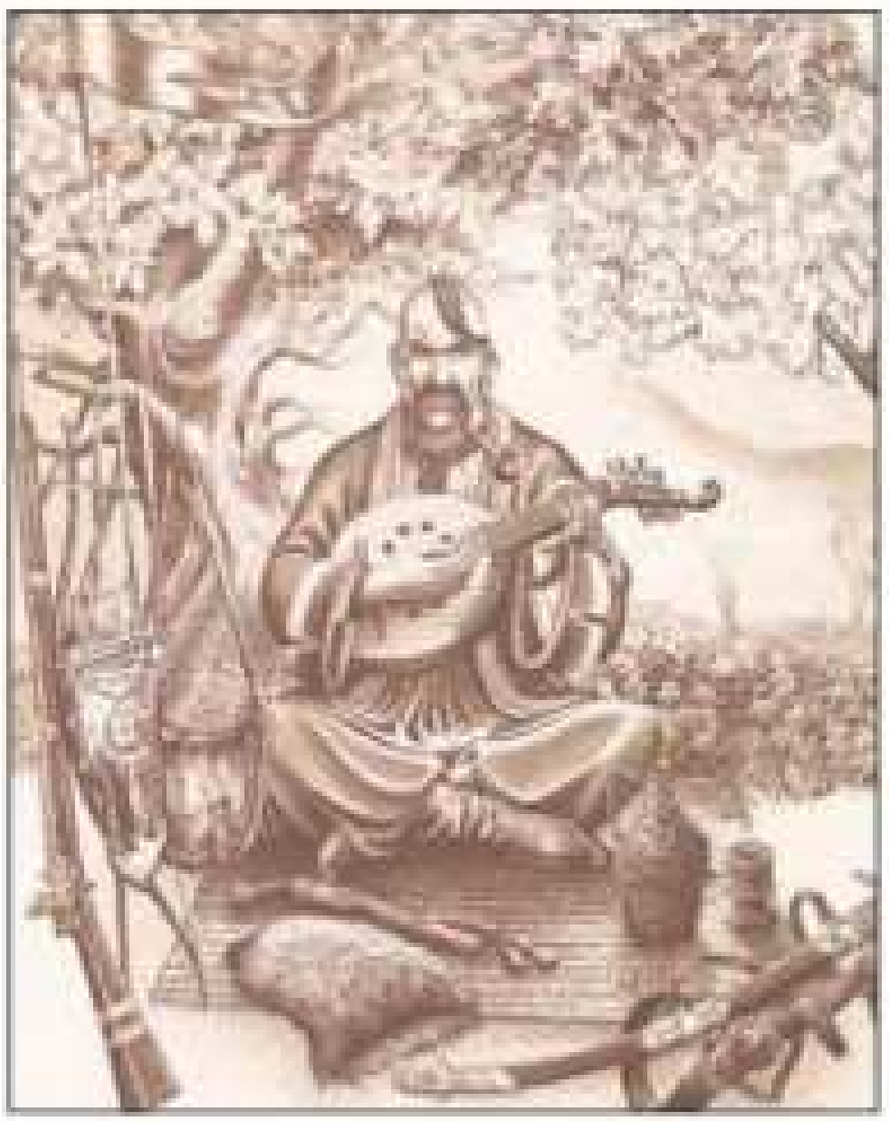
— Приймаю твою присягу. Пам'ятай про неї, козаче».

Андрій пам'ятав. І не бачив жодної причини, яка б змусила порушити обіцяне. Він присягнув — і, Бог свідок, додержить присяги. От тільки спершу...

— Збирайся, — звелів він Миколці. — Відвезу я тебе, синку, в Яв. Дочекаєшся мене там. А я з'їжджу, закопаю цю чортову скриньку і вернуся за тобою. А там удвох вирушимо до твоїх бабусі й сестрички.

Досить з нього Степанової смерті! Нехай хоч Миколка лишиться живий.

Невчасно згадалася чомусь та, з розпущеними косами: «*Я турбуюся за*

В. Євкар. Козак Мамай. 2022 р.

Миколку, однак вірю тобі та знаю, що з тобою він буде в безпеці...». З своєї волі чи несамохіть, свідомо чи несвідомо, — вона їх у засідку. Можливо, після того, як залагодить усі свої справи, Андрій відшукає її... щоб забрати жупан. А зараз він мусить поспішати.

Коли вибралися в Яв, в'їхали в село, де Андрій на ґанку однієї хати побачив матір. Саме в неї і хотів залишити Миколку. Насправді це знову була пастка Яги, яка хотіла здобути Рахманську скриньку.

(...) — Навіщо тобі скринька? — спитав Андрій. — Чи тобі треба, щоб я відкрив її?

Вона уривчасто захихотіла.

— О, ріднесенький! О-о-о! Рахманська скринька — вона може будь-яке бажання здійснити. Рахмани, кажуть, навіть людей живих у них вирощували. А мені б всього дещицю — красу собі виростити, аби любили мене, аби не сахалися, аби такі от, як ти і твій хлопець, не відверталися... Тому що не мо-ожу я так, чуєш! Так — не можу, а по-іншому не виходить. Чи ти хочеш, аби я ще сотні років нав'є неволила? З'їзди на Горинь, сам подивися... Ненавиджу! Ненавиджу вас усіх, живих і напівживих, і начвертьживих!.. Ненавиджу! Так і розірвала б на шмаття, і в піч, усіх у піч — і аби неодмінно стогнали, й ридали, і благали змилостивитися! А я вас — і не чула б навіть!

Вона підскочила і враз змінилася: хворобливість не зникла, але Яга стала рішучою та хижою. Андрій давно підозрював, що в ній ховається не одне єство, і наросли єства ті одне на одне, як дерево наростає на старий камінь — поступово його поглинаючи. Тепер Ярчук остаточно впевнився, що ці єства не тільки суперечили одне одному, але й давно збожеволіли. (...)

Андрія і Миколку врятували самохідні чоботи, які налізли на обидві ноги баби Яги і винесли з хати.

З усього, що сталося з Андрієм під час цієї мандрівки, найдивнішим і найзначнішим видався сон, що наснився йому через день після загибелі Яги. У сновидінні козак перетворився на камінь і бачив прийдешнє, бачив, що на його землю прийдуть незліченні біди. Він нічим не міг зарадити і лише споглядав лиха, які робили природа й людина (висушені ріки, люті зими, гради і сильні шквали влітку, нашестя сарани, голод, посуха, землетрус, війни...). Ярчук бачив, як знемагає земля під напастю природи, а люди — під напастю людей.

Нарешті Андрій з Миколкою прибули в Горинь, де бешкетувала нечисть і де колись Хазяйка (Яга) тримала полонені душі. Через річку їх переправила Срібляста Лисиця на плоті-черепасі. Але зажадала плати за переправу. Вони втратили Орлика.

Розділ одинадцятий
Почути дзвін

Про яку важливу таємницю дізнався Андрій?

(...) Узліссям до них скакав самотній вершник. Татарин чи ні — відразу й не розбереш: у сідлі під ним бакеман, одяг татарський, а постава — ні. І стріляв у Андрія не з лука — з пістоля... а з другого боку, схибив, може, через те, що не звик до вогнепальної зброї?

Он, другий витягає, цілиться, бісова душа!

— Дядьку, тікати треба! — у відчаї гукнув Миколка.

Справді треба. Але — ніяк не можна. Бо скринька — надто далеко від кущів, за якими засів, ховаючись від кулі, Андрій. Так само, як і від Миколки, далеченько — він схоронився віддалік, за старим кленом.

А головне — не було в Андрія настрою в кота й мишки гратися. Навпаки: кортіло зійтися з кимось — байдуже з ким! — у двобої, опустити на ворожу довбешку шаблюку!.. Та й кінь, до речі, їм знадобиться — хай навіть і бакеман.

Якщо ж виживе клятий татарин, можна буде розпитати в нього про Кисима. Відіслати по хмиз Миколку, щоб не чув, та й побалакати відверто, сам на сам...

Удруге вершник вистрелив просто так, задля годиться — куля просвистіла високо над Андрієвою головою.

Зупинив коня, зіскочив, вихопив із піхов шаблю.

Андрій ступив йому назустріч:

— Ти хоч ім'я своє назви, аби знати, за кого свічку ставити.

— Ти знаєш моє ім'я, — сказав прибулий. І рубонув — блискавично, по-зміїному влучно.

В. Євкар. Козаки. 2018 р.

— Гнат, — вражений Андрій вдивлявся в байдужу маску-машкару на обличчі прибулого і навіть не звертав уваги на поріз, яким прикрасилася його сорочка. — Гнате! Так ти і є — Киси́м?!

Той спритно перекинув шаблю з однієї руки в другу й нарешті зірвав з обличчя машкару.

— Краще б ти, — промовив, — не визволяв мене з Господнього шляху. Все одно я став смертю. Не своєю — то ще чиєюсь.

— Навіщо, Гнате?

— Бо прирекли. Пам'ятаєш, я відшукав тебе місяців за п'ять після видужання? Так-от, увесь той час я був у татарів. Захопили мене в полон, коли вже від'їхав від села, де ти мене лікуватися залишив. Краще б не залишав! (...)

Гнат розповів, як став заручником старого татарина, отримав нове ім'я Кисим, що означало «смерть», і мав постійно бути біля Ярчука, аж поки не з'явиться дивна людина в плащі, яка попросить виконати обіцяне.

Ярчук ставився до Гната як заступник, вважав його майже рідним сином, і Голий мучився — чи то від вдячності за те, що характерник врятував його, чи від ненависті — бо ж цим рятунком Андрій поклав початок Гнатовим стражданням. З кожним днем ненависті ставало дедалі більше, а вдячність забувалася.

У двобої Ярчук переміг Гната, і вони обоє опинилися на Господньому шляху. Цього разу Гнат попростував за небокрай, а Андрій повернувся до Миколки. Разом після появи веселки подалися у Вирій, а звідти — у Явь, щоб закрити скриньку.

(...) — А де будемо копати? — вмить посерйознішав Миколка.

— Де люстерко звеліло, там і будемо. Між Дорою і Ямною. Ух, важка яка! Помагай, синку, бо сам я не дотягну.

— Після герцю з Гнатом нелегко було Андрієві нести скриньку, тепер нею опікувався Миколка. За час подорожі той подорослішав і якось давав собі раду з важезним рундуком.

— А чим ритимемо? — не вгавав хлопець.

— Ще не знаю. Однак, гадаю, місце саме знайдеться. І лопата... якщо знадобиться саме вона.

Лопата не знадобилася. Майже одразу вони знайшли те, що було насправді їм потрібне: пагорб, а на ньому — нещодавно вивернутий з корінням явір.

— Бачиш, нічого не доведеться рити.

— А закопувати?

— Тут усе просто: посадимо дерево назад, притопчемо, та й по всьому.

І вони заходились коло останнього прихистку для скриньки. Урешті Миколка стомився і заснув, отож Андрій завершував сам. Яму, що залишилася від коріння, вони розширили — і тепер Андрій вирушив на пошуки потрібного каменя. Той знайшовся неподалік, лежав у траві, старий, порослий смарагдовим мохом. Козак притягнув його до ями і взявся заклинати скарб.

Скінчивши ритуал, востаннє присів перед скринькою. Торкнувся пальцями подряпаних боків, потьмянілих коштовностей — і раптом зрозумів, що не відчуває до неї ні злости, ні роздратування. Як можна злитися на річ, хай і не зовсім звичайну?

Схопивши обіруч, Андрій опустив скриньку в яму й закидав землею, потім поклав зверху камінь, знову засипав — і тільки потім дістав мотузку та взявся за явір. Навряд чи дерево прижилося б після таких пошкоджень, але Андрій не даремно звався характерником — він постарався на славу, тому не сумнівавсь: і приживеться, і виросте великим та величним — не один ще рік зеленітиме тут.

Шкода тільки, якщо власник скриньки вирішить її відкопати...

Нараз Андрія охопило те саме відчуття, яке нещодавно підстерегло його біля межигірського колодязя. Він наче звільнився від усіх пут, видимих і невидимих, які тільки існували на світі! Усе навколо засяяло яскравими барвами, заблищало життям, і життя це струменіло в кожній травинці і в кожному листочку, в музикуванні цвіркунів і подиху дерев...

Він і сам не помітив, як ноги пішли витинати своєї — але цього разу то не був танець-виклик життю, ні. Радше — танець-молитва, танець-подяка...

Натанцювавшись досхочу, Андрій зітхнув, примостився недалеко від дерева й розпалив люльку. Отак і сидів, дивився на зорі і без поспіху перебирав свої думки.

Чекав.

Ніч сьогодні була особливою — і вона ж, ця ніч, іще не скінчилася. (...)

— Гарно станцював, — сказав гість, сідаючи поряд. — І взагалі... гарно.

— «Гарно»! — буркнув Андрій, не дивлячись на нього. — І навіщо тільки тобі все це знадобилося...

— Чув про рахманів? — замість відповіді поцікавився гість. — Це в народі нас так звуть, і не сказати, що неправильно, та краще звали б охоронителі

О. Шупляк. Мамай-характерник. 2015 р.

лями. Світайло був одним із нас. Тебе думав після себе залишити, та не встиг.

— І що ж ви, рахмани, охороняєте? Персні могутності, пірначі усілякі чаклунські? Невже вони в тебе в скриньці лежали?

— Не в мене у скриньці, Андрію, — у *тебе*. А охороняємо ми землю, край, в якому ти живеш.

— Щось не бачив я тебе на Січі.

— А ми по-іншому охороняємо, по-своєму. Для нас багато важить те, що люди звичайно мало цінують: слова, вчинки, думки. Мудрість, дарована цій землі і тим, хто живе на ній. Ми були завжди — і, дасть Бог, будемо завжди. Щоб берегти найуразливіше і найважливіше — те, чого не побачиш оком, не торкнешся руками, але до чого завжди лине душа.

— Знаєш... я бачив сон — там, на кургані... Різне наснилося. Про те, що з нами станеться. Невже правда?!

— Так було завжди, — сказав гість, і крила, перебиті крила його плаща сумно ворухнулися. — Люди завжди йшли війною один на одного — і страждали від цього обидві сторони, а певніше — всі.

— Невже так буде завжди?

— Хто ж тобі скаже напевно? Але можна принаймні докласти зусиль, щоб розірвати це коло. У скриньку, яку ти закопав, я поклав дещо. Знаєш, як народжується перлина? Між стулками мушлі потрапляє піщинка, лише одна-однісінька, дрібна, — але з часом саме вона перетворюється на коштовну перлину. Даючи тобі скриньку, я знав, що на тебе чекають випробування — і тіла, і духу. І я не мав сумніву, майже не мав, що ти з честю пройдеш їх. Після кожного з них скринька важчала, бо в ній визрівала така-от перлина, що живилася твоїми вчинками.

Бойовий гопак. Великий академічний слобожанський ансамбль пісні і танцю. 2016 р.

— Навіщо ж її заривати?

— Так треба. Чи чув ти грецьку легенду про Всім Обдаровану та про її скриньку, з якої посипалися на землю різні біди? А все тому, що відкрив ту скриньку невчасно і не той, кому слід було.

— Для чого ж ці складнощі? — щиро здивувався Андрій. — Хіба не простіше і надійніше було б вогнем і мечем піти на тих, хто пригноблює нас?

— Ти був у Вовкограді. І був на Господньому шляху. Хіба є відмінність між людьми — суттєва відмінність? Пам'ятаєш, чому зруйновано Вавилонську вежу?

— Через змішання мов?

— Еге ж. А змішання те виникло через пихатість людську. Бо завжди між людьми існували зовнішні розбіжності: їм подобалися різні речі, говорили вони різними говірками, — але попервах усі тільки раділи й дивувалися тим розбіжностям. Тому й зуміли домовитися поміж себе, коли зайшла мова про те, аби збудувати Вежу — не для того, щоб добратися до небес, а щоб уславити Господа. І почали вони зводити її. Однак помалу майстри загордували й узялися вигадувати нові письмена, щоб якомога химерніше надписати цеглини, які виходили з їхніх рук. І стало важливіше те, хто скільки цеглин виліпив, а не для чого вони. І тоді — не з волі Господа, а через власну дріб'язковість і марнославство — пересварилися майстри між собою. Отож відтоді почалися війни на землі і сварки людські. І щоразу в хід ідуть вогонь і меч, меч і вогонь...

— ...Але ж я мав його за сина! — після тривалої паузи з болем у серці прошепотів Андрій. — І як після цього?..

— Не знаю, — щиро зізнався гість. — Відповідь на це питання ти зможеш знайти лише в своєму серці.

Бойовий гопак. Великий академічний слобожанський ансамбль пісні і танцю. 2016 р.

М. Примаченко. Український світ. 1960-ті рр.

Розвидніювалося. Десь здалеку долинув церковний передзвін — і голос його, лунκий, пронизливий, здавалося, заповнив світ від краю до краю.

— Мені час іти, — сказав гість, підводячись.

— Ми зустрінемось іще коли-небудь? — спитав Андрій, так і не глянувши на нього.

— Неодмінно. Але навряд чи ти мене впізнаєш.

— А скарб? Що зі скарбом? Коли його викопають?! Невже тоді зійде на землю нашу благодать?

— Благодать, звичайно, не зійде, — засміявся гість. — Але навіть закопаний він даватиме людям добро. А чи відкопають? Рано чи пізно — напевно відкопають. А доти ходитимуть між людьми легенди про нього — хоч би про те, як воно тут у нас насправді було... — і він усміхнувся знову. (Хто-хто, а гість знав: хоча Андрій і не порушив своєї обітниці, однак у скриньку дехто зазирав. І знав, чому і де загубив свого червінця Миколка...) — Що ж, прощавай, Андрію.

— Щасливої дороги, — побажав йому Ярчук — і довго-довго дивився гостеві вслід, навіть коли той, піднявшись схилом, уже щез за хмарами.

А голос дзвона і далі лунав між небом і землею, і якоїсь миті Андрій перестав розуміти, що ж це калатає — дзвін чи його власне серце; і чи є різниця між тим та іншим — Бог відає... (...)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто є головним героєм твору «Бісова душа, або Заклятий скарб»? Чому саме йому доручено заховати скарб (загадкову скриньку)?

check yourself

2. Поясніть назву повісті. Які частини можна виокремити в ній?

Аналіз та інтерпретація

3. Створіть хронологічну лінію подій, описаних у творі.
4. Які випробування доводиться пройти Андрієві Ярчуку, виконуючи завдання незнайомця?
5. Які мотиви народних казок використав автор у творі?
6. Визначте ознаки жанру фентезі у творі.

Творче самовираження

7. Створіть комікс до твору або одного з розділів.

Цифрові навички

8. Відшукайте в інтернеті інформацію про міфологічних персонажів, яких згадано у творі. Підготуйте презентацію.

Дослідження і проєкти

9. Підготуйте проєкт на тему «Хто такі козаки-характерники?».
10. Створіть за допомогою штучного інтелекту зображення світів чи місць, про які йдеться у повісті (Явь, Вирій, Рівнина передсмертя, Господній шлях, нечистий ліс та ін.). Намалюйте мапу художнього простору твору.

Життєві ситуації

11. Які вчинки Андрія Ярчука вас вразили? Чому Андрій порушує обіцянку і не тікає від небезпеки? Чи є такі люди у вашому оточенні?
12. Які якості Андрія Ярчука вам би хотілося виховати в собі?
13. Що для вас означають слова «боронити рідну землю»?

6

Гармонія класицизму

Класицизм у Західній Європі та в Україні

Я мислю, значить, я існую.
Рене Декарт

1. *Як ви ставитеся до ідеї служіння державі?*
2. *Що для вас означає поняття «громадянський обов'язок»? Чи виконуєте ви його? Як ви будете служити державі в майбутньому?*

Сутність класицизму. *Класицизм* (з лат. *classicus* — зразковий) — художній напрям у мистецтві та літературі, який з'явився в італійській культурі XVI ст. і розвивався протягом XVII—XVIII ст. у

Королівський палац,
м. Версаль (Франція). Сучасне фото

Дзеркальна галерея в королівському палаці, м. Версаль (Франція). Сучасне фото

країнах Європи (переважно Західної Європи). У деяких регіонах зберігав свої позиції до початку XIX ст.

Історичні умови. Розвитку класицизму сприяло формування монархії. У багатьох європейських країнах тривав процес об'єднання держав під владою сильного/сильної правителя чи правительки. Ідея національної єдності втілена у творах класицистів, тому цей художній напрям офіційно був визнаний і підтриманий правлячими особами. Вони всіляко наближали до себе митців, створювали умови для їхньої творчості, а ті у своїх творах оспівували державу й утверджували ідею громадянського служіння. Персонажів, які присвятили своє життя і діяння державі, прославляли, а тих, хто керувався особистісними інтересами, почуттями й пристрастями, критикували. У добу класицизму було створено образи, які втілювали ідею підкорення особистості державним інтересам. Досконалість, гармонія, порядок, громадянські доблесті стали провідними принципами класицистичного мистецтва.

Франція — країна класицизму. За правління короля Людовика XIII і його першого міністра — кардинала Рішельє — абсолютна монархія зміцнилася. Рішельє успішно здійснював релігійні, політичні, освітні та мистецькі реформи, маючи абсолютну свободу дій. У 1634 р. було створено Французьку академію, діяльність якої сприяла впорядкуванню французької мови та становленню класицизму як загальнодержавного напряму.

За часів класицизму активно розвивався театр, який став дієвим засобом утвердження ідей державної єдності та громадянського служіння. Першим стаціонарним театром у Франції став Бургундський готель.

Ф. де Шампань. Портрет Людовика XIII. 1634 р.

П.-П. Рубенс. Портрет Анни Австрійської. 1625 р.

Слідом за ним з'явилися й інші театри. У 1634 р. в Парижі відкрили новий Театр Маре.

Другий період становлення монархічної держави у Франції пов'язаний з діяльністю сина Людовика XIII — Людовика XIV. Його правління було ознаменоване стрімким розквітом усіх сфер економіки, культури, політики. Людовик XIV любив мистецтво, і воно за його часів розквітло. У палаці Пале-Рояль у1680 р. за його наказом відкрили новий театр, який нині відомий під назвою Комеді-Франсез, його ще називають «будинком Мольєра», бо там у 1661—1673 рр. виступала трупа видатного драматурга.

Філософські та естетичні засади класицизму. Філософською основою класицизму був *раціоналізм* (з лат. *rationalis* — розумний) — учення в теорії пізнання, згідно з яким достовірні знання можна здобути лише за допомогою розуму. Класицисти вважали, що розум веде до істини, краси, добра, гармонії. Філософ Рене Декарт розробив теорію раціоналізму, що сприяла утвердженню культу розуму в суспільстві.

Естетичним підґрунтям класицизму була античність. В античних образах класицисти вбачали ідеали, які потрібно відродити в нову добу. Тому в їхніх творах переосмислені відомі античні сюжети, мотиви, образи.

Кадр із кінофільму «Мушкетер» (режисер П. Хаямс, Німеччина, Люксембург, Велика Британія, США, 2001)

Королівський палац Лувр, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Провідні ознаки класицизму. Класицистичним творам властивий високий ступінь абстрактності та узагальнення. Це мистецтво думки, ідеї, логіки.

У літературі класицизму простежується *ієрархія жанрів* — чіткий поділ творів на певні жанри: високі (ода, епопея, трагедія, героїчна поема), середні (наукові твори, елегії, сатири), низькі (комедія, пісні, листи в прозі, епіграми).

Система класицистичних жанрів

	Стилі		
	Високі	**Середні**	**Низькі**
Жанри	Ода, трагедія, епопея, героїчна поема	Наукові твори, елегії, сатири	Комедія, пісні, листи в прозі, епіграми
Теми	Події загального державного й історичного значення	Наука, природа, людські вади	Соціальні пороки, негативні риси характеру
Ідеї	Прославлення монархії, громадянське служіння	Пізнання світу й людської природи	Викриття соціальних і людських вад
Герої	Царі, видатні діячі, придворні	Представники середніх класів	Представники середніх і низьких класів, а також сатирично змальовані представники вищих класів
Мова	Велична, урочиста	Загально-вживана	Наближена до розмовної

Класицисти вважали людські пристрасті виявом стихійного, руйнівного начала. Вони стверджували, що тільки розум може дати людині найвищу мету життя, а найважливіше для особистості — моральні принципи, норми поведінки та доброчесності. Тому у творах класицистів різко протиставляються добро і зло, піднесене і буденне. Основний зміст становив конфлікт обов'язку і почуття, суперечність між необхідністю громадянського служіння і природними бажаннями людини, пристрастями й розумом. Герої класицизму жертвували собою заради обов'язку, а якщо й віддавалися почуттям і пристрастям, то це призводило до трагедії.

У драматургії діяло правило трьох єдностей — місця, часу, дії, тобто всі події відбувалися в один день і в одному місці.

presentation

Зображувані події митці оцінювали передовсім за їхнім суспільним значенням. Вони вважали, що головне завдання мистецтва — дати людям певні норми, зразки для наслідування в поведінці та вчинках. Представники класицизму були переконані в існуванні двох основних умов людського щастя — суспільної (підкорення державним інтересам) та етичної (підкорення пристрастей розуму). Тому всі жанри класицизму позначені повчальністю (дидактизм). При цьому митці повчали всіх — від короля та дворянства до представників народу, намагаючись утілити в життя свій ідеал.

У літературі Франції класицизм представляють Франсуа Малерб, Франсуа де Ларошфуко, П'єр Корнель, Жан Расін, у живописі — Нікола Пуссен, Клод Лоррен, в архітектурі — Андре Ленотр, Жуль Ардуен-Мансар, у музиці — Жан-Батист Люллі та ін.

Фонтан із персонажами античної міфології в королівському палаці, м. Версаль (Франція). Сучасне фото

Кадр із кінофільму «Мушкетер» (режисер П. Хаямс, Німеччина, Люксембург, Велика Британія, США, 2001)

Кадр із кінофільму «Три мушкетери: д'Артаньян» (режисер М. Бурбулон, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, 2023)

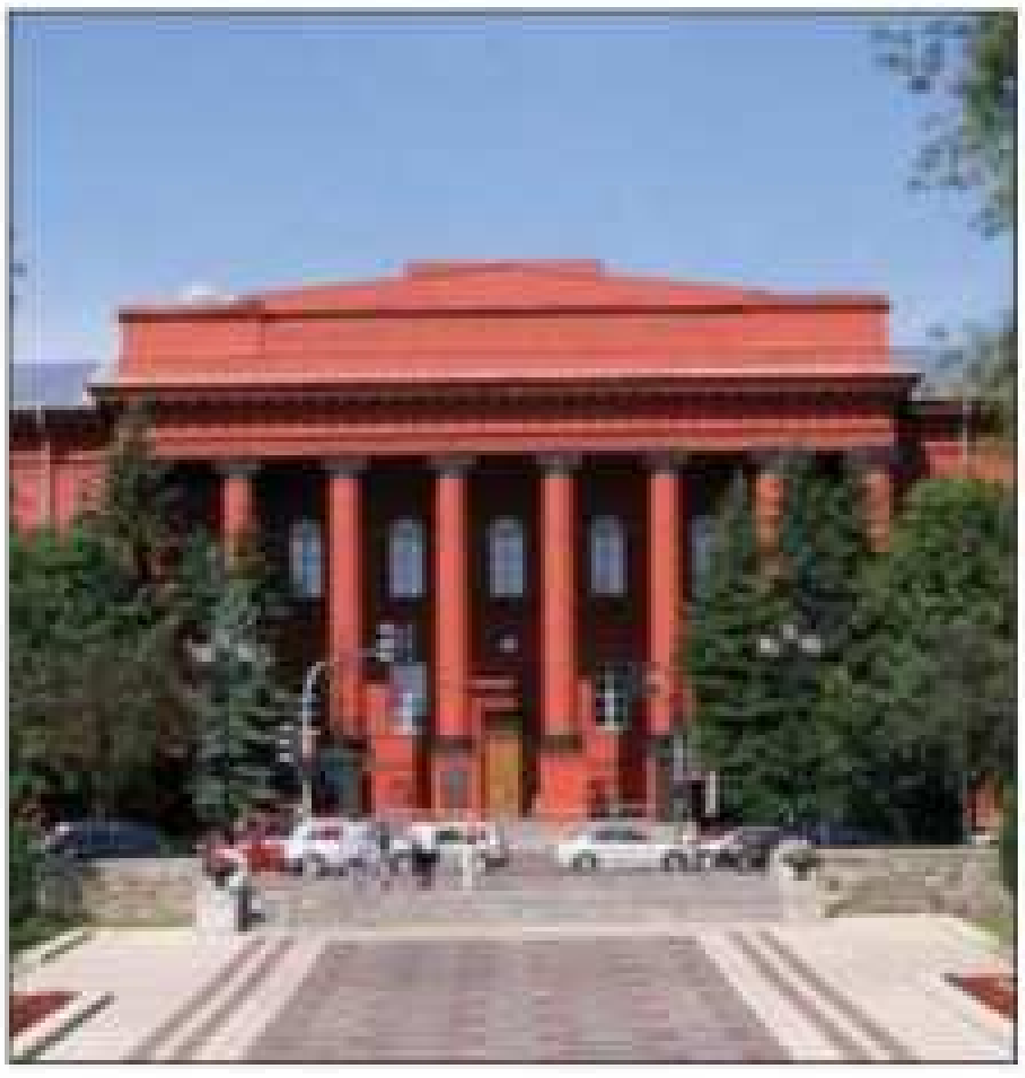
Основні ознаки класицизму

1. Наслідування античності (образи, сюжети, мотиви).
2. Філософська основа — раціоналізм.
3. Розум — критерій істини, краси, людської гідності.
4. Ідея служіння державі.
5. Основний конфлікт — між громадянським обов'язком і почуттями.
6. Ієрархія жанрів класицизму (високі, середні, низькі).
7. Поділ персонажів на позитивних і негативних.
8. Втілення в персонажах однієї провідної риси (характери однозначні).
9. Логічність, урівноваженість, гармонійність композиції.
10. Перевага абстрактного над конкретним, ідеї — над образом.
11. Повчальність.
12. Суспільна значущість творів.

Класицизм в Україні. В Україні через несприятливі історичні обставини (тривалий час Україна не мала державності) класицизм не міг розвиватися як цілісна структурована система. Він прийшов в Україну з Польщі та Російської імперії. Перші прояви цього напряму на українських землях припадають на кінець XVIII—XIX ст. Постійні

Кругла площа, м. Полтава. Сучасне фото

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (раніше Університет Святого Володимира). Засновано 1834 р. Сучасне фото

війни Російської імперії відсували кордони держави на захід і спричинили перерозподіл територій між Польщею, Австро-Угорщиною і Росією. На цих теренах було збудовано чимало поміщицьких садиб, громадських споруд, навчальних закладів, церков, паркових ансамблів у стилі класицизму. Багато з них збереглося до нашого часу.

Деякі тенденції класицизму виявилися у творах Феофана Прокоповича, Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемовського та ін. Письменники закликали до морального вдосконалення суспільства, його розвитку на розумних засадах. Їхні твори містили критику негативної поведінки, вад людей, які керуються винятково особистими інтересами. А тих героїв та героїнь, які мали високі моральні якості й дбали про загальне благо та процвітання, прославляли. Елементи класицизму в українській літературі втілені в жанрах оди, байки, поеми, комедії тощо.

Львівська ратуша. Збудовано 1827–1835 рр., м. Львів. Сучасне фото

Палац Кирила Розумовського. Музей національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», м. Батурин (Чернігівська обл.). Сучасне фото

Гостиний двір на Контрактовій площі, м. Київ. Сучасне фото

Версаль — перлина французького класицизму

Найрозкішнішим місцем Європи XVII ст. була Франція, а найчарівнішим її містом — Париж. До резиденції короля Людовика XIV — Версаля, побудованого в стилі класицизму (архітектори Луї Лево і Жуль Ардуен-Мансар), з'їжджалися знатні кавалери, прекрасні дами й талановиті митці. Тут, у палаці чи просто неба, розігрували вистави, читали вірші, виконували музичні твори на честь монарха. Нині Версаль — один із найкрасивіших музеїв світу.

Королівські сади, м. Версаль (Франція). Сучасне фото

Правда і вигадка у фільмах про мушкетерів

Доба класицизму подарувала наступним поколінням митців цікаві пригодницькі сюжети. Особливу популярність має сюжет про короля Людовика XIII та історію кохання його дружини — королеви Анни Австрійської — і герцога Бекінгема. Любов, ревнощі та подвиги мушкетерів, які стали на захист королеви, уже кілька століть приваблюють публіку. Цю тему яскраво відтворив у своєму романі «Три мушкетери» (1844) французький письменник Александр Дюма. Пізніше твір багато разів екранізували: «Три мушкетери» (режисер Бернар Бордері, Франція, Італія, 1961); «Мушкетер» (режисер П. Хаямс, Німеччина, Люксембург, Велика Британія, США, 2001); «Три мушкетери: д'Артаньян» (режисер Мартен Бурбулон, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, 2023); «Три мушкетери: Міледі» (режисер Мартен Бурбулон, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, 2023) та ін. У фільмах можна зануритися в атмосферу Франції XVII ст., пристати до дружної команди мушкетерів — Атоса, Портоса, Араміса і д'Артаньяна, а також поринути в події того часу, де честь, кохання і доблесть завжди перемагають. *Подивіться один із фільмів про мушкетерів. Які чесноти вони втілюють? Що в цих фільмах правда, а що — вигадка?*

Кадри з кінофільму «Три мушкетери» (режисер Б. Бордері, Франція, Італія, 1961)

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Які чинники вплинули на розвиток класицизму, зокрема у Франції?
2. Що переважало в мистецтві класицизму — розум чи інтуїція? Як це виявилося у творах?
3. Які художні образи ідеалізували в класицизмі, а які засуджували? Чому?

Аналіз та інтерпретація

4. Розкрийте особливості високих, середніх і низьких жанрів класицизму.

Творче самовираження

5. Створіть хмару тегів «Класицизм».

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету підготуйте короткі повідомлення та презентації (1—2 за вибором) про видатних представників класицизму в літературі (П'єр Корнель, Жан Расін, Франсуа де Ларошфуко, Нікола Буало) та живописі (Нікола Пуссен, Клод Лоррен та ін.).

Дослідження і проєкти

7. *Робота в групах.* Підготуйте проєкт про визначні пам'ятки класицизму в Європі (один за вибором) та/або в Україні (один за вибором).

Життєві ситуації

8. Яким був образ ідеального громадянина в добу класицизму? А яким ви уявляєте ідеал українського громадянина/громадянки в наш час?
9. Як ви розумієте поняття «держава», «державність»? Що потрібно для зміцнення української держави?

Мольєр (1622–1673)

Даремно заздрісна юрба
Хотіла б оганьбить, тупа,
Мольєр, твої найкращі твори, —
Навіки дивні чари їх,
Пройшовши крізь віки й простори,
В серцях відіб'ються людських.

Нікола Буало

1. *Чи любите ви читати художні твори, у яких багато гумору чи сатири? Якщо так, то що саме вам подобається в таких творах?*
2. *Як, на вашу думку, краще боротися з вадами сучасного суспільства та людей — за допомогою суворої критики чи сміху? Поясніть.*

Мольєр прийшов у літературу в період розквіту класицистичної трагедії. Тоді глядачі сприймали комедію як несерйозне видовище, що мало лише розважати публіку. Мольєр надав комедії зовсім іншого змісту. Беручи образи й ситуації для своїх комедій із сучасного йому життя, драматург показував людям їхні вади, пристрасті й помилки. Він поєднав правила класицизму з традиціями народного театру, що надало

його творам особливої життєвості та динамізму. Вони стали виявом духу народу, вільнодумства і протесту проти всього нищого, фальшивого, порочного. Мольєр був справжнім новатором у галузі літератури й театру, бо в межах класицизму знайшов нові обрії для драматургії.

Жан-Батист Поклен (сценічне ім'я — *Мольєр*) народився в Парижі. Закінчив Клермонський коледж, де вивчав давньогрецьку мову і латину, опановував античну літературу, історію, філософію. Відтак вступив до Орлеанського університету, де здобув учений ступінь ліценціата права. До речі, тут навчалися письменник-казкар Шарль Перро, математик П'єр Ферма та інші відомі люди Франції.

Після закінчення університету Жан-Батист мав змогу зайнятися юридичною практикою. Однак його ще з дитинства вабив театр. Коли юнак оголосив про свій намір стати актором, батько обурився. Річ у тім, що професію актора в ті часи вважали негідною порядної людини. Хоча в 1641 р. король Людовик XIII видав наказ, який прирівнював гру акторів до інших видів мистецтва, діячі театру ні в кого не викликали поваги, а церковники продовжували вважати акторську професію гріховною. Незважаючи на це, Мольєр вирішив присвятити своє життя театру.

У 1643 р. він став одним із співзасновників «Блискучого театру» в Парижі. Але молодим акторам було важко конкурувати з професійними паризькими театрами: вони не мали досвіду і власного репертуару, ставили переважно трагедії, хоча сам Мольєр та його товариші були коміками за покликанням. «Блискучий театр» проіснував менше двох років і розпався, залишивши Мольєрові замість слави безліч боргів. Тоді він разом зі своєю трупою вирушив у мандри французькими провінціями. Роки блукань і поневірянь (1645—1658) не минули марно. Митець почав писати комічні п'єси, узявши театральний псевдонім — Мольєр, який залишився з ним до кінця життя.

presentation

Кадр із кінофільму «Мольєр» (режисер Л. Тірар, Франція, 2007)

Слава Мольєра поступово зростала. У 1658 р. молодий драматург разом з трупою вирішив виступити в Луврі перед королем Людовиком XIV. Тоді на суд монарха було представлено п'єсу *«Закоханий лікар»*. Сучасники згадували, що король дуже сміявся під час вистави і подарував Мольєрові 500 ліврів. Людовик XIV велів надати драматургу та його трупі для роботи театр Пті-Бурбон, неподалік від Лувру. З того часу король підтримував діяльність Мольєра.

Комедіям Мольєра аплодувала широка публіка. Водночас його звинувачували в аморальності, відсутності художнього смаку, порушенні правил класицизму. Драматург відповідав своїм критикам, що орієнтується не на смаки завсідників лож, а на думку тих, хто стоїть у партері. Король усіляко підтримував Мольєра, використовуючи його талант для придворних розваг.

Найвищого розквіту талант Мольєра досяг у 1664—1670 рр.: тоді він створив найкращі комедії — *«Тартюф»*, *«Дон Жуан»*, *«Скнара»*, *«Міщанин-шляхтич»*.

У 1664 р. для грандіозного свята у Версалі митець написав комедію «Тартюф», але королева-мати Анна Австрійська була незадоволена виставою. Згодом проти Мольєра було висунуто звинувачення в образі релігії та церкви. Річ у тім, що письменник у тій п'єсі викрив святенництво і лицемірство, які стали нормою в тогочасному суспільстві та в діяльності церкви. Боротьба за п'єсу тривала п'ять років. Тільки завдяки королю Людовику XIV «Тартюфа» не заборонили.

У квітні 1673 р. Мольєр грав у своїй виставі «Удаваний хворий». Прямо на сцені він втратив свідомість. Його віднесли за лаштунки, на кілька хвилин Мольєр прийшов до тями, але потім знову впав у забуття і невдовзі помер.

Церква заборонила ховати Мольєра на місцевому цвинтарі (за католицьким звичаєм, актор на смертному одрі повинен був покаятися в

express-lesson

Кадр із кінофільму «Мольєр» (режисер Л. Тірар, Франція, 2007)

лицедійстві, а Мольєр не зробив цього). Драматурга поховали як самогубцю — уночі, без церковного обряду, за муром цвинтаря. Але його ім'я уславило епоху не менше, аніж ім'я короля Людовика XIV.

Нова епоха європейського театру

Мольєр був талановитим актором і режисером. На відміну від класицистичних трагедій, у яких переважно говорили і мало діяли, комедії Мольєра містять багато захопливих сцен, стрімких подій. До того ж він учив акторів не просто з пафосом декламувати тексти, а вживатися в роль. Мольєр вимагав від них природної гри, щоб глядач міг у сценічних персонажах упізнати самого себе. З цією ж метою драматург змінив усталену традицію театрального костюму. Якщо в класицистичних трагедіях актори виходили на сцену в розкішному, але умовному вбранні, то в його комедіях актори грали в костюмах, що відповідали характеру ролі та

Н. Міньяр. Мольєр у ролі Цезаря в трагедії Корнеля «Помпей». 1656 р.

Кадри з кінофільму «Мольєр» (режисер Л. Тірар, Франція, 2007)

ситуації, у якій відбувалася дія. Декорації в комедіях Мольєра стали більш реалістичними, з деталями побуту та інтер'єру. Усе це сприяло розвиткові жанру комедії, її наближенню до життя.

Новаторство Мольєра у драматургії

1. Наближення комедії до сучасності.
2. У конкретних образах відображено типове, притаманне всьому суспільству.
3. Художні образи правдиві та достовірні.
4. Комедія покликана не лише розважати, а й виховувати глядачів.
5. Поєднання комізму характерів і комізму ситуації.
6. Використання у виставах не лише словесного мистецтва, а й музики, співів, танців (комедії-балети).
7. Жива, народна мова комедій.
8. Розвиток традицій народного театру (фарс, буфонада, дель арте тощо).
9. Поєднання елементів комічного і трагічного.

Дерево термінів

Комедія — драматичний твір, у якому висміяно негативні суспільні й побутові явища, розкрито смішне в довколишній дійсності або в людських характерах.

Різновиди комічного

Різновид комічного	Визначення
Гумор	Відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах
Іронія	Глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, прихована насмішка, коли висловлювання набуває протилежного значення
Сатира	Гостре осудливе висміювання негативного
Сарказм	Їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті та гнівного презирства

«МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ»

Назва твору. Чому п'єса має назву «Міщанин-шляхтич»? У комедії Мольєр викрив кумедне намагання буржуа «перетворитися» на дворянина. Річ у тім, що за часів Мольєра дворянство переживало економічний і моральний занепад, але зберігало колишні привілеї. Уряд заохочував прагнення буржуазії купувати землі, посади та дворянські титули, бо ці надходження поповнювали державний бюджет. Драматург відобразив у комедії відносини, що склалися між двома класами, і особливості суспільної моралі загалом. Однак комедія давно вийшла за межі свого часу.

Історія створення. У 1669 р. король Людовик XIV приймав у своїй резиденції у Версалі турецьких послів на чолі із Солиманом-агою. Турків змусили довго чекати, а потім запросили до галереї Нового Палацу, прибраної надзвичайно розкішно. Король сидів на троні, а на його вбранні було діамантів на чотирнадцять мільйонів ліврів. Однак турецькі посли не виказали очікуваного захоплення. Поведінка гостей не сподобалася королю, і він наказав придворному драматургові Мольєру і композиторові Жану-Батисту Люллі написати п'єсу, у якій було б висміяно турків. Так було створено «Міщанина-шляхтича».

Прем'єра п'єси відбулася в замку Шамбор. Після вистави комедію дуже критикували. Вище товариство зрозуміло, що у творі висміяно не так турків, як представників аристократії та буржуа, які хотіли здобути дворянські титули. Адже п'єса була пародією на мораль і спосіб життя вищих кіл суспільства.

Експозиції, присвячені театральній діяльності Мольєра в королівському замку Шамбор. Франція. Сучасне фото

Тематика і проблематика комедії. Основною темою є зображення прагнення багатого буржуа пана Журдена потрапити до вищого товариства. Для цього він наймає вчителів, у всьому намагається бути подібним на дворян — в одязі, звичках, манерах. Сміх викликає не саме навчання (у тому, що людина хоче здобути освіту, немає нічого смішного), а плазування, лакейське приниження Журдена, кумедні спроби зрівнятися з аристократами.

Бажання посісти вище місце в суспільстві — природне для людини, тож комічного ефекту не виникло б, якби автор не показав, у яке саме «пристойне товариство» хоче потрапити Журден. Тому ще однією важливою темою комедії є викриття лицемірної моралі аристократії. Разом із Журденом комічними героями п'єси є граф Дорант і маркіза Доріме-на. Автор показує, що їхнє життя — нікчемне, вони тільки розважаються, прагнуть привласнити чужі гроші і, хоча не розумніші за інших, пишаються своїми титулами й тим, що наближені до придворних кіл.

Мольєр порушив у своїй п'єсі такі проблеми: місце людини в суспільстві, моральні пріоритети та ідеали держави, цінність особистості, освіти, виховання, мистецтва, кохання, честі, людської гідності тощо.

Драматург утверджував гуманістичні ідеї: людина завжди має бути сама собою, виховувати внутрішню шляхетність, здобувати знання і набувати досвіду й ніколи не поступатися своєю гідністю.

Водночас Мольєр проголошував цінність особистості незалежно від її соціального і майнового стану. Цю думку яскраво втілено в образі Клеонта.

Королівський замок Шамбор. Засновано в XVI ст. Франція. Сучасне фото

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

КОМЕДІЯ

(Скорочено)

ДІЯ ПЕРША

Ява 2

Пан Журден у халаті й нічному ковпаку, учитель музики, учитель танців, учень учителя музики, співачка, двоє співаків, танцюристи, двоє лакеїв.

1. *З якою метою пан Журден наймає різних учителів і хоче вчитися?*
2. *Що викликало у вас сміх під час читання? Визначте різновиди комічного в тексті.*
3. *Що можна сказати про «систему освіти», за допомогою якої Журден прагне стати аристократом? Чи справді вона корисна?*

Пан Журден. Ну, панове? То як же буде? Ви покажете мені ваш легенький жарт?

Учитель танців. «Жарт»!.. Який жарт?

Пан Журден. Ну, той... Чи як там, по-вашому? Ваш пролог чи діалог із співами й танцями?

Учитель танців. Ага-а!

Учитель музики. Ми до ваших послуг.

Пан Журден. Вам довелося-таки трохи почекати; це тому, що я сьогодні вбрався так, як убирається шляхетне панство, а мій кравець прислав мені такі вузькі шовкові панчохи, що я втратив був усяку надію їх натягти...

Учитель музики. Ми тут для того, щоб виконувати всі ваші бажання.

Пан Журден. Прошу вас обох залишитися тут, доки мені не принесуть мого нового вбрання: я хочу, щоб ви побачили, яке воно ловке і як мені личить.

Учитель танців. Все, що накажете.

Пан Журден. Ви побачите, який я елегантний з голови до п'ят.

Учитель музики. Ми цього певні.

Пан Журден. Що ви скажете про цей індійський халат?

Учитель танців. Він надзвичайно милий.

Пан Журден. Мій кравець запевняє мене, що все вельможне панство вбирається вранці в такі самісінькі халати.

Учитель музики. Він вам дуже до лиця.

Пан Журден. Лакеї, агов! Обидва мої лакеї!

Перший лакей. Чого бажаєте, пане?

Пан Журден. Нічого. Я хотів лише перевірити, чи ви мене добре чуєте. *(До вчителя музики й до вчителя танців).* Як вам подобаються мої лівреї?

Учитель танців. Чудові!

Пан Журден (*розгорнувши халат, показує, що на ньому вузькі червоні оксамитні штани й зелений оксамитний камзол*). Це моє ранішнє убрання, в ньому я робитиму різні вправи.

Учитель музики. Пречудово!

Пан Журден. Лакей!

Перший лакей. Пане?

Пан Журден. Другий лакей!

Другий лакей. Пане?

Пан Журден (*скидаючи халата*). Тримайте! *(До вчителя музики й учителя танців).* Я вам подобаюсь у цьому костюмі?

Учитель танців. Розкіш! Краще й бути не може.

Пан Журден. То що ж ви мені покажете?

Учитель музики. Я хотів би, щоб ви спочатку прослухали нову арію (*показуючи на свого учня*), він щойно скомпонував її для серенади, яку ви мені замовили. Це один з моїх учнів, у нього щодо таких речей — хист надзвичайний.

Пан Журден. Гаразд, але навіщо було доручати це учневі? Ви могли б самі скомпонувати таку штуку.

Учитель музики. Вас, пане, бентежить слово «учень»? Але є такі учні, що розуміються на музиці незгірше від видатних маестро. Це чудова мелодія! Послухайте тільки...

Пан Журден (*до лакеїв*). Подайте мені мого халата, щоб я міг краще слухати. Стривайте... може, зручніше так, без халата... Ні, давайте його сюди, так буде краще.

Співачка.

Нудьгую день і ніч, нудьгую і страждаю,
Бо став немилий я чудовим цим очам;
Коли так мучите того, хто вас кохає,—
Що ж можете вчинить, Ірісо, ворогам?

Пан Журден. Ой, та й сумна ж яка пісня! Аж спати захотілося... Я волів би, щоб ви зробили з неї трохи веселішу.

Учитель музики. Але ж, пане, треба, щоб мелодія відповідала словам.

Пан Журден. Мене оце недавнечко вивчили співати однієї прехорошої пісеньки. Стривайте-но... Як же її співати?

Учитель танців. На жаль, не знаю.

Пан Журден. Там щось про овечку...

Учитель танців. Про овечку?

Пан Журден. Атож. Ага! (*Співає*).

Я гадав, що Жанетон
Ніжна та гарненька,
І ласкава, мов мала
Овечка біленька,
Дарма! Дарма!
Я ж не відав того,
Що ці білі зубки
І гостріші, й зліші,
Ніж в тигра лісного.
Правда, гарна?

Учитель музики. Найкраща в світі.

Учитель танців. І ви її чудово співаєте.

Пан Журден. Бачите, а ще й не вчився музики.

Учитель музики. А слід було б навчитися, пане, так само, як і танців. Ці два мистецтва тісно поєднані одне з одним...

Учитель танців. ...і виховують у людини почуття прекрасного.

Пан Журден. Хіба вельможне панство теж вчиться музики?

Учитель музики. Звичайно, пане.

Пан Журден. То й я вчитимусь. Тільки не знаю, як би його знайти час для того, бо, крім учителя фехтування, я запросив ще й учителя філософії, що має почати цього ранку.

Учитель музики. Філософія, звичайно, дає дещо, але музика, пане, музика...

Учитель танців. Музика й танці... Музика й танці — ось що найбільш потрібне людині.

Учитель музики. Найкорисніша річ для держави — це музика.

Учитель танців. Найкорисніша річ для держави — це танці.

Учитель музики. Без музики не може існувати жодна держава.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Учитель танців. Без танців людина не знала б, що їй робити.

Учитель музики. Все безладдя, всі війни, що коються в світі, виникають саме через те, що ніхто не вчиться музики.

Учитель танців. Всі злигодні людства, всі фатальні зміни, якими сповнена історія, всі помилки дипломатів, усі невдачі великих полководців,— усе це сталося саме через те, що людство не вміє танцювати.

Пан Журден. Як то?

Учитель музики. Хіба ж війна не є наслідок того, що між людьми немає єдності?

Пан Журден. Так.

Учитель музики. І якби всі люди вчилися музики, чи не було б це засобом об'єднати їх усіх і встановити загальний мир на землі?

Пан Журден. Ваша правда.

Учитель танців. Коли людина чинить невірно — чи то в родинних, чи то в державних справах, чи то командуючи військом,— хіба ж не кажуть завжди: такий-то зробив невірний крок у такій-то справі?

Пан Журден. Авжеж, так кажуть.

Учитель танців. А невірний крок роблять чому? Хіба ж не тому, що не вміють добре танцювати?

Пан Журден. Це правда, ви маєте рацію обидва.

Учитель музики. Ми, власне, й хотіли довести вам, які корисні танці та музика й наскільки вони вищі за всі інші мистецтва й науки.

Пан Журден. Тепер я розумію.

Учитель музики. Ви маєте бажання познайомитися з нашими творами?

Пан Журден. Аякже!

Учитель музики. Я вже вам колись розповідав про мої спроби висловити музикою різні почуття.

Пан Журден. Чудово!

Учитель музики (*до співаків*). Ідіть сюди. (*До пана Журдена*). Ви повинні собі уявити, що вони одягнені як пастухи.

Пан Журден. Чому це завжди як пастухи? Вічно у вас пастухи та й пастухи.

Учитель танців. Коли розмова ведеться в супроводі музики, то найкраща для того форма — пастораль. Пастухи тільки те й робили, що співали, і було б зовсім ненатурально і недотепно, коли б вельможне панство або ситі міщани почали висловлювати свої почуття співом.

Пан Журден. Ну, гаразд, гаразд! Побачимо.

Музичний діалог

Співачка та двоє співаків.

Співачка.

Душа в закоханості краю
Спокою ні на мить не зна...

Там, кажуть, з радістю нудьгують і зітхають.
Хай кажуть, але добре знаю,
Що в світі кращого над воленьку нема.

Перший співак.

У світі кращого нема над ніжні чари,
Що дві душі запалюють пожаром,
Одним незміряним бажанням!
Немає щастя без любові жару!
Позбав життя солодкого кохання —
І радість, втіха зникнуть в хмарах...

Другий співак.

Як солодко було б спізнать любові,
Аби міг вірити я любки слову.
Даремна річ! Жорстока доля злая!
Я череднички вірної не знаю...
Через їх рід лукавий і неситий
Отруєне кохання всього світу.

Перший співак.

Ніжна жага!

Співачка.

Щирість щаслива!..

Другий співак.

Жінка брехлива!..

Перший співак.

О дорога!

Співачка.

Мого серця ти пара!

Другий співак.

Геть! Жахлива примара!

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Перший співак.

Ненависть смертельну покинь і кохай.

Співачка.

А дівчину вірну знайдеш — пошукай!

Другий співак.

Даремне!.. Де її зустріну?..

Співачка.

Щоб нашу честь оборонить —
Любов моя до послуг пана.

Другий співак.

Та чи ж повірю я на мить,
Що ти не зрада, не омана?

Співачка.

Хто з двох відданіше коха —
Ми легко перевірить можем.

Другий співак.

Того, чия любов лиха,—
Скарай мерщій, о милий Боже!

Всі втрьох разом.

О, ніжні почуття
Хай в серці запалають...
Кохання розцвітає,
Як вірність в нас буя!

Пан Журден. Оце й усе?

Учитель музики. Все.

Пан Журден. До ладу підібрано... ще й вирази такі ловкенькі.

Учитель танців. А ось і моя робота. Покажу вам невеличкий зразок граціозних рухів та різноманітних поз, що роблять танці такими чарівними.

Пан Журден. І знову пастухи?

Учитель танців. Це вже як вам схочеться. (*До танцюристів*). Починайте!

ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири танцюристи виконують різні па під керівництвом учителя танців.

ДІЯ ДРУГА

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

1. *Про які галузі науки йдеться в цій дії? Чому пан Журден відкидає деякі з них?*
2. *Які почуття переживає герой?*
3. *Чому пан Журден наполягає на власному тексті записки?*

(...) **Учитель філософії.** З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука — логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення!

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий — у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій — у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: *a*, *e*, *i*, *o*, *y*.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *a*, треба широко розкрити рота: *a*.

Пан Журден. *A*, *a*. Так.

Учитель філософії. Звук *e* треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: *a*, *e*.

Пан Журден. *A*, *e*, *a*, *e*. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук *i*, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: *a*, *e*, *i*.

Пан Журден. *A*, *e*, *i*, *i*, *i*, *i*. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *o*, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: *o*.

Пан Журден. *O*, *o*. Авжеж, так, правда! *A*, *e*, *i*, *o*, *i*, *o*. Просто чудо! *I*, *o*, *i*, *o*.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру *O*.

Пан Журден. *O*, *o*, *o*. Ваша правда. *O*. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *y*, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: *y*.

Пан Журден. *У*, *y*. Ай справді так. *У*.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам схочеться посміятися з кого, скривити йому міну, вам досить тільки вимовити: *y*.

Пан Журден. *У*, *y*. Правда, правда! Ах! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери — приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну *д*, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: *да*.

Пан Журден. *Да, да.* Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. А коли схочете вимовити *ф*, притисніть верхніми зубами нижню губу: *фа*.

Пан Журден. *Фа, фа.* Таки правда! Ах, матінко ж моя й батечку! Не добрим словом вас згадую!

Учитель філософії. А щоб вимовити *р*, треба підперти кінчиком язика піднебіння, проте силою дихання язик щоразу повертається на попереднє місце, що спричиняється до невеличкого тремтіння: *р, ра*.

Пан Журден. *Р, р, ра, р, р, р, р, р, ра.* А таки правда. Ах, який же ви молодець! А я? Скільки часу я прогайнував! *Р, р, р, ра*.

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Все, що не проза,— вірші, а що не вірші — проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо — це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», — то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень, і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтесь, я не запізнюсь.

Ява 7

Пан Журден, лакей.

1. *Чому панові Журдену не сподобалося нове вбрання?*
2. *Які аргументи наводить кравець? Чи справили вони вплив на Журдена?*
3. *Як ви гадаєте, для чого Журденові новий костюм?*
4. *Які риси характеру виявляються в образах пана Журдена і кравця?*

Пан Журден *(до лакея)*. Та невже ще й досі не принесли мого нового вбрання?

Лакей. Ні, пане.

Пан Журден. Той клятий кравець примушує мене чекати, коли в мене стільки діла. Ох, який же я лютий! Щоб йому добра не було! Щоб його лихоманка замучила, того розбійника кравця! Щоб його чорти вхопили, того кравця! Щоб його чума задавила, того кравця! Хай тільки попадеться він мені зараз, цей негідник кравець, собака кравець, пройдисвіт кравець, я йому...

Ява 8

Пан Журден, кравець, учень кравця з убранням для пана Журдена, лакей.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Вже й так довелося засадити аж двадцятеро хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них вліз. Ось маєте: аж дві петельки луснуло.

Кравець. Вони ще розтягнуться.

Пан Журден. Так, так, коли всі петельки луснуть. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. Як то не муляють?!

Кравець. Ні, вони зовсім вам не муляють.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

Пан Журден. Того й здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, — для цього треба бути справді високим майстром. Б'юсь об заклад, що й найкращий кравець не зуміє такого пошити.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Але ж ви й слова не сказали, що хочете догори.

Пан Журден. А хіба про це треба говорити?

Кравець. Аякже. Всі аристократи носять тільки так!

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу?

Кравець. Авжеж, пане.

Пан Журден. О! А й справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і догори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви гадаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ще й питаєте! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще. Я маю одного учня: щодо штанів — це справжній геній, а другий у справі камзолів — просто герой.

Пан Журден. А перука й пера пристойні?

Кравець. Все як слід.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Пан Журден (*придивляючись до кравцевого вбрання*). Еге-ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий — він же від мого останнього костюма, що ви мені пошили! Я пізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг утерпіти, щоб не відкраяти й собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було краяти від мого?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Стривайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією. Ей! Ввійдіть-но сюди!

Ява 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця, що танцюють, лакей.

1. *За що пан Журден готовий щедро винагородити учня кравця?*
2. *Якого значення пан Журден надає своєму вбранню?*
3. *Прокоментуйте останню фразу 9 яви. Чи вміє пан Журден рахувати гроші?*

Кравець (*до учнів*). Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви одягаєте вельможних осіб.

ПЕРШИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються до пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших — камзол; після цього, рухаючись весь час у такт, вони одягають на нього нове вбрання. Пан Журден походжає між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього припасований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям дещицю, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пан.

Пан Журден. «Шляхетний пан!» Ось воно що значить убратися так, як убираються вельможні особи! А вберися-но по-міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пан». (*Даючи гроші*). Маєш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможність.

Пан Журден. «Ясновельможність!» Ото! «Ясновельможність!» Постривай, друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж не-

абияка дрібничка — «ясновельможність»! Маєш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

У ч е н ь к р а в ц я. Ваша ясновельможність, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світлості.

П а н Ж у р д е н. «Вашої світлості»! Ого-го! Стривай, не йди ще. До мене — «ваша світлість»! (*Стиха, набік*). От, їй-право, якщо дійде до «високості» — увесь гаманець йому віддам. (*Уголос*). Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

У ч е н ь к р а в ц я. Глибока вам дяка, ваша ясновельможність, за вашу ласку.

П а н Ж у р д е н (*набік*). Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

ДІЯ ТРЕТЯ

1. *Як пан Журден уявляє своє входження у вище товариство?*
2. *Чому Ніколь не може втриматися від сміху?*
3. *Як пані Журден ставиться до примх чоловіка?*

Ява 1

Пан Журден, два лакеї.

П а н Ж у р д е н. Йдіть за мною. Я хочу пройтися трохи в новому вбранні, показати себе в місті, та глядіть мені: йдіть слідом за мною, не відставайте ні на крок — нехай усі бачать, що ви мої лакеї.

Л а к е й. До ваших послуг, пане.

П а н Ж у р д е н. Покличте до мене Ніколь: мені треба їй дещо наказати. Стійте, ось вона сама йде.

Ява 2

Пан Журден, Ніколь, два лакеї.

П а н Ж у р д е н. Ніколь!

Н і к о л ь. Прошу?

П а н Ж у р д е н. Слухай-но...

Н і к о л ь (*сміючись*). Хі-хі-хі-хі-хі!

П а н Ж у р д е н. Ти чого смієшся?

Н і к о л ь. Хі-хі-хі-хі-хі-хі!

П а н Ж у р д е н. Що з цим паскудним дівчиськом?

Н і к о л ь. Хі-хі-хі! На кого ви схожі! Хі-хі-хі!

П а н Ж у р д е н. Що таке?

Н і к о л ь. Ах, ах! Боже ж ти мій! Хі-хі-хі-хі!

П а н Ж у р д е н. Ти що ж це, нахабнице... з мене смієшся?

Ніколь. Ні, ні, пане, як то можна?.. Хі-хі- хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ось ну лишень засмійся ще раз! Постривай, заробиш від мене.

Ніколь. Ніяк не можу спинитися, пане. Хі-хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ти не перестанеш?

Ніколь. Даруйте, паночку, але ж ви такі кумедні, що я ніяк не втримаюся від сміху. Хі-хі-хі!

Пан Журден. Ні, ви гляньте-но, яка зухвалість!

Ніколь. Ой, ви ж такі кумедні-прекумедні в цьому вбранні! Хі-хі!

Пан Журден. Я ж тобі...

Ніколь. Вибачте, будь ласка. Хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Слухай-но, якщо ти зараз же не перестанеш, присягаюся, я дам тобі такого ляпаса, якого ти ще зроду не діставала.

Ніколь. Гаразд, пане! Вже перестала, я не сміятимуся більше.

Пан Журден. То ж то! Ти мені гляди! Поприбираєш зараз же...

Ніколь. Хі-хі!

Пан Журден. Поприбираєш як слід...

Ніколь. Хі-хі!

Пан Журден. Поприбираєш, кажу тобі, в залі, та...

Ніколь. Хі-хі!

Пан Журден. Ти знову?

Ніколь (*падаючи від сміху*). Стривайте, пане, краще побийте мене, а тільки дайте насміятися досхочу — так мені буде легше. Хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ой, як візьмуся я за тебе...

Ніколь. Пане, я просто лусну, якщо не посміюся... Хі-хі-хі!

Пан Журден. Ну, чи бачив хто коли таку негідницю? Зухвало сміється простісінько мені в вічі, замість того щоб слухати моїх наказів!

Ніколь. Що ви бажаєте, щоб я зробила, пане?

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Пан Журден. Бажаю, щоб ти, дурисвітко, поприбирала добре в кімнатах; до мене незабаром мають завітати гості.

Ніколь (*підводячись*). Ах! Далебі, я вже не маю більше охоти сміятися! Всі ваші гості завжди такого понароблюють, так понасмічують у кімнатах, що від самого цього слова в мене починає псуватися настрій.

Пан Журден. Може, ти бажаєш, щоб я заради тебе позамикав двері для всіх знайомих?

Ніколь. Принаймні для декого з них не вадило б їх замкнути.

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбрався, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Вже й так тицяють. З твого поводження давно вже всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?

Пані Журден. Всі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Власної господи не впізнати! Можна подумати, що в нас щодня якесь свято — тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають та пісень горлають. Бідні сусіди, ніколи не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підошвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі — робота! Вона геть змучилася, натираючи щодня підлоги після ваших славнозвісних учителів, які до нас учащають.

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нащо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А отой довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... І незчуєшся, як він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пан Журден. Цитьте ви, і покоївко, і жінко!

Пані Журден. Може, ти хочеш вивчитися танцювати на старість, коли тобі вже ноги відбере?

Ніколь. Може, вам заманулося когось убити?

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите — ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги.

Пані Журден. Ти подумав би краще, як дочку заміж віддати: вона в нас якраз на порі.

Пан Журден. Я подумаю про це, коли нагодиться добра партія для неї, а тим часом хочу думати про те, щоб самому дечого хорошого навчитися.

Ніколь. Я чула, пані, що вони, щоб ситіша юшка варилася, ще й учителя філософії собі найняли.

Пан Журден. Авжеж. Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві.

Пані Журден. А чи не пішов би ти краще до школи, щоб тебе там добре відшмагали на старості літ? (...)

Пан Журден стоїть на заваді коханню своєї дочки Люсіль і Клеонта, який не має багато грошей, але має гідність і бажання чесно зробити свою кар'єру. Пан Журден хоче віддати доньку заміж за аристократа, незважаючи на її почуття.

Ява 11

Пані Журден, Клеонт, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

1. *Чому пан Журден не хоче видати свою дочку заміж за Клеонта?*
2. *Хто підтримує Клеонта в цій ситуації? Чому?*

Пані Журден. Дуже рада вас бачити, Клеонте; ви нагодилися саме до речі. Зараз прийде мій чоловік, скористайтеся нагодою і попросіть його віддати за вас Люсіль.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

К л е о н т. Ах, пані, які це солодкі слова! Як вони збігаються з моїми власними бажаннями! Чи міг я чекати на такий приємний наказ, чи міг я сподіватися на таку велику ласку?

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

К л е о н т. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

П а н Ж у р д е н. Перш ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

К л е о н т. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч, може, інші на моєму місці і вважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

П а н Ж у р д е н. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

К л е о н т. Чому?

П а н Ж у р д е н. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

П а н і Ж у р д е н. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовика Святого походимо чи що?

П а н Ж у р д е н. Цить, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

П а н і Ж у р д е н. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?

П а н Ж у р д е н. Ото хтось тебе за язика тягне!

П а н і Ж у р д е н. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

П а н Ж у р д е н. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем — тим гірше для нього; що ж до мого, то так його

може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

П а н і Ж у р д е н. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика — жебрака та потвори.

Н і к о л ь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничика... Такий тюхтій, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

П а н Ж у р д е н (*до Ніколь*). Цить, грубіянко! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

П а н і Ж у р д е н. Маркізу?

П а н Ж у р д е н. Еге ж, маркізу.

П а н і Ж у р д е н. Ой лишечко! Крий нас, Боже!

П а н Ж у р д е н. Це вже вирішена справа.

П а н і Ж у р д е н. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її і вся вулиця засміяла б! «Гляньте-бо, — загомоніли б усі,— як оця пані маркіза носа задерла! А це ж Журденова дочка, яка ще недавнечко, малою дитиною, вважала за велике щастя погратися з нами у "вельможну даму". Колись не була вона така пихата, адже ж обидва діди її торгували сукном коло брами Святого Інокентія. Надбали своїм діткам добра, грошенятюк та й розплачуються тепер, мабуть, недешево на тім світі за те, що придбали! Чесній-бо людині зроду так не розбагатіти». Не хочу я поговору! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай-но лишень до столу та пообідай з нами».

П а н Ж у р д е н. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Маючи ніжне почуття до Доріменi, пан Журден просить Доранта всіляко сприяти його коханню, що також допоможе йому відчинити двері у вище товариство. Дорант зовні допомагає, але при тому має власні інтереси (діамант, що Журден передав через нього Доріменi, Дорант дарує від свого імені).

Ява 19

Пан Журден, Доріменa, Дорант.

1. *Про що стиха говорять між собою Дорант і Доріменa? Як вони ставляться до пана Журдена?*
2. *Чому Дорант просить пана Журдена мовчати про діамант? Яка риса характеру Доранта виявляється в цій сцені?*
3. *Чому Дорант перериває пана Журдена в кінці яви?*
4. *Про що не сказав Журден дамі серця?*

П а н Ж у р д е н (*зробивши два поклони, спиняється занадто близько біля Доріменi*). Відступіться трохи далі, пані.

Д о р і м е н а. Що?

П а н Ж у р д е н. На один крок, будьте ласкаві.

Д о р і м е н а. Що таке?

П а н Ж у р д е н. Відступіться трохи, щоб я міг ще втретє вам уклонитися.

Д о р а н т. Маркізо, пан Журден розуміється на витонченому поводженні.

П а н Ж у р д е н. Це мені така честь, пані, що ви зробили мене щасливим... Я такий радий, що маю щастя... Ви були такі добрі... що обдарували мене такою ласкою... що вшанували мене своєю високою присутністю. Коли б я був гідний бути гідним такої гідності, як ваша... коли б само небо... з заздрості до мого щастя... послало мені... дало мені перевагу... щоб я міг заслужити... так би мовити...

Д о р а н т. Досить, досить, пане Журдене! Пані не любить довгих компліментів. Вона й без них багато вже чула про ваш гострий розум... (*Стиха до Доріменi*). В цього доброго міщанина, як бачите, вельми кумедні манери.

Д о р і м е н а (*стиха до Доранта*). Так, це відразу впадає в очі.

Доран т. Пані, дозвольте відрекомендувати вам мого найкращого друга...

Пан Журден. Це надто багато честі для мене...

Доран т. ...Людину дуже шляхетну.

Дорімена. Я відчуваю до нього глибоку повагу.

Пан Журден. Я ще нічого не зробив, пані, щоб заслужити такої ласки.

Доран т (*стиха до пана Журдена*). Глядіть же: ані найменшого натяку на діамант, який ви їй подарували...

Пан Журден (*стиха до Доранта*). А чи можна хоч поцікавитись, чи припав він їй до вподоби?

Доран т (*стиха до пана Журдена*). Та що ви! Боронь Боже! То було б з вашого боку страх як нечемно. Якщо ви бажаєте поводитися так, як годиться у вишуканому товаристві, то вдавайте, ніби то не ви його подарували. (*Вголос*). Пан Журден, маркізо, каже, що він щасливий вітати вас у своїй господі.

Дорімена. Це для мене велика честь.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Який я вдячний вам, пане, що ви закинули їй добре слівце за мене!

Доран т (*до пана Журдена*). Я ледве умовив її поїхати до вас.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Не знаю, чим вам віддячити.

Доран т. Він каже, пані, що ви — красуня над красунями.

Дорімена. Він дуже ласкавий до мене.

Пан Журден. Пані, то ви дуже ласкаві до мене, що ви...

Доран т. А чи не час уже й про обід подумати?

У четвертій дії слуга Ков'єль вигадує план, за допомогою якого можна буде одружити Клеонта з Люсіль. Знаючи захоплення пана Журдена

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

знатними титулами. Ков'єль вирішив «посвятити» пана Журдена в «мамамуші», а Клеонта видати за «сина турецького султана». Цей план вдається. І у п'ятій дії настає щаслива розв'язка комедії. Тут збираються всі учасники п'єси.

ДІЯ П'ЯТА

1. *Хто з учасників п'єси нічого не відав про те, що відбувається насправді?*
2. *Як реагує пані Журден на те, що відбувається? Що її врешті-решт переконало дати згоду на шлюб Клеонта і Люсіль?*
3. *Чому, на вашу думку, Мольєр віддає останні слова п'єси Ков'єлю?*

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Доранті, Дорімена, Ков'єль.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою в вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглуздя! Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Пан Журден. Атож. (*Показуючи на Ков'єля*). Негайно ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто в вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Пан Журден. Чи ти замовкнеш нарешті, кажу тобі ще раз!

Доран т. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Пані Журден. Я б і вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!

Доран т. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси — ми ж бо ваші друзі.

Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.

Доран т. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Доран т. Звичайно.

Пані Журден. Вона може забути Клеонта?

Доран т. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Пан Журден. Безглузде базікання! Сказано тобі раз — весілля буде, та й по всьому!

Пані Журден. А я тобі кажу, що не буде нічого!

Пан Журден. Ах, скільки зайвого галасу!

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кож'є, Франція, 1982)

Люсіль. Мамо...

Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!

Пан Журден (*до пані Журден*). Що?! Ти її лаєш за те, що вона послухалася батька?

Пані Журден. Атож. Вона так само і моя дочка, як і твоя.

Ков'єль (*до пані Журден*). Пані...

Пані Журден. А ви що маєте мені сказати, ви?

Ков'єль. Одне слово.

Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'єль (*до пана Журдена*). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Ков'єль. Та ви тільки вислухайте мене!

Пані Журден. Ні.

Пан Журден (*до пані Журден*). Вислухай його!

Пані Журден. Ні, я не хочу його слухати!

Пан Журден. Він тобі скаже...

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Ну, та й уперта ж! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'єль. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'єль (*стиха до пані Журден*). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт — оцей син турецького султана.

Невідомий художник. Ілюстрація до твору «Міщанин-шляхтич». XIX ст.

Пані Журден (*стиха до Ков'єля*). Ага-а-а!

Ков'єль (*стиха до пані Журден*). А я, Ков'єль, перекладач при ньому.

Пані Журден (*стиха до Ков'єля*). Ага! Ну, коли так — я здаюсь.

Ков'єль (*стиха до пані Журден*). Тільки і взнаки не давайте.

Пані Журден (*уголос*). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журден*). От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить — син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Доран т. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Доран т (*стиха до пана Журдена*). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (*стиха*). Гаразд, гаразд! (*Уголос*). Пошліть по нотаря!

Доран т. А поки він прийде і складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішимо ним його турецьку високість.

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере хто хоче!

Ков'єль. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

(Переклад Ірини Стешенко)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. З якою метою пан Журден вирішив учитися? Чи міг він здобути освіту в такий спосіб?
2. Прокоментуйте фразу пана Журдена: «Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві». Що він вкладає у поняття «розум» і «пристойне товариство»?

check yourself

3. Хто підтримує, а хто не підтримує пана Журдена в його прагненні вчитися? Чому?
4. Чи досяг пан Журден своєї мети?

Аналіз та інтерпретація

5. Які чесноти Клеонта виявляються в його розмові з паном Журденом?
6. Як розуміють пан Журден і Клеонт поняття «шляхетність»?
7. Зіставте почуття до Дорімени пана Журдена і Доранта. Хто з них, на вашу думку, щиріший?
8. Які риси характеру пана Журдена дали підстави для здійснення плану Ков'єля?
9. Які оцінки дають учинкам і поведінці пана Журдена інші персонажі? З якими, на вашу думку, збігається авторська позиція?
10. Над чим сміється Мольєр у п'єсі «Міщанин-шляхтич»?

Творче самовираження

11. Поділіть персонажів комедії на позитивних і негативних. Створіть відповідну схему. Позначте на ній взаємини між героями та героїнями.

Цифрові навички

12. За допомогою інтернету подивіться один із фільмів за творами Мольєра. Напишіть короткий пост про стрічку для соцмереж.

Дослідження і проєкти

13. *Робота в групах.* Спираючись на текст комедії Мольєра та довідникову літературу, підготуйте проєкт на тему:
    1) «Як одягалися жінки у Франції XVII ст.?»;
    2) «Як одягалися чоловіки у Франції XVII ст.?»;
    3) «Предмети побуту для пана і пані Журден»;
    4) «Предмети побуту для Дорімени і графа Доранта».

    Підготуйте коротку презентацію.
14. Хто з персонажів і як повчає пана Журдена? Чи була користь для нього з тих повчань?

Життєві ситуації

15. Чи було ефективним навчання пана Журдена? Як зробити систему освіти ефективною? Запропонуйте 1—2 реформи в галузі середньої освіти України.
16. Якими мають бути сучасні вчителі? Сформулюйте 5—7 порад для ваших учителів.

Іван Котляревський (1769 —1838)

Так Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.
Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас огрівати.

Іван Франко

Кого з письменників/письменниць світу та України можна назвати національними геніями? Що визначного вони зробили для своїх націй, народів, країн?

Іван Котляревський — зачинатель нової української літератури, письменник, громадський діяч, педагог-просвітитель. Славу йому принесли поема «Енеїда» (1794—1809, перша публікація 1798) і п'єса «Наталка Полтавка» (1819), що відкрили нову епоху української літератури. Митець порушив важливі проблеми суспільства, створив яскраві

Музей-садиба І. Котляревського, м. Полтава. Сучасні фото

національні образи, а його персонажі заговорили живою народною мовою. Тому внесок І. Котляревського в розвиток української літератури та мови безцінний.

Іван Петрович Котляревський народився в м. Полтаві. Його батько служив у міському магістраті, а мама походила з козацької родини.

Навчався в Полтавській духовній семінарії. Вивчав літературу, філософію, іноземні мови, зокрема латину і давньогрецьку. Особливо любив античних поетів — Горація, Овідія, Вергілія та ін.

Закінчивши навчання, служив в адміністративних установах, учителював на Полтавщині. У 1786—1808 рр. І. Котляревський перебував на військовій службі, брав участь у воєнних кампаніях, побував у різних країнах Європи. Вийшовши у відставку, оселився в Полтаві, де обійняв посаду наглядача дому виховання дітей бідних дворян. Усе своє життя І. Котляревський відчував велику цікавість до письменницької творчості та історичних студій.

Під час війни з Наполеоном у 1812 р. сформував на Полтавщині український козацький полк, за що був нагороджений пам'ятною медаллю і відзначений чином майора.

На той час Полтава була центром культурного життя краю. У місті активно розвивалися різні види мистецтва, зокрема

Перше видання «Енеїди» І. Котляревського. 1798 р.

Музей-садиба І. Котляревського, м. Полтава. Сучасні фото

театр. І. Котляревський був директором Полтавського театру, виконуючи обов'язки не лише адміністратора, а й драматурга, режисера, актора.

У 1827—1835 рр. обіймав посаду попечителя Полтавського благодійного закладу. Через хворобу змушений був піти у відставку. Перед смертю роздав майно знайомим, бідним людям, відпустив на волю кріпаків.

Творча і громадська діяльність І. Котляревського справила значний вплив на культурний розвиток і національне самоусвідомлення українців, долучення їх до здобутків західного письменства.

Спадщина І. Котляревського велика і багатогранна. У ній виявилися ознаки художніх напрямів XVII—XVIII ст. — бароко, класицизму, а також просвітницькі тенденції, що утвердилися в Європі XVIII ст. Його твори щоразу повертаються різними гранями й дарують нам світло і красу крізь віки.

День встановлення пам'ятника І. Котляревському в Полтаві — свято для української культури

30 серпня 1903 р. в Полтаві було встановлено пам'ятник І. Котляревському. Скульптор пам'ятника — Леонід Позен. Попри заборони на все українське з боку тодішньої влади, відкриття пам'ятника перетворилося на національну акцію, у якій узяли участь видатні діячі й діячки української культури — Христина Алчевська, Михайло Старицький, Сергій Єфремов, Панас Мирний, Олена Пчілка, Олександр Олесь, Василь Стефаник, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Михайло Коцюбинський, Володимир Самійленко та ін. Представники й представниці інтелігенції під час урочистостей виступали українською мовою, порушуючи тим самим установлену царською владою заборону. А Михайло Коцюбинський сказав: «Сто літ минуло, як те занедбане і закинуте під сільську стріху Слово, мов Фенікс з попелу, воспряло знов і в устах батька нової літератури І. П. Котляревського голосно залунало по широких світах».

Пам'ятник І. Котляревському, м. Полтава. Сучасне фото

Під час урочистого встановлення пам'ятника І. Котляревському в м. Полтаві. 1903 р. Архівні фото

«НАТАЛКА ПОЛТАВКА»

Історія створення п'єси. На той час, коли І. Котляревський керував Полтавським театром, сцену заполонили французькі й англійські водевілі та мелодрами. Тоді також поціновували п'єси літератора О. Шаховського на українську тематику, але вони були надто далекими від реального життя українського народу. П'єса «Наталка Полтавка» стала своєрідною відповіддю І. Котляревського на тиражування низькопробної літератури.

Уперше «Наталку Полтавку» було надруковано в «Українському збірнику» у Харкові 1838 р. У передмові засновник збірника І. Срезневський писав: «Я почав "Український збірник" Наталкою Полтавкою Івана Петровича Котляревського і, здається, не міг вибрати кращого початку, бо: а) Наталка Полтавка була не тільки одним із перших книжно-народних творів України, але разом з тим і першою збіркою пам'яток української народності, взірцем для всіх наступних; б) Наталка Полтавка мала сильний вплив на вивчення української народності, можна сказати — пробудила її, і досі залишається найкращим покажчиком майже на всі найважливіші сторони, з яких потрібно вивчати українську народність. (...) Наталка Полтавка з книжково-народних українських творів великого розміру за своєю внутрішньою гідністю посідає перше місце, вона найбільше улюблена по всій Україні...».

Прем'єра п'єси «Наталка Полтавка» відбулася 22 липня 1819 р. на сцені Полтавського театру. Цю дату вважають початком становлення українського професійного театру. У різні часи Наталку Полтавку грали найкращі акторки — Марія Заньковецька, Марія Садовська-Барілотті,

Єфросинія Зарницька, Оксана Петрусенко та ін. Режисерами вистави були такі генії театрального мистецтва, як Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Микола Садовський, Панас Саксаганський та ін.

Сюжет і композиція п'єси. У п'єсі «Наталка Полтавка» основна сюжетна лінія, як у багатьох творах класицизму, є чіткою і передбачуваною: палке кохання Наталки і Петра — їхня тривала розлука й очікування — нова зустріч закоханих. Але сюжет ускладнений певними обставинами — сімейно-побутовими та соціальними. Терпилиха і Наталка потерпають від злиднів; Наталку мати готова віддати за нелюбого, але багатого пана, Петро змушений заробляти на чужині, а Наталка мучиться від тяжкого вибору поміж матір'ю і своїм коханням.

У п'єсах, які ставили в театрах Західної Європи того часу, традиційною була тема долі дівчини чи жінки, яка потерпала від бідності та домагань з боку багатіїв. Цей сюжет інтерпретує також І. Котляревський. Однак якщо в європейських драмах сюжет про страдницьку долю дівчини чи жінки був перенесений у площину екзотики чи давнини, то І. Котляревський робить цю історію цілком достовірною, зумовленою конкретними життєвими обставинами.

Європейській драматургії часів І. Котляревського були притаманні захоплива інтрига, постійне утримування уваги глядачів у напрузі, стрімкий і несподіваний розвиток подій. Європейські митці досягали цього зазвичай за допомогою таємничих обставин, які зумовлювали вчинки й переживання персонажів. І. Котляревський також використав художній прийом таємниці. Тривалий час Наталка не знає, де мандрує її коханий Петро. Вона навіть не знає, чи кохає він її досі, бо минуло вже

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

Зображення Наталки Полтавки в харківському альманасі «Ранкова зірка». 1834 р.

чотири роки, як вони розлучилися. Петро таємно повертається в село. Певний час страждає, бо не знає, кого ж висватали Возний і Виборний — яку ж таку Наталку? Петро не певен, чи кохає його Наталка. А коли дізнався, що висватали саме його Наталку, для нього залишається великою таємницею, чи з власної волі йде вона за Возного. І Петро в пориві великодушності шляхетно віддає свої зароблені тяжкою працею гроші, щоб Наталка не йшла без посагу.

Таємниці у п'єсі Котляревського, на відміну від європейських п'єс, не відірвані від реальності. У «Наталці Полтавці» немає надуманих, вигаданих, несправжніх ситуацій — усі вони зумовлені реальним життям і характерами персонажів.

У європейських п'єсах XVII—XVIII ст. виявилися тенденція до повчання і чіткий поділ персонажів на позитивних та негативних, що відповідало традиціям класицизму. На перший погляд, так і в п'єсі І. Котляревського. Наталка і Петро — позитивні персонажі, вони втілюють добро й людські чесноти, а Возний і Виборний втілюють зло й суспільні вади, що загрожують коханню молодих. Але І. Котляревський у пошуках нових шляхів для української драматургії пішов значно далі. У фіналі ми бачимо ніби «перевертання» традиційної моделі класицизму. Негативні персонажі під впливом позитивних змінюються, стають кращими. Великодушність Петра зворушує серця і Виборного, і Возного. У фіналі Возний благословляє щасливих молодих, і радіють не тільки закохані, а й уся полтавська громада.

У фіналі виявляється антична традиція катарсису, коли душа людини очищується від усього лихого. Але І. Котляревський змалював катарсис

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

Марія Заньковецька

не античний, а український, бо персонажі діють не як герої античності, а як герої-українці.

Отже, традиції античності — морально-дидактична тенденція і катарсис — накладаються письменником на ситуації і долю персонажів з реального середовища, що робить їх життєвими й сучасними.

Зображення героїв і героїнь по-новому. У п'єсах класицизму характери персонажів були статичними, схематичними, у них домінувала якась одна провідна риса. У п'єсі «Наталка Полтавка» автор досягає більшої психологічної гнучкості персонажів. Їхні монологи, діалоги, пісні відображають багатство переживань героїв та героїнь, любовні колізії, а також пошук власної долі, прагнення до щастя, намагання подолати лихі обставини й знайти себе у світі.

Лиходійство в п'єсі наявне, однак воно не є абсолютним злом. Наталці й Петрові чинять перешкоди Терпилиха (але ж вона матір, яка бажає своїй дочці кращої долі) і Возний (який по-своєму кохає Наталку). Виборний допомагає Возному реалізувати його мрію. Звернімо увагу на те, що образи Возного і Виборного позначені комізмом, у цих персонажах І. Котляревський висміює деякі негативні риси характеру та вади, яких необхідно позбутися.

Фінал п'єси втілює мрію про гармонійне суспільство. Возний благословляє Наталку і Петра. Терпилиха обіймає Петра.

Опера «Наталка Полтавка». Дніпровський академічний театр опери та балету. Сучасне фото

Вистава «Наталка Полтавка». Полтавський академічний обласний музично-драматичний театр імені М. В. Гоголя. Сучасне фото

Микола і Виборний порозумілися в тому, що полтавці здатні «добро зробити». У такий спосіб митець утверджує ідею духовного розвитку людини та єднання суспільства на підставі добра, любові, злагоди й віри в Бога.

Отже, п'єса «Наталка Полтавка» тісно пов'язана із життям народу, насичена реальними соціально-побутовими колізіями, відображає багатство внутрішніх переживань персонажів. І. Котляревський оновив європейську драматургію, створивши актуальний вітчизняний сюжет, народні характери та український музично-пісенний контекст, який сприяв розширенню і поглибленню сюжету, психології персонажів, а також утіленню народного духу та авторської позиції.

Пісні в п'єсі «Наталка Полтавка»

Особливістю твору І. Котляревського «Наталка Полтавка» є наявність у структурі фольклорних та авторських пісень, різноманітних за тематикою та функціями. Наприклад, пісня «Віють вітри, віють буйні...» увиразнює тему важкого життя дівчини в розлуці з милим; пісня «Ой, мати, мати! Серце не вважає: Кого раз полюбить, з тим і умирає...» акцентує мотив вірності в коханні; пісня «Сонце низенько, Вечір близенько...» поетизує кохання парубка до дівчини.

Над музичним оформленням п'єси І. Котляревського працювали Адам Барцицький, Алоїз Едлічка, Опанас Маркович, Микола Васильєв, Володимир Йориш та ін. Опера Миколи Лисенка, поставлена в 1889 р., стала класикою українського оперного мистецтва.

У п'єсі є також авторські ліричні тексти для увиразнення образів. Наприклад, у пісні «От юних літ не знал я любові, Не ощущал возженія в крові...» Возний розповідає, як відчув пристрасть до Наталки. У піснях поєднані трагічна і комічна стихія («Ой під вишнею, під черешнею Стояв старий з молодою, як із ягодою...»).

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

І. Котляревський вийшов за межі любовного сюжету. У піснях до п'єси «Наталка Полтавка» йдеться також про історичні шляхи українського народу («Гомін, гомін по діброві...», «Ворскло, річка невеличка...»); про тяжку долю козака; про чесноти й гріхи світу («Всякому городу нрав і права, Всяка іміст свій ум голова...»); про долю людську («Ой доля людськая — доля есть сліпая! Часто служить злим, негідним і їм помагає...»); про стосунки батьків і дітей («Чи я тобі, дочко, не добра желаю...») тощо. Завдяки музичному контексту життєві історії персонажів розгортаються в контексті минулого, сучасного і майбутнього. Згадки про битви, у яких брали участь українські козаки, про випробування, що випали на долю українського народу, накладаються на сучасні події. Можна стверджувати, що в «Наталці Полтавці» змальовано не лише долі окремих людей, а й долю всього українського народу.

presentation

НАТАЛКА ПОЛТАВКА (1819)

П'ЄСА

(Уривки)

Дійові особи

Возний Тетерваковський. Горпина Терпилиха — бідна удова.
Наталка — її дочка. Петро — коханий Наталки.
Микола — далекий родич Терпилихи. Макогоненко — виборний села.

ДІЯ І

На сцені село на річці Ворскла, вулиця,
що веде до річки, хата Терпилихи.

Ява 1

1. *Які емоції та почуття переживає Наталка?*
2. *У чому вона вбачає рівність між нею і Петром?*

Наталка виходить з хати, несе на коромислі відра, підходить до річки й співає в задумі:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як моє болить серце, а сльози не ллються.
Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тілько тогді і полегша, як нишком поплачу. (...)

Петре! Петре! Де ти тепер? Може, де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утеряв приста-

нище; а може *(плаче)*, забув, що я живу і на світі. Ти був бідним, любив мене — і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

Ява 2

1. *Які почуття Возного увиразнює пісня?*
2. *Чи вірить Наталка його почуттям? Що вона відповідає йому?*

Наталка і возний.

В о з н и й. Благоденственного і мирного пребиванія! (*В сторону*). Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті.

Н а т а л к а *(кланяється)*. Здорові були, добродію, пане возний!

В о з н и й. «Добродію»! «Добродію»! Я хотів би, щоб ти звала мене — тєє-то як його — не вишепом'янутим ім'ярек.

Н а т а л к а. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

В о з н и й. Не о сем, галочко, — тєє-то як його — хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слишати умилительноє названіє, сообразноє моєму чувствію. Послушай:

От юних літ не знал я любові,
Не ощущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райский крин, душистий, прекрасний;
Утробу всю потряс;
Кров взволновалась,

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

Душа смішалась;
Настал мой час! (...)

Не в состоянії поставить на вид тобі сили любві моей. Когда би я іміл — тєє-то як його — столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві, то і сих не довліло би навосхваленіє ліпоти твоєй! Єй-єй, люблю тебе до безконечності.

Н а т а л к а. Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

В о з н и й. Лукавиш — тєє-то як його — моя галочко! І добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Н а т а л к а. Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

В о з н и й. Ізложенний в ответних річах твоїх резони суть — тєє-то як його — для любові ничтожні. Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все — тєє-то як його — ровняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Н а т а л к а. У вас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волом»; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

В о з н и й. Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих, но серце моє не імієть — тєє-то як його — к ним поползновенія. Ти одна заложила ему позов на вічнії роки, і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

express-lesson

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

Н а т а л к а. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

В о з н и й. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже — тее-то як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в нашеє село. Моїх діл околичності, возникающії із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая — тее-то як його — благость в очах твоїх, до формального опреділенія о моєй участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитков получити во вічное і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєй — а правом владіти тобою спокойно, безпрекословно і по своєй волі — тее-то як його — розпоряджать? Скажи, говори, отвічай, ответствуй, могу лі бить — тее-то як його — мужем пристойним і угодним душі твоєй і тілу?

Н а т а л к а *(співає)*

Видно шляхи полтавськії і славну Полтаву,
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стиджуся прясти, шити і носити воду. (...)

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартовати надо мною, безпомощною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Ява 3

1. *Що викликає сміх у цьому тексті?*
2. *Які вади людей критикує І. Котляревський?*
3. *Що ви дізналися про Наталку з розмови Возного і Виборного?*

Наталка, возний і виборний. (Виборний співає).

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Дядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав. (...)

Наталка, набравши відрами воду, їде додому.

В о з н и й. Чи се — тее-то як його — нова пісня, пане виборний?

В и б о р н и й. Та се, добродію *(кланяється)*, не пісня, а нісенітниця. Я співаю іногді, що в голову лізе, — вибачайте, будьте ласкаві, я не добачив вас. (...)

В о з н и й. Я наміревал — теє-то як його — посітити нашу вдовствующую дяконіху, но, побачивши тут Наталку *(зітхає)*, остановився побалакати з нею.

В и б о р н и й (*лукаво*). Наталку? А де ж (*оглядається*) вона?

В о з н и й. Може, пішла додому. (...)

Возний починає розпитувати про Наталку, а виборний її нахвалює. Хоч сирота та бідна, але «Золото — не дівка! Наградив бог Терпилиху дочкою. Кромі того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить...». І дяк до неї залицявся, і писар, а вона всім відказує.

В и б о р н и й. Так чом же ви не одружитеся? Уже ж, здається, пора. Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла? Хіба хочете, щоб вам на весіллі сю пісню співали? Ось слухайте. (*Виборний співає*).

Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою, як із ягодою.
І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий діду, на улицю погулять!».
«Ой я й сам не піду, і тебе не пущу:
Хочеш мене, старенького, да покинути. (...)

В о з н и й. Коли другії облизня поймають, то і ми остерегаємся. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

В и б о р н и й. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї похожі? Не тілько світа, що в вікні; сього дива повно на світі! Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрижить! (...)

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

Возний признається, що він полюбив Наталку, але вона його цурається.

В и б о р н и й. Що ж вона говорить, чим одговорюється і що каже?

В о з н и й. Она ізлагаєть нерезонній — тєє-то як його — причини; она приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою — тєє-то як його — а мене возним; і рішительний приговор учинила — що я їй, а она мні не рівня — тєє-то як його.

В и б о р н и й . А ви ж їй що?

В о з н и й. Я їй пояснил, що любов все равняєть.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Що для мене благопристойніє паночка, ніж простая селянка.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й. Що она — тєє-то як його — одна моя госпожа.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Що она не вірить, щоб так дуже — тєє-то як його — можна полюбити.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й. Що я її давно люблю.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Щоб я одв'язався од неї.

В и б о р н и й . А ви ж їй що?

В о з н и й (*с жаром*). Що? Нічого!.. Тебе чорт приніс — тєє-то як його — Наталка утекла, а я з тобою остався.

В и б о р н и й. Ой ви, письменні! Вгору деретеся, а під носом нічого не бачите: Наталка обманьовала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

В о з н и й. Не те? А що ж би такеє?

Виборний розповідає возному про Петра, який жив у родині Терпила. Наталка з Петром були як брат із сестрою. А коли підросли, покохали одне одного. Петро був славний, роботящий хлопець, а батько Наталки пив, гуляв, поки не змарнував усе своє багатство, а тоді вигнав і Петра зі свого дому. Помер Терпило, а Терпилиха з дочкою з міста до нашого села подалася. Петро ж, «як пішов з двора, то мов в воду упав, і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує...».

В о з н и й. Наталка неблагорозумна: любить такого чоловіка, которого — тєє-то як його — можеть бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

В и б о р н и й. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла замуж, бо убожество їх таке велике, що невмоготу становиться.

Возний просить виборного, щоб той засватав Наталку для нього.

В и б о р н и й *(трохи подумавши)*. Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тілько Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

В о з н и й. Осмілься! Ти уміеш увернутись — теє-то як його — хитро, мудро, недорогим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

В и б о р н и й. Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманьовать других — од бога гріх, а од людей сором.

В о з н и й. О, простота, простота! Хто тепер — теє-то як його — не брешеть і хто не обманиваеть? Повір мені: єжелі б здесь собралося много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..» — єй-єй, всі присіли би к землі совісті ради. Блаженна лож, когда бываеть в пользу ближніх, а то біда — теє-то як його, — що часто лжем ілі ради своєй вигоди, ілі на упад других.

В и б о р н и й. Воно так, конечне, всі люди грішні, однако ж...

В о з н и й. Що «однако ж»? Всі грішні, та іще і як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай. (*Співає*).

Всякому городу нрав і права,
Всяка імість свой ум голова,
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.! (...)

Сцена змінюється — являє кімнату в хаті Терпилихи.

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

Ява 4

1. *Чого хоче Терпилиха від дочки? Які аргументи наводить?*
2. *Чи дослухалася Наталка до матері?*

Терпилиха пряде, Наталка шиє.

Терпилиха. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наталка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що ж робить? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити; покойний твій батько довів нас до сього.

Наталка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не виноват.

Терпилиха. Лучче б була я умерла: не терпіла б такої біди, а більше через твою непокорность.

Наталка (*припиняє шити*). Через мою непокорность ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. Аякже? Скілько хороших людей сватались за тебе — розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду?

Наталка. В надежду на Бога. Лучче посідію дівкою, як піду замуж за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказать — хороші люди!

Терпилиха. А чому й ні? Дяк тахтауловський чом не чоловік? Він і письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш — може, пана якого або губерського панича? Лучче б всього, якби вийшла за дяка, — мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі і попадею. Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послушанія.

Наталка. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то і він жив і так же пам'ятує об нас, та боїться вернуться.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословенія на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде.

Наталка (*підходить до матері, бере її за руку й співає*).

Ой мати, мати! Серце не вважає,
Кого раз полюбить, з тим і умирає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити. (...)

Плаче та говорить:

О мамо, мамо! Не погуби дочки своєй!

Терпилиха (*з почуттям*). Наталко, схаменись! Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество моє, старость силу-

ють мене швидше замуж тебе оддати. Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас; він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна. Але що ж! Хто відає — може, де запропастився, а може, і одружився де, може, забув і тебе. Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає.

Н а т а л к а. Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер такі бідні — о, з кінця світа прилинув би до нас на помощ.

Т е р п и л и х а. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться в світі, та і о Петрі так думай. А лучче, якби ти була мені покорна і мене послухала. (*Співає*):

Чи я тобі, дочко, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю? (...)

Крізь сльози говорить:

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідность, сльози і перебори твої положать мене в домовину.

Н а т а л к а. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати.

Т е р п и л и х а. Наталочко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе: викинь Петра з голови — і ти будеш щасливою. Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас?

Ява 5

Н а т а л к а (*одна, в задумі*). Трудно, мамо, викинуть Петра із голови, а іще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за первого вийти замуж — для покою матері треба все перенести. (...)

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

Ява 6

Як Наталка та її мати ставляться до життя і до бідності? Як ви вважаєте, чим зумовлені їхні позиції?

Наталка, Терпилиха та виборний.

В и б о р н и й. Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?

Н а т а л к а. Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне.

Т е р п и л и х а. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

В и б о р н и й. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку замуж, то і мала, хто вас обороняв би.

Т е р п и л и х а. Я сього тілько і хочу, так що ж... (...)

В и б о р н и й. Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не із города ти таку примху принесла з собою? О! Там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне.

Н а т а л к а. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи уже ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду?

В и б о р н и й. Правда, замуж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надежний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказовать; ви люди не багаті.

Т е р п и л и х а. Не багаті! Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як дальше і на світі жити!

Н а т а л к а. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і біднійші од нас, а живуть же.

Т е р п и л и х а. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Н а т а л к а. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'ягкой булки, неправдою нажитої.

Т е р п и л и х а. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всім недостаток. *(До виборного)*. Хоть і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти замуж.

В и б о р н и й. Об розумі і добрім серці Наталки нічого і говорити; всі матері приміром ставлять її своїм дочкам. Тілько нігде правди дівати, трудненько тепер убогій дівці замуж вийти; без приданого, хоть будь вона мудрійша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Т е р п и л и х а. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Н а т а л к а *(зітхає)*. Я і так терплю горе!

В и б о р н и й. Та можна вашому горю і пособити; *(лукаво)* у мене єсть на приміті чолов'яга і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Виборний говорить, що возний хоче взяти шлюб з Наталкою. Терпилиха радіє із цієї звістки, а Наталка опирається, згадує Петра.

В и б о р н и й. І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра? І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті, — не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, умер або в москалі завербовався!..

(Поки виборний говорить, мати й дочка плачуть).

(...)

Т е р п и л и х а. Дочко моя! Голубко моя! Пригорнись до мого серця, покорность твоя жизні і здоров'я мені придаєть. За твою повагу і любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко!

Н а т а л к а. Мамо, мамо! Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог поможеть осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тілько...

В и б о р н и й. А все-таки «тілько»! Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та диш!

Т е р п и л и х а. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для чого виходиш за возного замуж.

Н а т а л к а. Так я сказала уже, що все для тебе зроблю, тілько щоб не спішили з весіллям.

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

В и б о р н и й. А нащо ж і одкладовать в довгий ящик? Адже ми не судді.

Т е р п и л и х а. Да треба ж таки прибраться к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще дечого треба.

В и б о р н и й. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся: наш возний — чоловік, не взяв його кат — на свій кошт таке бундючне весілля уджигне, що ну! Послухайте ж сюда: сьогодня зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже умовитеся собі з паном жених і за весілля. Прощайте! Гляди ж, Наталко, не згедзайся, як старости прийдуть! Пам'ятуй, що ти обіцала матері. Прощайте, прощайте!

Т е р п и л и х а. Прощайте, пане виборний. Спасеть вас Бог за вашу приязнь.

(Йде разом з виборним).

Ява 7

Чому Наталка відчуває розпач?

Н а т а л к а *(одна).* (...) Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба миловати, як осоружного любити. (...)

(Стає на коліна, піднімає руки вгору).

Боже! Коли уже воля твоя єсть, щоб я була за возним, ти вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки... *(Встає й співає):*

Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер, чи не мати била?
Мене ж мати та не била — самі сльози ллються;
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (...)

ДІЯ II

На сцені сільська вулиця.

Ява 1

Що єднає Миколу із козаками-запорожцями?

М и к о л а *(один).* Один собі живу на світі, як билинка на полі; сирота — без роду, без племені, без талану і без приюту. Що робить — і сам не знаю. Був у городі, шукав міста, но скрізь опізнився. *(Думає).* Одважусь в пекло на три дні! Піду на Тамань, пристану до чорноморців. Хоть із мене і непоказний козак буде, та єсть же і негіднійші од мене. Люблю я козаків за їх обичай! Вони коли не п'ють, то людей б'ють, а все не гуляють. Заспіваю лиш пісню їх, що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив.

Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває, мати сина виганяє. (...)

Ява 2

1. *Що хвилює Петра?*
2. *Хто і як йому допомагає?*

Петро і Микола.

П е т р о *(виходить на сцену, він ще не бачить Миколи, співає).*

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько! (...)

М и к о л а (*в сторону*). Се не із нашого села і вовся мені незнакомий.

П е т р о (*в сторону*). Яке се село? Воно мені не в приміту.

М и к о л а *(підходить до Петра).* Здоров, пане брате! Ти, здається, не тутешній.

Петро і Микола знайомляться, відчуваючи приязнь один до одного.

Ява 3

Петро, Микола, возний та виборний.

Возний та виборний виходять з хати Терпилихи. У возного рука перев'язана шовковою хусткою. За ним іде виборний з білим рушником через плече. Побачивши Миколу, виборний говорить:

В и б о р н и й. Здоров, Миколо! Що ти тут робиш? Давно вернувся із города?

Опера «Наталка Полтавка». Львівський національний академічний театр опери і балету імені Соломії Крушельницької. Сучасне фото

В о з н и й. Не обрітається лі в городі новинок каких курйозних?

В и б о р н и й. Адже ти був на базарі — що там чути?

М и к о л а. Не чув, далебі, нічого. Та в городі тепер не до новин; там так старі доми ламають, та улиці застроюють новими домами, та кришки красять, та якісь пішоходи роблять, щоб в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж дивитись мило. (...)

В и б о р н и й. Та що його питати: він по городу гав ловив та витрішки продавав... *(До Миколи).* Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану возному та не поздоровиш його? Адже бачиш — він заручився.

М и к о л а. Поздоровляю вас, добродію... А з ким же Бог привів?

В о з н и й. З найкращою зо всього села і всіх прикосновенних околиць дівицею.

В и б о р н и й. Не скажемо, нехай кортить! *(Відходить).* А се що за парубок?

М и к о л а. Се мій знакомий, іде із Коломака в Полтаву на заробіток.

В о з н и й. Хіба-разві — теє-то як його — із Коломака через наше село дорога в город?

П е т р о. Я нарошне прийшов сюда з ним побачитись.

(Виборний та возний ідуть).

Ява 4

Петро і Микола.

Петро розпитує Миколу про Возного та Виборного, цікавиться, кого вони засватали.

М и к о л а. Я догадуюсь; тут живе одна бідна вдова з дочкою, то, мабуть, на Наталці возний засватався, бо до неї багато женихів залицялись.

П е т р о *(Вигукує в сторону).* На Наталці!.. *(Трохи заспокоївшись).* Но Наталка не одна на світі. *(До Миколи).* Так, видно, Наталка багата, хороша і розумна?

М и к о л а. Правда, хороша і розумна, а до того і добра, тілько не багата. Вони недавно тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий їх родич і знаю їх бідне поживання.

П е т р о. Де ж вони перше жили?

М и к о л а. В Полтаві.

П е т р о *(З жахом).* В Полтаві!..

М и к о л а. Чого ж ти не своїм голосом крикнув?

П е т р о. Миколо, братику мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?

М и к о л а. Як тут вони живуть... *(Говорить повільно, в задумі).* Четвертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз по смерті Наталчиного батька.

П е т р о *(Вскрикує).* Так він умер!

М и к о л а. Що з тобою робиться?

П е т р о. Нічого, нічого... Скажи, будь ласкав, як вони прозиваються?

М и к о л а. Стара прозивається Терпилиха Горпина, а дочка — Наталка.

Петро сплескує руками, закриває ними обличчя, опускає голову й стоїть нерухомо.

М и к о л а *(Б'є себе по лобі, робить знак, як ніби щось відгадав).* Я не знаю, хто ти, і тепер не питаюся, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любився Петрусь зо мною,
Ой, лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус!
Полюбила Петруся
І сказати боюся,
Ой, лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (...)

А що, може, не одгадав? (*Обнімає Петра*).

П е т р о. Так, угадав!.. Я — той нещасний Петро, якому Наталка приспівала сю пісню, якого вона любила і обіцяла до смерті не забути, а тепер...

М и к о л а. Що ж тепер? Іще ми нічого не знаємо, може, і не її засватали.

П е т р о. Но серце моє замирає, начувається для себе великого горя. Братику Миколо, ти говорив мені, що ти їх родич, чи не можна тобі довідаться о сватанні Наталки? Нехай буду знати свою долю.

М и к о л а. Чому ж не можна? Коли хочеш, я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи говорити Наталці, що ти тут?

П е т р о. Коли вона свободна, то скажи за мене, а коли заручена, то лучче не говори. Нехай один буду я горювати і сохнути з печалі. Нащо їй вспоминати об тім, якого так легко забула!

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

М и к о л а. Стережись, Петре, нарікати на Наталку. Скілько я знаю її, то вона не од того іде за возного, що тебе забула. Подожди ж мене тут. *(Йде до Терпилихи).*

Ява 5

Про що розповів Петро Виборному? Чи легка в Петра вдача?

Петро (один, говорить у задумі).

(...) Кого безталання нападе, тому нема ні в чім удачі. Правду в тій пісні сказано, що сосідові все удається, всі його люблять, всі до його липнуть, а другому все як одрізано. *(Співає).*

У сосіда хата біла,
У сосіда жінка мила,
А у мене ні хатинки,
Нема щастя ані жінки. (...)

З'являється Макогоненко, слухає, як співає Петро, затим підходить до нього.

Ява 6

Петро і виборний.

В и б о р н и й. Ти, небоже, і співака добрий.

П е т р о. Не так, щоб дуже — от аби-то.

В и б о р н и й. Скажи ж мені, відкіль ти ідеш, куда і що ти за чоловік?

П е т р о. Я собі бурлака, шукаю роботи по всіх усюдах і тепер іду в Полтаву.

В и б о р н и й. Де ж ти бував, що ти видав і що чував? (...)

Петро розповідає, що був біля моря, на Дону, заходив у Харків — велике місто з театром. А театр — «Се таке диво — як побачиш раз, то і вдруге схочеться».

ЯВА 8

Чи кохає Петро Наталку попри тривалу розлуку? Що свідчить про його почуття?

П е т р о *(один).* (...) Так Наталка не моя? Наталка, котору я любив більше всього на світі; для которої одважував жизнь свою на всі біди, для которої стогнав під тяжкою роботою, для которої скитався на чужині і зароблену копійку збивав докупи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наталка тогді достається другому! О злая моя доле! Чом ти не такая, як других? *(Співає).*

Та йшов козак з Дону, та з Дону додому,
Та з Дону додому, та сів над водою.
Сівши над водою, проклинає долю:
Ой доле, ти, доле, доле моя злая!
Доле моя злая, чом ти не такая! (...)

Ява 9

1. *З якою метою Петро сховався?*
2. *Чи можна назвати зустріч Наталки й Петра щасливою? Доведіть.*

Петро і Микола.

П е т р о. А що, Миколо! яка чутка?

М и к о л а. Не успів нічого і спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі б треба притаїтись де-небудь. Наталка обіцала на час сюда вийти.

П е т р о. Як я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

М и к о л а. Я кликну тебе, коли треба буде.

Петро ховається.

Ява 10

Микола і Наталка.

Н а т а л к а *(виходить поспіхом)*. Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидше, бо за мною зараз збігаються.

М и к о л а. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

Н а т а л к а *(сумно)*. Посватана... Що ж робить, не можна більше сопротивлятися матері. Я і так скілько одвильовалася і всякий раз убивала її своїм одказом.

М и к о л а. Ну, що ж? Возний — не взяв його враг — завидний жених. Не бійсь, полюбиться, а може, і полюбивсь уже?

Н а т а л к а (*з докором*). Миколо, Миколо! Не гріх тобі тепер надо мною сміятись! Чи можна мені полюбити возного або кого другого, коли я люблю одного Петра. О, коли б ти знав його, пожалів би і мене, і його.

М и к о л а. Петра? *(Співає)*.

Що за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

Н а т а л к а (*заплакала*). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце. О, я бідна! (*Помовчала, а потім показала на річку*). Бачиш Ворсклу?.. Або там, або ні за ким.

М и к о л а (*показує у той бік, де сховався Петро*). Бачиш ту сторону? Отже, і в Ворсклі не будеш, і журитись перестанеш (...)

Наталка, побачивши Петра, вскрикує: «Петро!».

Петро теж вскрикує: «Наталка!» (*Обнімаються*).

Німа сцена.

М и к о л а *(співає)*.

Поблукавши, мій Петрусь
До мене оп'ять вернувсь.
Ой, лихо, не Петрусь,
Лице біле, чорний ус.

П е т р о. Наталко! В який час тебе я встрічаю!.. І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись.

Н а т а л к а. О Петре! Скілько сльоз вилила я за тобою. Я знаю тебе і затим не питаюся, чи іще ти любиш мене, а за себе — божусь...

М и к о л а *(перебиває)*. Об любові поговорите другим разом, ліпшим часом; а тепер поговоріте, як з возним розв'язаться.

Н а т а л к а. Не довго з ним розв'язаться: не хочу, не піду, та й кінці в воду!

П е т р о. Чи добре так буде? Твоя мати...

Н а т а л к а (*перебиває*). Мати моя хотіла, щоб я за возного вийшла замуж затим, що тебе не було. А коли ти прийшов, то возний мусить одступитися. (...)

М и к о л а. Так, Наталко! Молись Богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить, що ви обоє незчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Н а т а л к а. Я давно уже поклялась і тепер клянусь, що, кромі Петра, ні за ким не буду. У мене рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

П е т р о. Дай Боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Н а т а л к а. Петре! Любиш ти мене?

П е т р о. Ти все-таки не довіряєш? Люблю тебе більше, як самого себе.

Н а т а л к а. Дай же мені свою руку! (*Беруться за руки*). Будь же бодрим і мені вірним, а я навік твоя.

М и к о л а. Ай Наталка! Ай Полтавка! От дівка, що і на краю пропасті не тільки не здригнулась, но і другого піддержує. (*До Наталки*). За се заспіваю тобі пісню. (*Співає*).

Ворскло річка
Невеличка,
Тече здавна,
Дуже славна
Не водою, а войною,
Де швед поліг головою. (...)

П е т р о. Отже, ідуть...

М и к о л а. Кріпись, Петре, і ти, Наталко!.. Наступає хмара, і буде великий грім.

Ява 11

Хто з персонажів виявляє сміливість і наполегливість? До чого це привело?

Ті ж самі, возний, виборний і Терпилиха.

В и б о р н и й. Що ви тут так довго роздабарюєте?

В о з н и й. О чем ви — тєє-то як його — бесідуєте?

Вистава «Наталка Полтавка». Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка. Сучасне фото

Терпилиха (*побачивши Петра*). Ох, мені лихо!

Наталка. Чого ви лякаєтесь, мамо? Се Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят! Відкіль він взявся? Се мара!

Петро. Ні, се не мара, а се я — Петро, і тілом, і душею.

Возний (*До виборного*). Що се за Петро?

Виборний. Се, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець.

Возний (*до Петра*). Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — тєє-то як його — убиратись своєю дорогою, бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Наталка. Почому ж він лишній?

Терпилиха. І відомо — лишній, коли не в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам ні в чім не помішаю, кінчайте з богом те, що начали.

Наталка. Не так-то легко можна окончити те, що вони начали.

Возний. А по какой би то такой резонной причині?

Наталка. А по такій причині: коли Петро мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однако ж, вашеці проше, ви рушники подавали, сиріч — тєє-то як його — ти одружилася зо мною.

Наталка. Далеко іще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний (*до Терпилихи*). Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — тєє-то як його — нарушаеть узаконенний порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єя согласія бить моєю сожительницею, то в таковом припадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Терпилиха (*зі страхом*). Батечки мої, умилосердітесь! Я не одступаю од свого слова. Що хочете робіте з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіте і до вінця ведіте.

Наталка. Не докажуть вони сього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду. (...)

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене: що ми любились з Наталкою, про те і Богу, і людям ізвісно; но щоб я Наталку одговорьював іти замуж за пана возного, научав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки! (*Одвертається, ховаючи сльози. Всі співчувають йому, навіть возний*).

Терпилиха (*в сторону*). Добрий Петро! Серце моє против волі за його вступається!

Наталка плаче, возний в задумі.

Виборний. Що не говори, а мені жаль його.

Микола. На чім то все се окошиться?

Возний (*Петру*). Ти, вашець, — тєє-то як його — куда тепер помандруєш?

Петро. Я ішов в Полтаву, но тепер піду так, щоб ніколи сюда не вертатись... Іще пару слов скажу Наталці. Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою виросли і згодовалися вкупі у твоєї матері, ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — все твоє: на, возьми! (*Виймає із пазухи гроші*). Щоб пан возний ніколи не попрекнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого суджено́го, а за мене одправ панахиду.

Наталка. Петре! Нещастя моє не таке, щоб гріхами можна од його одкупитися: воно тут! (*Показує на серце*). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не поможуть. Но бідою нашою не потішаться вороги наші... І моїй жизні конець недалеко... (*Склоняється на плече Петру*).

Терпилиха (*подбігає й обнімає Петра*). Петре!

Наталка (*обнімає Петра, говорить матері*). Мамо! Кого ми теряємо!

Микола (*виборному*). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний. Размишлял я предовольно і нашел, что великодушной поступок всякії страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і признаюсь, что от рожденія моєго расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должності і за другими клопотами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу ухищренія, подвигаєть мене на

Опера «Наталка Полтавка». Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка. Сучасне фото

нижеслідующеє... (*До Терпилихи*). Ветхая деньми! Благословиши лі на благоє діло?

Терпилиха. Воля ваша, добродію! Що не зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене! (*Бере їх за руки, підводить до матері й говорить*). Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру во вічноє і потомственноє владініє з тим, щоб зробив її благополучною. (*До глядачів*). Посліку же я — возний, то по привілегії, Статутом мні наданой, заповідаю всім: «Где два б'ються — третій не мішайсь!» і твердо пам'ятовать, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (*обнімають матір*). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпилиха. Бог з'єднаєть вас чудом, нехай вас і благословить своєю благостію...

Микола. От такові-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватаються.

Виборний. Наталка — по всьому полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другой губернії.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимося. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнію буть приміром для других і заслужить прозвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш. (*Співає*).

Ой я дівчина-полтавка,
А зовуть мене Наталка:
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.
Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже
А до других мені байдуже. (...)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому розлучилися Наталка і Петро? Скільки років тривала їхня розлука? Де вони жили і що робили протягом цього часу?
2. Поясніть план Терпилихи стосовно своєї дочки. Чим він зумовлений? Оцініть дії матері.
3. Чому Наталка погодилася з матір'ю? Особисті чи соціальні причини впливають на рішення дівчини?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Поділіть персонажів на позитивних і негативних. У який момент відбувається перетворення негативних персонажів? Які обставини й чинники на це вплинули?
5. Хто з персонажів п'єси змінюється протягом п'єси? Чим обумовлені ці зміни? Як це впливає на долю інших?
6. Охарактеризуйте образи Наталки і Петра. Чи можна назвати їх героями, які втілюють народні ідеали?
7. Які вади людей і суспільства критикує І. Котляревський в образах Возного і Виборного?
8. У які моменти вам було смішно? Поясніть, що саме викликало сміх.

Творче самовираження

9. Створіть комікс за п'єсою «Наталка Полтавка» або її продовження (фанфік).

Цифрові навички

10. Відшукайте в інтернеті інформацію про історію постановки п'єси «Наталка Полтавка» за часів І. Котляревського і пізніше; про відомих виконавців і виконавиць головних ролей. Підготуйте повідомлення і презентацію.
11. Відшукайте в інтернеті й подивіться одну з екранізацій твору. Поділіться враженнями.

Дослідження і проєкти

12. Дослідіть посади персонажів — Возного і Виборного. Чому їх так називають? Які обов'язки на них покладено? Чи сумлінно вони їх виконують?
13. За допомогою інтернету послухайте і дослідіть одну з пісень (за вибором) із п'єси «Наталка Полтавка». Хто є її автором чи авторкою? З якою метою цю пісню введено в текст твору?

Життєві ситуації

14. Чи дослухатиметеся до батьків, коли будете робити вибір коханого чи коханої? Поясніть.
15. Чи матимуть значення для вашого майбутнього шлюбу статки обранця чи обраниці?
16. Що подобається сучасній молоді в п'єсі «Наталка Полтавка»? Чому цей твір і досі є одним з лідерів постановок в українських театрах?

ВІДГОМІН

Тарас Шевченко (1814—1861)

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Тарас Шевченко

«НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ»

Вірш «На вічну пам'ять Котляревському» Т. Шевченко написав у 1838 р., коли жив у Санкт-Петербурзі. Дізнавшись про смерть І. Котляревського, молодий поет відгукнувся на цю трагічну подію поезією, яку передав українському письменникові Є. Гребінці для публікації в альманасі «Ластівка» (україномовне видання першої половини XIX ст.). На той час Є. Гребінка теж жив у Санкт-Петербурзі й усіляко підтримував Т. Шевченка. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка Є. Гребінка писав: «Є тут один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші... Як напише, так тільки цмокни та вдар руками об поли... Він мені дав гарних стихів зборник».

Т. Шевченко дуже любив спадщину І. Котляревського, розробляв у своїй творчості теми й мотиви, порушені попередником, зокрема козацької слави й пам'яті. У п'єсі «Назар Стодоля» Т. Шевченка відчувається вплив творчої манери І. Котляревського-драматурга. У 1845 р. Т. Шевченко намалював акварель «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві».

Вірш «На вічну пам'ять Котляревському» починається традиційним описом сумної картини спустілого гніздечка, яке залишилося без соловейка. Колись він щебетав, розраджуючи людей: «Защебече соловейко — Сохнуть дрібні сльози». Змальовуючи поетичні образи рідної при-

роди, ліричний герой наголошує на тому, що соловейко звеселяв співом усіх, привертав увагу навіть тих, хто «з ножем у халяві».

У творі використано паралелізм: так, як співав соловейко, так своїм творчим спадком ділився з людьми І. Котляревський. Трагізм утрати митця увиразнює порівняння України з руїнами Трої. Але в останній частині поезії ліричний герой згадує про Енея і просить у І. Котляревського творчої сили оспівувати козацьку минувшину. Ліричний герой звертається до «батька» української літератури за духовною підтримкою заради майбутнього України.

У вірші домінують традиційні козацькі образи — вітру, степу, високих могил, що втілюють ідеї свободи й подвигу українського козацтва. Твір пройнятий усталеною для українського фольклору символікою — червона калина, соловейко, спустіле гніздечко, крик ворона, кобзар, сизий орел тощо.

І. Котляревського названо в поезії батьком, праведною душею, сизим орлом, який має прилинути в чужий край і заспівати про Україну. А ліричний герой усвідомлює себе наступником справи національного генія.

Вірш Т. Шевченка належить до громадянської лірики, його провідна ідея — возвеличення української культурної спадщини, яскравого внеску І. Котляревського в розвиток української нації.

Портрет Є. Гребінки, авторство якого приписують Т. Шевченкові. 1837 р.

Т. Шевченко. Будинок І. Котляревського в Полтаві. 1845 р.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ (1838)

1. *Які асоціації у вас виникають від спустілого гніздечка на калині?*
2. *Як у вірші втілено почуття самотності ліричного героя?*

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо, та й байдуже...
Минулось... Пропало...
Згадай добре — серце в'яне,
Чому не осталось?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині —
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють, —
Серце б'ється, любо...
І світ Божий як Великдень,
І люди як люди!
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає,
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози,
Защебече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,

О. Гайдамака. Коловорот. 2022 р.

О. Гайдамака. Духовний спадок. 2021 р.

Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,

Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде руна гаєм,
Піде та замовкне — нащо щебетать?
Запеклую душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.
Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дібровою руна[1],
Руна гуляє, Божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай, та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись:

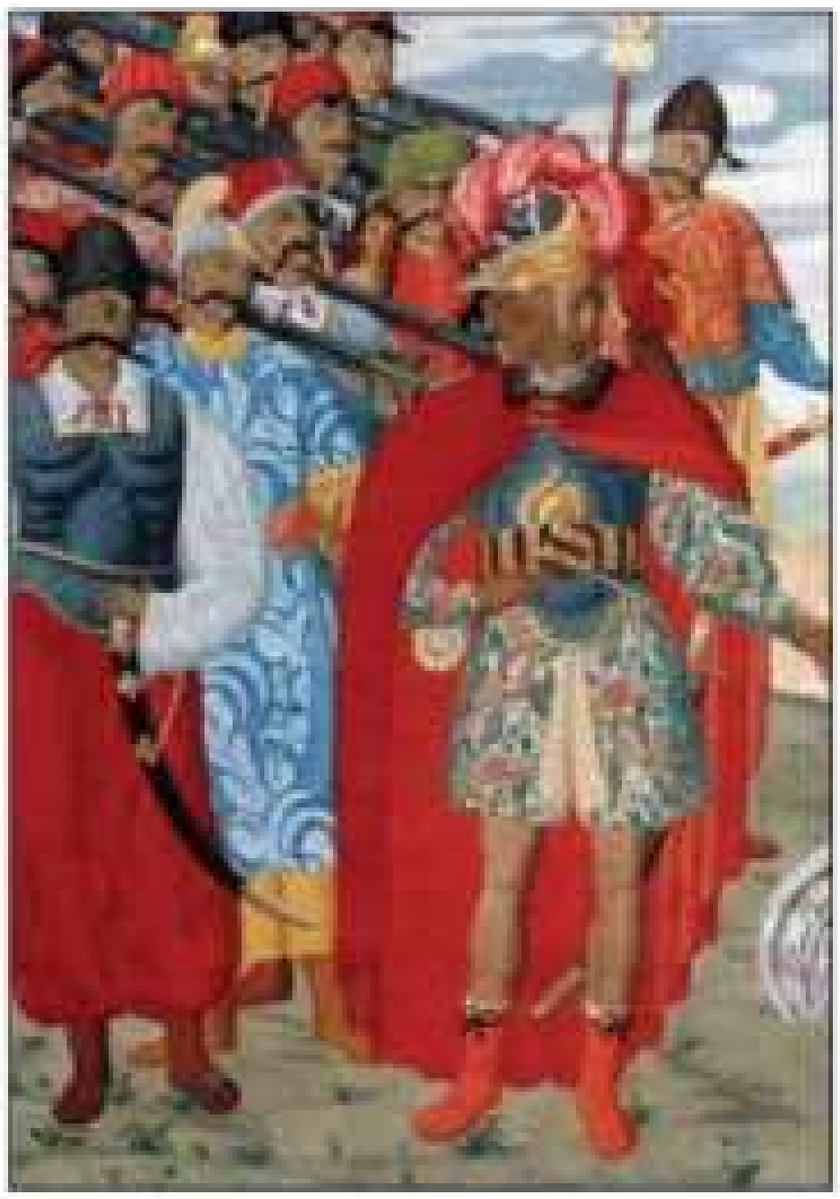
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше витав,

Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою, —

О. Тернавська. Ілюстрація до поеми «Енеїда» І. Котляревського. 2021 р.

Г. Нарбут. Ілюстрація до поеми «Енеїда» І. Котляревського. 1919 р.

[1] Руна (*діал.*) — тут: луна, відлуння.

Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує — тільки слава
Сонцем засіяла,
Не вмре кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе, приймі мою мову
Не мудру, та щиру, приймі, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоть на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.

О. Тернавська. Ілюстрація до поеми «Енеїда» І. Котляревського. 2021 р.

К. Полтавська. Червона калина. 2022 р.

А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче,
Сироту усюди люде осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею й я.
Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щиру, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.

АКТИВНОСТІ

check yourself

Комунікація

1. Чому ніхто з людей не минав калину, коли на ній співав соловейко?
2. Як змінилася ситуація після того, як стало «гніздечко одиноке»? Як утілено цю емоцію?
3. Знайдіть у творі рядки, де зображено життя і побут українців. Які соціальні верстви змальовано у вірші?
4. Прочитайте уривок, у якому згадано прізвище І. Котляревського. Чому автор стверджує, що він «щебетав»?
5. Які слова й фрази вказують на те, що ліричний герой сумує за І. Котляревським?
6. Чому ліричний герой називає І. Котляревського батьком?

Аналіз та інтерпретація

7. Визначте ключові слова й фрази, у яких ідеться про І. Котляревського як співця козацької слави. Прокоментуйте їх.
8. Які художні засоби відображають сум і душевні страждання ліричного героя на чужині?
9. Проаналізуйте, як у творі втілено тугу ліричного героя за Україною. Чи відчувається його печаль за втраченим козацтвом?

Творче самовираження

10. Поділіть вірш на кілька частин за змістом та емоційним настроєм. Назвіть їх. Намалюйте ілюстрацію до будь-якої частини.

Цифрові навички

11. Відшукайте в інтернеті репродукції картин Т. Шевченка, які відображають природу. Чи є спільні мотиви у творах живопису і вірші Т. Шевченка?

Дослідження і проєкти

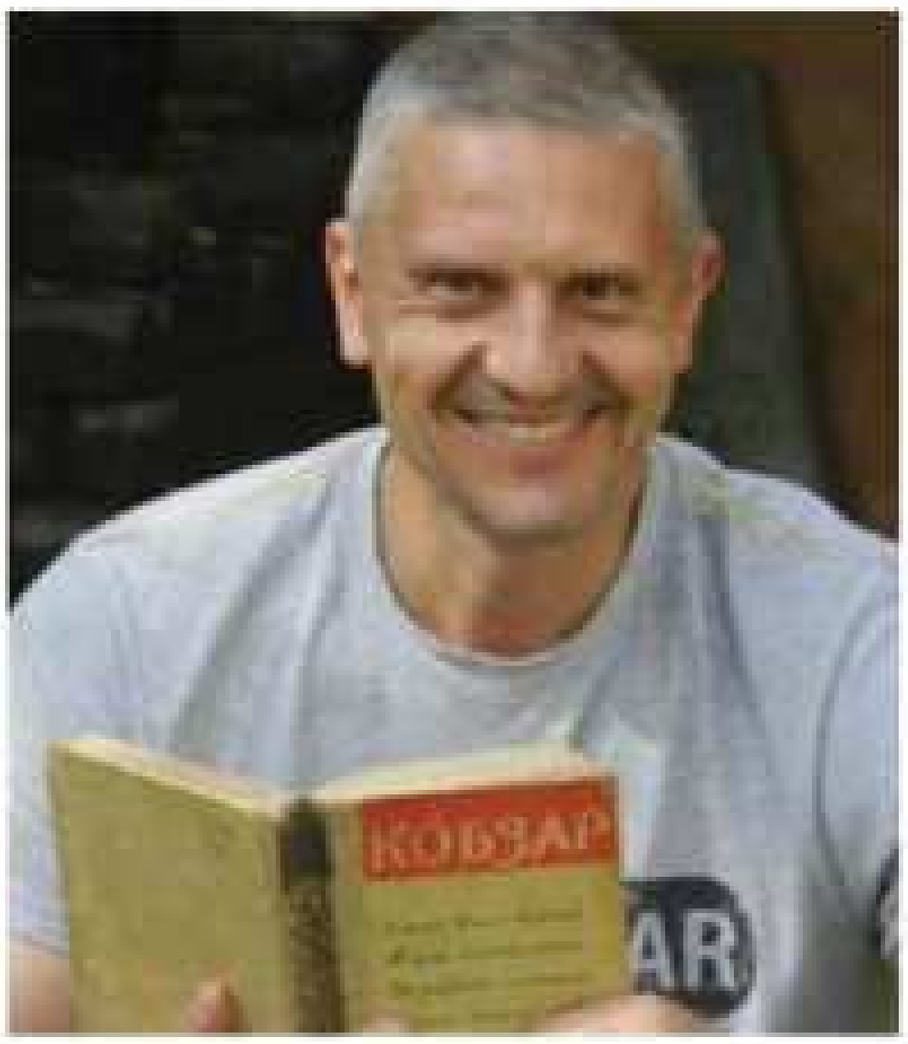
12. З'ясуйте пряме і переносне значення слів *соловей* і *орел*. Що в них спільного, а що відмінного? Зробіть порівняльну таблицю. Поясніть, чому І. Котляревський названий спочатку соловейком, а потім сизим орлом.

Життєві ситуації

13. Хто із сучасних письменників/письменниць, громадських діячів/діячок є моральними лідерами/лідерками нації?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Сергій Гридін (нар. 1971)

Підлітки змінюються весь час
і змінюються часом. Тут треба
і тему дібрати, і написати
про неї так, щоб і гострота
не втратилась, і простота
викладу. І головне, актуальність.

Сергій Гридін

Що для вас означає бути «таким/такою, як усі» і «не таким/такою, як усі»? Чи легко бути «не таким/такою»? До якої групи належите ви? Чи можуть усі люди бути однаковими?

Письменник С. Гридін народився в місті Здолбунові на Рівненщині. Після закінчення середньої школи вступив на економічний факультет Рівненського інституту інженерів водного господарства. Працював за спеціальністю, однак літературна діяльність стала для С. Гридіна тривалим захопленням. Коли його синові Олександру виповнилося одинадцять років, батько всіляко намагався залучити його до читання. З того часу почав писати книжки, адресовані дітям.

Був учасником АТО з 2014 р., а після початку повномасштабного вторгнення ворога 24 лютого 2022 р. став на захист держави в лавах Збройних сил України. Його син, для якого він писав підліткові книги, теж воїн ЗСУ.

С. Гридін створив пригодницькі повісті для дітей — тетралогію «Федько, прибулець з Інтернету», «Федько у віртуальному місті», «Федько у пошуках Чупакабри», «Федько: пригоди у Віруслядії», повість-казку «Кігтик Ковбаско». Підліткам адресував реалістичні твори — повісті «Не такий», «Незрозумілі», «Не-Ангел», «І паралельні перетинаються», «Дорослі зненацька», «Крейзі», «Іграшка», «Не так, як здається», а дорослим — повісті «Сапери», «Віраж», «Чужий».

Згадуючи про власне дитинство, С. Гридін зазначив: «У дитинстві я любив читати все. (...) Булочки і тістечка відходили на другий план, і нова книжка була чи не найбільшою радістю. Була сусідка із повною скринею дитячих книжок. Де вони у неї взялись, я не знаю. Щоразу це пахло магією, коли із дерев'яної старої скрині виймався черговий екземпляр». А ще письменник вказує на такий цікавий факт свого дитинства: у підлітковому віці він мав надмірну вагу, і тому вирішив зайнятися спортом. Імовірно, саме цей факт став поштовхом до створення повісті «Не такий».

«НЕ ТАКИЙ»

Головний герой повісті «Не такий» — Денис Потапенко, або Потап — так його називають у школі. Як і багато підлітків у його віці, хлопчик не задоволений власною зовнішністю. Він страждає від надмірної ваги, а на день народження батьки купили йому гантелі замість омріяного мобільного телефону, ще більше поглибивши його душевні муки.

Минуло три роки, але зайва вага нікуди не поділася. Денис потерпав не лише від насмішок однолітків, а й від насилля місцевих вуличних «авторитетів». Страждань хлопця не помічав ніхто, навіть учителі. Уроки фізкультури стали для Дениса справжнім випробуванням.

А тим часом виникли сімейні проблеми: батько полишив родину. Мати намагається налагодити особисте життя і відправляє Дениса в оздоровчий табір. Там він знову наштовхнувся на цькування, ігнорування, неможливість усамітнення, перше кохання без відповіді тощо.

Поряд з Денисом не було авторитетного дорослого, який йому був дуже потрібен. Справжнім другом став трохи старший від нього хло-

пець Жека на прізвисько Торнадо. Жека допоміг Денисові скласти програму тренувань, і через деякий час той почав змінюватися зовні — замість обвислого тіла з'являлися «кубики» пресу. Та все одно він «не такий». Занадто багато має інакшості: у поглядах, думках, поведінці з дівчатами, ставленні до шкідливих звичок, навчання тощо.

presentation

Модель самоствердження і самореалізації хлопця, яку пропонує письменник, побудована на принципі постійної роботи над собою. Унаслідок наполегливих тренувань Денис скинув зайву вагу, набув упевненості в собі й перестав бути об'єктом кпинів. У цьому образі, за словами автора, є дещо автобіографічне. Головний герой повісті може стати чудовим прикладом для наслідування, що акцентовано в підзаголовку до твору: *«Повість для підлітків, які шукають себе»*.

НЕ ТАКИЙ (2013)

Повість для підлітків, які шукають себе

(Уривки)

Денисові Потапенку тринадцять. Він згадує попередні дні народження, невдалі подарунки батьків і найбільше приниження, яке пережив у десятирічному віці, коли троє підлітків били його та ображали.

Розділ 2

1. *Чи доводилося вам відчувати на собі недоброзичливість однолітків? Як ви давали собі раду?*
2. *Чи отримували ви подарунки, які вас розчарували? Як ви поставилися до них і до тих, хто їх подарував?*

(...) Потап нетерпляче зірвав останній шар обгортки, і від захоплення в нього аж дух забило. У коробці лежали справжні високі баскетбольні кросівки! Оце так подарунок! Денис ураз забув і про кульки, і про недоречні мамині пестощі та кинувся на шию татові, який усе ще стояв поруч.

Для чого йому ті кросівки, Потап навіть не задумувався. Одного разу він побачив такі самісінькі у Севки Говорухіна з десятого «Б» і здобув нову мрію. І от — омріяна річ лежала перед ним!

Але... Потапенко ріс, і разом з ним збільшувалася його зайва вага. Його талія зовсім розпливлася, дитяче обличчя «прикрашало» друге підборіддя, надаючи йому якогось бульдожого виразу. Тому спортивне взуття насправді було йому без потреби і мало на меті одне: задоволь-

нити незрозумілі та безглузді бажання, які на мові його однокласників називалися коротко і змістовно — «понти».

Проте, як на зло, сьогодні був вихідний. Денис узув обнову і пів дня ходив по хаті, не знімаючи. Передзвонив Матвію, похвалився подарунком, та Самоха відреагував на те якось прохолодно.

Останнім часом їхня дружба теж почала змінюватися. Самохін не зрадив своєму захопленню паркуром і в неповні чотирнадцять став визнаним у місті майстром цього своєрідного мистецтва. Матвій по кілька годин на день відшліфовував свою вправність на спортивних майданчиках і часто набивав синці та ґулі, відпрацьовуючи який-небудь «Drop», «Monkey» або «Wallflip». Його основним принципом стало висловлювання: «В житті немає кордонів — є тільки перешкоди, і будь-які з них можна здолати». І він доводив це, переміщуючись по вертикальній стіні, долаючи височенні паркани та широкі прірви між будинками або роблячи сальто в повітрі. Оце було видовище!

На відміну від Потапа, Матвій був високим і сухорлявим. Його сила вражала. Він міг зробити мало не сто відтискань від землі, міг завваграшки 20—30 разів підтягнутися на перекладині і навіть не захекатися. За ним сохли всі дівчата з їхнього класу і не тільки. Всі вони намагалися якось здобути його прихильність. Але Самоха майже не звертав на них уваги, бо його цікавила лише улюблена справа. Був час, коли він перестав учити уроки, щоб мати більше часу на паркур. Однак вечірня бесіда з мамою та її сльози змусили Матвія поєднувати приємне з можливо колись корисним. А Денис тоді допоміг йому надолужити згаяне. І Матвій став фактично ідеальним сином, учнем, хлопцем...

Потап заздрив товаришеві. Не раз увечері, перед сном, він уявляв себе разом з другом, або й самого, на даху якогось закинутого складу чи на майданчику із зарослими мохом бетонними плитами — в ідеальних для паркуру місцях. У своїх фантазіях Денис стрибав чи не краще за Матвія і виконував такі трюки, від яких кров холола у жилах. Потім він засинав, задоволений і щасливий, і дивився барвисті сни.

У понеділок Потапенко летів до школи, наче на крилах. Йому не терпілося побачити захоплені очі однокласників, коли вони угледять його новенькі кросівочки, тож усілякі шкільні прикрощі просто вилетіли хлопцеві з голови.

Фізкультура, на щастя, була першим уроком. Намагаючись приховати своє черевце, Денис швидко перевдягнувся у футболку та шорти і взявся натягувати на ноги кросівки. Робив це не поспішаючи, повагом заправляв шнурки та підтягував язички.

Першим його обнову помітив Вітько Лобода. Він витріщився на Денисові ноги так, ніби побачив там живого скорпіона.

— Ні фіга собі! — крикнув Лобода. — Народ! Подивіться, які у Потапа кроси!

Всі, хто був у роздягальні, почали зглядатися на Дениса.

— Кльові! — то підійшов Ромко Загорський. Присів, помацав задник кросівок і прицмокнув від захвату. Потім відвернувся, сів на лавку і тихо додав: — Тільки як свиню не вдягай, а вона свинею і залишиться!

Денис його не почув, але ті слова долетіли до вух кількох хлопців, які сиділи найближче до Ромка. Вони почали голосно сміятись, тицяючи пальцями один в одного та хитро косуючи на Потапа.

— Чого іржете, наче коні? — в роздягальню зайшов Матвій. — Вівса нажерлися чи що? — глянув на хлопців, які веселилися. Вони знітилися під його важким поглядом, швиденько зібралися і побігли до зали.

Самоха зсунув на підлогу чиїсь речі, що лежали на лавці біля Дениса, і вмостився на те місце. Він теж помітив нове взуття, підняв трохи насмішкуваті очі на Потапа, промовив:

— Класні кросівки! Здоровий зноси та ще кращі купи!

Потім почав неквапом перевдягатись. А вже через кілька хвилин увесь восьмий «А» вишикувався у спортивній залі. (...)

На уроці фізкультури Денис не зміг підтягнутися жодного разу. З нього сміялися всі однокласники і цього разу за нього не заступився ніхто, навіть найкращий друг Матвій Самохін. Хлопець образився на всіх і перестав спілкуватися з Матвієм. Йому було складно «жити без найкращого друга». Він не мав з ким обговорити шкільні події. Удома теж були проблеми. Їх з мамою покинув тато.

Розділ 6

Як Денис сприйняв розлучення батьків? Чи допомогло йому щось у цій ситуації?

Потапенко сидів у своїй кімнаті і почувався так, ніби його з усього маху пригрів правицею один із братів Кличків. На столі він знайшов записку: «Любий синку! Я знаю, що ти мене зараз не зрозумієш, але впевнений — ми все одно залишимося друзями. Я йду від твоєї мами (ми не можемо більше жити разом), та твоїм татом я буду завжди». Розглядаючи швидкий, нерівний почерк, Денис не дуже уявляв своє життя без батька. Так, той увесь час був заклопотаний, часто їздив у відрядження і пізно повертався з роботи, однак завжди була можливість порадитися з ним про щось своє, чоловіче: чи то як виправити «глюки» комп'ютерної гри, чи щодо правильної поведінки в дворових розбірках, чи... та купа всього! Більшість своїх секретів Потап довіряв мамі, проте в критичних ситуаціях одразу біг до тата. Той ненадовго — і дуже кумедно — насуплював брови, а потім легко знаходив шляхи вирішення проблеми.

— Чорт! — сказав Потап. — Навіть не дочекався мене!

Він гнівно зіжмакав записку і жбурнув її під ліжко. «Немає у мене більше батька!» — вирішив хлопець. І раптом, наче ножем по серцю, згадка: «Залишимося друзями...». Ех, та й друзів більше немає!

Денис встав, клацнув кнопкою музичного центру, який вони купували, приносили і встановлювали разом з татом. Причому батько радів, здавалося, більше, ніж Денис. Він розповідав, що в дитинстві завжди хотів мати окрему кімнату. Батько всі свої нездійснені мрії прагнув утілити за допомогою сина... «Ще й спортсменом хотів зробити!» — згадав Потап нещасні гантелі, які досі валялися під ліжком.

У центрі щось клацнуло, диск завантажився. З динаміків почувся голос «Бумбоксів»:

Коли ти наодинці,
всі навколо золотоординці,
у чужій хатинці...

Останнім часом Потап дуже полюбив пісні цього гурту: після того, як посварився з Матвієм, міг слухати «Наодинці» годинами і без перерви. Він додав гучності, щоб заглушити свою самоту. У вухах дзеніло, проте на душі полегшало. «Бумбокс», здавалося, знищував решітки Матвієвої зради і пом'якшував нову — зраду людини, яка була для Потапа ще ближчою і рідніщою.

Несподівано до кімнати влетіла мама. Вона щось крикнула, але Потап нічого не почув. Крутнув регулятор звуку — музика стихла.

— Ти знову зі своєю музикою! — напустилася вона. — Як ти можеш? Ти ж бачиш, що зі мною робиться! Бовдур ти безсердечний!

— Мамо! Та ж я!.. — Потап хотів сказати, що переживає, мабуть, більше за неї, і тільки музика допомагає йому, але мама не слухала. Вона, як фурія, підскочила до сина і вліпила йому замашного ляпаса.

Денис вимкнув музику. Щока горіла вогнем. До всього додався майже фізичний біль від нерозуміння, у чому він винен. Чому мама так

Український гурт «Бумбокс». Сучасне фото

несправедливо його покарала? «А тато мене ніколи не бив! — подумав Потап, і враз йому в голові майнуло: — А може, плюнути на все і втекти з дому разом із батьком? Або...» Він підійшов до вікна, подивився вниз. Шостий поверх, не дуже високо. Але не важко і на дах залізти! Дев'ять поверхів — це таки висота! Колись вони з хлопцями лазили на дах по іржавій драбині... Найхоробріші підходили до хиткої огорожі та, обережно вистромивши голову за край, роздивлялися землю внизу. Потап на таке не наважився, тому тільки зі слів сміливців знав, що з такої висоти люди нагадують мурашок, а машини — різнокольорових комах.

«А це був би вихід! — ніяк не відступала страшна думка. — Один крок — і всі проблеми далеко позаду!»

Але тут до кімнати знову влетіла мама. Денис інстинктивно нахилився і закрив руками голову, побоюючись, що його думки якимось телепатичним чином дійшли до матері і вона прибігла чинити над ним розправу.

— Вибач мене, синку! — мама несподівано впала перед ним на коліна. — Сама не знаю, що роблю!

Денис погладив її ледь розкуйовджене волосся і раптом відчув відповідальність за цю ще день тому сильну і впевнену в собі жінку, яка зараз нагадувала ображену дівчинку, у котрої відібрали улюблену іграшку. Вона так і не підвела голови з Потапових колін, і для неї в цю мить він був єдиним сенсом життя, захистом і підтримкою. Потап почував себе справжнім чоловіком. (...)

А потім у школі був медогляд. Для Потапенка настав час «Х». Після слів хірурга про дзеркальну хворобу з хлопця знову всі сміялися. Тепер він знав, що завтра розпочне нове, цілком відмінне від попереднього, життя.

Розділ 9

Як Денис вирішив змінити своє життя? Як ви гадаєте, чи це правильне рішення?

(...) Потапенко знайшов у шафі скакалку, яку ще років із три тому придбав для нього тато. Вона трохи потріскала від бездіяльності, але на перший час підійде і така. Потім хлопець витягнув на світ Божий запилені гантелі, дбайливо протер їх і поклав на видному місці. Тепер він пожалкував, що так по-дурному повів себе із батьковим подарунком — кросівками. От зручно було б бігати! «Стоп! — враз осяяло Потапа. — Тепер зрозуміло, ЧОМУ він мені їх подарував!» Денис заходив по кімнаті, як розлючений тигр у клітці. «Відкупитися хотів! Раніше нічого не можна було допроситися, а тут тільки захотів — і на тобі!» — не

міг заспокоїтися хлопець. Тепер він з подвійною вперті́стю прямував до нового життя. Перед ним постала ще одна мета — довести батькові, що без нього йому, Потапові, жити набагато краще! «От схудну наперекір ЙОМУ! Тоді побачимо, хто був правий!» Денис забув, що саме цього рішення тато марно добивався від нього протягом кількох років...

Потап витягнув із шафи зошит у клітинку і розграфив у ньому табличку, в яку збирався записувати результати своїх занять. Ліворуч він позначив дати, а праворуч мав фіксувати значне зниження маси, на яке дуже сподівався. Приніс із маминої спальні невелику вагу (яку ще ніколи не «використовував» із власної волі) і став на неї. Спочатку заплющив очі, постояв, налаштувався і таки опустив погляд на шкалу. «Біс тебе забирай!» — несподівано навіть для себе вилаявся Потап. Він чудово знав багато цікавих слів, за допомогою яких його однокласники складали докупи речення та виражали свої емоції, однак намагався ніколи не повторювати їх у повсякденному житті. Але зараз хлопець просто втратив контроль. І було від чого: стрілка застигла на відмітці 87 кг. Денис попереминався з ноги на ногу. Позначка зупинилась на 86,5 кг. Потап важко зітхнув. На зріст він був 167 см, тож його вага... гм... трохи перевищувала норму. Він іще раз пересвідчився у цьому, звіривши свої показники з даними в інтернеті. Тепер він зрозумів, про що йшлося Рудій, коли вона казала про поїздку до Японії та борців сумо...

Потап червоною ручкою і великими цифрами написав сьогоднішню дату, кілька разів обвів її і, ще раз зітхнувши, записав результат зважування.

Потім вийшов до передпокою, зібрав розкидані речі, розклав усе на свої місця — не хотів шокувати маму такими кардинальними змінами — і взявся розігрівати собі їжу. Після останнього в житті повноцінного потапівського обіду, який складався із майже літрової миски борщу та картоплі з котлетою, що займала практично пів тарілки, Денис роздрукував табличку, на якій великими літерами було написано «Після 18.00 не їсти!!!» і причепив її магнітом до холодильника. На листку, крім напису, був чорний череп з перехрещеними кістками і порожніми очницями, який Потап вставив у табличку для того, щоб відлякувати свій вечірній голод.

Підліток. Фото К. Гольцберг

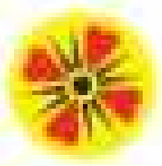
Задоволений собою, хлопець поплескав живіт, і йому здалося, що він уже скинув кілограмів із п'ять, однак спокушати долю повторним зважуванням не став — вирішив відкласти це на завтра. Адже завтра — великий день. Завтра Денис розпочне свою спортивну кар'єру! Він запланував пробігти один-два кілометри та з сотню разів стрибнути через скакалку.

Уклавши свій спортивний розклад, Денис пішов учити уроки. Він нетерпляче чекав наступного ранку. (...)

Заняття спортом давали результати. І коли одного разу Дениса знову зупинили старші підлітки і вимагали грошей, він не мав страху, а чинив спротив. Потапенко заступився і за однокласницю Віку, коли інші дівчата знущалися з неї.

Канікули хлопець провів у літньому таборі.

Розділ 16

Чи доводилося вам відпочивати в оздоровчих таборах? Пригадайте, які емоції ви переживали на початку зміни, а які — у кінці?

Новоявлений колектив щасливих «табірників» був доволі строкатий. (...)

Серед тих, хто вирізнявся, був і високий, міцної статури хлопець років шістнадцяти у потертих шортах, нових кросівках від провідної спортивної фірми та синій майці із написом «Зроблено в СССР» на грудях. «Ти тоді тільки в проекті був, коли Союз розпався! От гальмо!» — злорадно подумав начитаний Денис. Крім того, «виходець із минулого» мав поголену налисо голову, що поблискувала незасмаглою синявою, товстий, наче відібраний у сусідського собаки, ціп на шиї та витатуйований на плечі великий чорний трайбл з переплетеними візерунками незрозумілого для Потапа значення. Біля хлопця весь час тусувався майже його брат-близнюк, із такою самою блискучою лисиною, однак без ланцюгів і татуювання. Лишень одне вухо «двійника» прикрашала невеличка сережка і на підборідді було помітно ще ріденьку, але акуратно підголену борідку. І серед цього збіговиська Потап ураз відчув себе «не таким», білою вороною, що різко виділялася на тлі загалу.

Татуйований хлопчина, судячи з усього, в таборі був не вперше. Він голосно розповідав усім, хто зібрався навколо нього, про те, що «він тут вже третій строк мотає», описував порядки в цьому закладі, перемішуючи українські слова з російськими та нецензурними, і, вочевидь, вважав себе крутим, «відавшим віди» пацаном. Потім він вирішив піти до вбиральні, про що теж повідомив присутнім. І тут, як на зло, зачепився за Потапову сумку, яка сумирно стояла біля ніг свого власника і

чекала, доки з'явиться відповідальний за поселення дітей і покаже їм їхні нові оселі.

— Ти шо ето, дятєл, свої манаткі тут разбрасиваєш? — «наїхав» на Дениса татуйований пацан (його звали Канава, або Коновалов Сергій Степанович, як було зазначено у його свідоцтві про народження). — Ти на каво, свінья в'єтнамская, батон крошиш?

У Потапа від несподіванки похололо у грудях. «Чорт! Знову починається! Зараз відгребу на очах у всіх!» — промайнула думка. Раптовий викид адреналіну в кров примусив його руки затремтіти.

— Ти, казьол толстий, знаєш, хто я такой? — наступав Канава, ніби хотів розчавити Дениса своїм чималим міцним тілом. Зацікавлена публіка почала підсуватися ближче, сподіваючись на видовище, бо хліба (а всім же відомо, що «хліб і видовища» — це те, чого люди потребують найбільше) наїлася дорогою.

— Стоп, пацани! — гукнув хтось позаду. — Ти на фіга малого пресуєш? Він тобі щось зробив? — розпихаючи роззяв, до них підходив невисокий худорлявий хлопчина. На ньому були невизначеного кольору, обрізані нижче коліна джинси, старі сандалі та футболка із зображенням Брюса Лі.

— Нє твайо сабачє дєло! — не оглядаючись, кинув Канава.

— Майо, Сєрьога, майо! — передражнив його нежданий Потапів заступник.

— А-а-а! Ето ти! — впізнав його Канава і скривився так, наче із пригоршнею смачних ягід розжував смердючу комаху. — Ну шо ти лєзєш всьо врємя, Торнадо? Оно тєбє надо? Ти будь акуратно, а то знаєш, я могу і тєбя зацепіть случ...

Торнадо блискавичним рухом гепнув лівою ногою Коновалова у вилицю. Той, проковтнувши останні слова, труснув головою і осів на зігріту сонцем плитку. Очі його в цей момент були вибалушені і на-

express-lesson

Ранкова пробіжка. Фото з відкритих джерел

гадували погляд відомої всім рогатої худоби, що шукає ґандж на нових воротах.

— Не люблю, коли мені грубіянять! — нахилився над ним Торнадо і спокійно, мовби нічого не сталося, додав: — Я тобі ще минулого року пояснював, а ти ніяк не розумієш... Я — Жека! — новий знайомець глянув на Потапа і простягнув йому правицю.

— А я Денис Потапенко! — несподівано голосно відповів Денис і вдячно потиснув руку тому, хто врятував його від неминучого сорому.

Жека підбадьорливо підморгнув Потапенкові, посміхнувся і згадав про недавнього супротивника.

— Чуєш, Канаво! Ще раз малого зачепиш, твій стоматолог заробить на тобі купу грошей! — майже прошипів Торнадо, звертаючись до Коноваловa. — Ти зрозумів?

Канава, в голові якого ще літали важкі жирні мухи, мовчки кивнув. Навколо висіла німа тиша. Кожен із прибулих на відпочинок боявся подати голос, щоб не накликати на себе гнів такого непоказного на перший погляд, але, як виявилося, дуже серйозного Жеки на прізвисько Торнадо.

Денис продовжував займатися спортом, тепер під керівництвом Жеки. На дискотеці познайомився з Олесею, яка йому дуже сподобалася, але виявилося, що вона закохана в його друга. Після тренувань і спілкування з Жекою образа на світ відступила. Табірні дні збігли дуже швидко. Денис повернувся додому.

Розділ 26

1. *Які емоції ви переживаєте напередодні початку навчального року? Чим вони зумовлені?*
2. *Чому радів Денис першого вересня? Чи досяг він омріяного результату?*

— Дай мені-і-і си-и-или прожити цей день! — співав Потап, крутячись перед великим дзеркалом у вітальні. У нього сьогодні був піднесений настрій. Здавалося, що і сонце сяє яскравіше, і пташки співають тільки для нього — Денис збирався до школи.

То було першого вересня. А радів хлопець тому, що перший раз за декілька років куплений шкільний костюм не довелося перешивати! Яке це було задоволення — приміряти вибрану вдяганку і відчути, що вона сидить на тобі як влита!

Денис Потапенко перейшов у дев'ятий клас і майже домігся того, чого прагнув. І хоча кубики пресу були наразі ледь помітні, але ж вони таки були! Потап у новому темному костюмі та синій сорочці з краваткою виглядав неначе голлівудський актор і дедалі більше собі подобався.

«Не дарма пів року потом обливався!» — подумав хлопець, поправляючи ледве помітний вихор у зачісці. Він із вдячністю згадав свого наставника — Торнадо, — який стільки всього йому пояснив. Тепер Денисові руки зміцніли від відтискань та підтягувань, кістки кулаків добре натренувалися, і подаровану Жекою «лапу» він дубасив без жодних больових відчуттів. Залізна перекладина його теж уже не лякала — він підтягувався двадцять разів. Тіло хлопця стало міцним і повністю підкорялося йому.

У Дениса була єдина проблема — після тієї сцени у спальні змінилися їхні стосунки з мамою. Кілька тижнів вони майже не розмовляли, аж мама схудла і постаріла мало не на очах. Тож Потап помирився з нею і ніби заспокоївся, але колишньої теплоти й близькості їм так і не вдалося відновити.

— Я пішов! — гукнув він углиб квартири. Мама сьогодні залишилась на кілька годин вдома, щоб випровадити його до школи. Вона вийшла до передпокою.

— Який ти у мене став! Стрункий, високий! Тепер усі дівчата — твої! — хотіла чмокнути сина в щоку, але Денис вивернувся і виставив перед собою руки.

— От не потрібно цих ніжностей, будь ласка! Я вже з того віку виріс!

Він дійсно витягнувся за літо: мама ледве діставала йому до підборіддя.

— Ну все, до вечора! — сказав Денис, ще раз поглянув у дзеркало і вийшов із квартири. Перескакуючи через сходинку, вилетів на вулицю. На мить зупинився, роззираючись навколо. Він вже сьогодні був на вулиці — бігав. Але тоді було сіро і похмуро, а тепер визирнуло сонце, і вітерець приємно холодив обличчя й додавав святкового настрою.

Упродовж літа Потап не спілкувався зі своїми однокласниками. Кожен із них мав свої плани на літо: хтось насолоджувався відпочинком на дачі або в селі, у дідуся з бабусею, хтось знемагав від спеки на морському узбережжі, а хтось мучився у розпечених джунглях міста перед телевізором або монітором... У глибині душі Потап скучив за ними, хоча не зізнавався в цьому навіть самому собі.

Вчора вони з Ромком Загорським домовилися зустрітись на їхньому місці —

На самоті. Світлина з ФБ-сторінки «Україномовна освіта»

на перехресті неподалік від школи. Денис уже довгенько чекав приятеля. Ромко, як завжди, запізнювався. Озирнувшись, Денис побачив, що Загорський стоїть буквально за кілька десятків метрів від нього і теж глипає навсібіч.

— Загора! — підійшов до нього Потап. — Ну чого ти тут стовбичиш і мовчиш? Я тебе вже пів години чекаю!

— О-о-о-о! — очі Ромка розширилися. — Нічого собі! Ти куди Потапенка подів, інопланетянине!? Слухай, Потапе, ти прямо наче з картинки! Як це так? Що з тобою сталося?

Денис відчув, що у нього за спиною виростають крила. Заради цього варто було стільки вистраждати, намотуючи кола по стадіону!

— Та так якось... — стримано відповів. — І ти теж нічого!

Загора так само підріс за літо. У нього навіть з'явився темний пушок над верхньою губою, який з натяжкою можна було назвати вусами. Хлопці всміхнулися і подалися до школи, дорогою ділячись враженнями.

— А ти не знаєш, що із Кропивою сталось!? — чомусь згадав про одноклассницю Денис. — Вона ж до канікул так у школі і не з'явилась!

— Тю на тебе! Ти наче з іншої планети впав! — аж пригальмував Ромко. — Її матінка, як дізналася про «цікавий стан» своєї донечки, відразу взяла її під домашній арешт! До Маринки ж наші вчителі ходили після уроків — вчили премудростям не дівчисько, а живого колобка! — Загорський зобразив рухом руки великий живіт. — Вона в кінці літа народила, пацана ніби. Причому татусь його так і не знайшовся! Я чув, як мій батя мамі розповідав! Прикинь! Кропивина мамаша всиновила те дитя і на себе записала, а потім всі вони зірвались, продали хату та переїхали кудись, подалі від сорому! — завершив розповідь Загора.

— Блін! Просто тобі серіал! — почухав потилицю Потап.

— Та на біса вона тобі! Я вже й забув про цю шмару! — махнув рукою Загорський. — Ходімо швидше! Треба наших шукати! — майже вбігли вони на територію школи.

У шкільному дворі все вирувало. Перший день вересня — це завжди свято. І передусім — свято зустрічі. Дівчата з виском кидались одна одній на шию і без угаву торохтіли, демонструючи «морську» засмагу чи нову зачіску. Хлопці міцно потискали руки, перекидалися стислими фразами і оцінювали зовнішність однокласниць. Потап і Загора підійшли до своїх.

— Доброго ранку, восьмий «А»! — голосно крикнув Роман.

— Уже дев'ятий! — хором озвалися хлопці.

— Здоров, Загора! А це хто з тобою? Новенький? — запитав Олесь Максименко, в якого підупав зір, але він соромився вдягати окуляри.

— Дев'ятий «А»! Радо представляю вам, — витримав паузу Ромко, — нового і покращеного Дениса Потапенка, власною персоною! — вклонився він, мовби на королівському прийомі.

Всі присутні обернулися до них. Потап почував себе як у золотій пастці: і приємно, і втекти неможливо. Він почервонів і почав штрикати під ребра Загорського, мовляв, годі вже цього цирку.

— Потап! Ну ти просто Бред Піт! — вражена Юля Сосновська не зводила з Дениса своїх ясних очей.

— Ні, радше цей, як його... Ну той, що Горобця в якомусь фільмі грав... Джонні Деп, о! — заперечив Генка Довгоп'ятий.

Дев'ятий «А» дружно загув, вітаючи нового Потапа. Проте Денис хотів зловити на собі погляд людини, яка колись дуже багато для нього важила. Так! Самоха не зміг приховати здивування. Та іноді в його очах помітно було ще і якусь тінь. Можливо, злість, хоча йому ніби й не було за що сердитись на Дениса. Потім Матвій відвернувся і вдав, що навіть на помічає колишнього друга. Потап позадкував і сховався за спини однокласників. Розпочалась урочиста лінійка. (...)

Яку музику любить головний герой твору?

Денис Потапенко слухає музику, яка допомагає йому віднайти емоційну рівновагу. Зокрема, це пісні гурту «Бумбокс». Пісню «Наодинці» після сварки з Матвієм хлопець слухав годинами. Голос Андрія Хливнюка підбадьорював і дуже точно передавав емоції. Денис щоразу в текстах пісень знаходив нові сенси, які відповідали його настрою.

Український гурт «Бумбокс» створений у 2004 р. в Києві вокалістом Андрієм Хливнюком, гітаристом Андрієм Самойлом («Мухою») та Валентином Матіюком (DjВаліком). Найпопулярнішими є їхні композиції «Квіти у волоссі», «Наодинці», «Люди» та ін. Андрій Хливнюк у лютому 2022 р. на початку повномасштабного вторгнення ворога в Україну вступив до територіальної оборони Києва й опублікував відео, у якому проспівав уривок української

Андрій Хливнюк виконує пісню «Ой у лузі червона калина». 2022 р.

повстанської пісні «Ой у лузі червона калина», що стала символом незламності українського народу.

Запропонуйте головному героєві повісті С. Гридіна іншу цікаву, на ваш погляд, музику.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто і чому ображав Дениса Потапенка?
2. Чому хлопець не любив фізкультуру?
3. Чи мала право мама підняти на Дениса руку?
4. На кого сердився хлопець найбільше? Чому?
5. Як Денис навчився протистояти кривдникам у таборі?
6. Як відреагували однокласники на «перевтілення» Дениса першого вересня?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

7. У чому виявляється інші́сть/інакші́сть Дениса?
8. Відшукайте у творі приклади булінгу. Як протистояти таким випадкам?
9. Проаналізуйте стосунки Дениса з батьками. У яких ситуаціях мають рацію або не мають батьки, а в яких — Денис?

Творче самовираження

10. Уявіть, що ви друг або подруга головного героя. Напишіть йому лист з порадами та словами підтримки.

Цифрові навички

11. Відшукайте і послухайте пісні, які подобаються Денисові Потапенку. Створіть власний плейлист, який би супроводжував читання повісті й відтворював емоційний стан героя.

Дослідження і проєкти

12. *Робота в групах.* Створіть правила спілкування в класі, презентуйте свої напрацювання. Обговоріть їх.

Життєві ситуації

13. У нашій державі діє Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. Що вам відомо про нього?
14. Як би ви вчинили, якщо б стали свідком булінгу щодо однолітків, учителів, інших дорослих?

Барбара Космовська (нар. 1958)

Не можна розв'язати всі проблеми,
не можна виграти всі битви,
не можна жити й не помилятися...
Головне — ми повинні не шкодити
іншим і робити цей світ кращим.
Маршалл Розенберг

1. *Які сучасні твори для молоді ви читали? Чим вони привернули вашу увагу?*
2. *Про які проблеми підлітків вам би хотілося поговорити й прочитати?*

Барбара Космовська народилася у м. Битові (Польща). Навчалася в Ґданському університеті, працювала вчителькою польської мови в рідному місті. Згодом сферою її наукових інтересів стала художня література для молоді. У 1999 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Між дитинством і дорослим життям. Про романи Зофії Урбановської». Викладаючи на кафедрі історії літератури романтизму й позитивізму в Поморській академії у м. Слупську, Барбара Космовська спостерігала за життям молодих людей, які стали головними героями та героїнями її творів. Хоча мисткиня почала писати в 1970-ті роки, її перший роман *«Голодна кішка»* було видано лише у 2000 р. З того часу вийшло з друку понад півтора десятка її повістей і романів, найпопулярніші серед них — *«Буба»* (2002), *«Буба: мертвий сезон»*, *«Позолочена рибка»* (2007) та ін. У 2002 р. роман «Буба» здобув головну премію на загальнопольському конкурсі романів для дітей та юнацтва «Повір у силу фантазії», а «Позолочена рибка» стала в Польщі Книгою року-2007 і виборола першу премію на Літературному конкурсі ім. Астрід Ліндґрен.

Юні персонажі в романах письменниці живуть у реальному світі, де, на жаль, подеколи зникають справжні почуття, де люди більше цінують гроші, ніж духовність, де ніхто нікому не потрібен. Проте авторка вірить у сучасну молодь. На її думку, підлітків не треба надто повчати й не можна обмежувати їхню свободу, їх просто треба зрозуміти, і тоді вони в усьому розберуться самі. *А ви як вважаєте?*

Лист Барбари Космовської до молоді України

Барбара Космовська написала особисто вам лист. І надіслала його 14 травня 2022 р., через три місяці після повномасштабного вторгнення в Україну. Сердечно дякуємо пані Барбарі за це! Отже, читайте лист від Барбари Космовської і висловлюйте свої враження та слова вдячності в коментарях на сторінці мисткині у фейсбуці.

«Мої дорогі Друзі, Читачі "Буби" і поціновувачі літератури!

Для мене велика честь і нагорода мати можливість у цей нелегкий час потрапити до вас з візитом, на урок зарубіжної літератури. Українською мовою — чудовою, мелодійною, яка зараз лунає у всьому світі. Світ дивиться на вас, ще юних і дорослих героїв України, зі здивуванням, що не слабне.

Одним із своїх найбільших досягнень я вважаю літературну мандрівку в Україну, а саме мить, коли в книгарнях вашої країни з'явилися переклади моїх книжок, а особливо сьогодні, коли перекладені повісті супроводжують вас у такий звірячий час і, сподіваюся, приносять вам хоч ледь помітну усмішку чи навіть на мить дають змогу забути жахіття війни.

Ви чудові Читачі! Я переконувалася в цьому неодноразово, коли приїжджала на Книжковий форум до Львова і Києва. Щось магічне було в чергах дітей і молоді, які охоче купували книжки, розглядали їх з такою ніжністю, торкалися до обкладинок. Для автора немає більшої радості, ніж бачити таке. Я ношу це в серці досі.

Однак найбільше мене втішило, коли та "моя Буба" стала нашою спільною героїнею і "пішла" з вами до школи. Я писала цю оповідь з надією, що ви полюбите цю розважливу і чуйну дівчину-підлітка, яка показує світові те, що молодість часом буває більш зрілою за

presentation

Старе місто, м. Варшава (Польща). Сучасне фото

зрілість. Я трохи глузливо насміхаюся в цій книзі з нас, дорослих. Бо й нам іноді трапляється бути більш дитячими, ніж ви. Але я поставила Бубі набагато серйозніше завдання: це саме вона має всі риси, які в молодих людях є найкращими й завидними... А нам є чому вам заздрити! Молодість справедлива і щира. Мудра і чутлива. Винахідлива і скромна. Молодість — як Буба...

Барбара Космовська. Сучасне фото

Мені б хотілося, щоб ви читали мою книжку в мирній країні. У своїх домівках. Перебуваючи в безпеці, будучи щасливими. Я знаю, що зараз усе інакше, але оптимізм Буби дрімає і в мені. Я вірю, що ви повернетеся до шкіл і звичного життя. Я вірю, що ще багато зустрічей і розмов у нас із вами попереду. Що в довгому і мирному житті ви познайомитеся з великою кількістю чудових літературних героїв та їхніх авторів. Тим часом залишається надія на те, що саме література дозволить вам пережити важкі дні з надією. А книжка, мудра й потрібна, стане пігулкою для спокійного сну.

Переповнена захопленням — обіймаю з недалека, по-сусідськи. Щодня я надсилаю вам свої найкращі думки і з нетерпінням чекаю дня, коли подарую вам ще одну книжку. Бо писати для такого хороброго Народу, навіть невеликі романи — це завжди радість і гордість.

Вітаю вас якнайщиріше! Не сама, з мільйонами моїх співвітчизників! Бажаю вам і собі витримати все погане, щоб ми могли з радістю перемогти будь-яке зло.

Слава Вам, мої кохані! Слава Україні!

Ваша письменниця, "мама" Буби —
Бася Космовська. 14 травня 2022 р.»
(Переклад Людмили Саковича)

«БУБА»

Сучасні дорослі та підлітки. Розгортаючи книжку Барбари Космовської, ми потрапляємо у світ сучасної сім'ї. Дія відбувається в Польщі, проте кожен з нас упізнає в колізіях польської родини власні

проблеми й життєві ситуації. Розповідь ведеться від імені головної героїні твору — шістнадцятирічної школярки Агнешки, яку називають у сім'ї Бубою. Агнешку оточує багато дорослих — мати Марися, батько Павел, дідусь Генрик, сестра Олька та її чоловік Роберт, сусіди Вальдек і Віолетта Маньчаки, хатня робітниця Аня Бартошова та ін. Хоча всі вони поруч з дівчиною, насправді між ними немає справжнього порозуміння і довіри. Світ, змальований письменницею, ніби порожній для Буби. Ніхто не цікавиться тим, як вона живе, як навчається в школі, як почувається, про що думає, що її хвилює. Усі забули навіть про її день народження. Атмосфера духовної порожнечі панує в будинку, ущент наповненому людьми.

Немає теплих стосунків і поміж батьками Буби та її дідусем Генриком, котрого «дорослі діти» прагнуть контролювати й навіть намагаються відібрати в нього пенсію. Із сусідами Маньчаками сімейство Агнешки поєднують не дружні стосунки, а лише гра в бридж і суто прагматичні інтереси. *Чи зустрічали ви у своєму житті таких людей?*

Родина Буби не бідує: її мати — відома письменниця, авторка жіночих романів, а батько працює на телебаченні. Проте основні конфлікти твору відбуваються не через нестачу грошей, а через відсутність духовного зв'язку поміж людьми. Тому Буба невипадково порівнює свою сім'ю із симфонічним оркестром, у якому втрачено гармонію.

Постійно сваряться між собою батьки Буби, її сестра Олька зі своїм чоловіком, сусіди. Приводи для сварок зазвичай дріб'язкові, але вони призводять до постійної напруги, через що Буба страждає і почувається в безпеці від дорослих тільки за зачиненими дверима своєї кімнати.

Дорослі, змальовані в повісті Барбари Космовської, постають «смішними й трагічними водночас». Так про них каже мудрий дідусь Генрик. Кожен з них має свої вади і позитивні якості. Письменниця прагне не засудити сучасних дорослих, а радше придивитися до них, спробувати їх зрозуміти, як це зробила Буба. Навіть якщо дорослі не завжди мають рацію, у них усе одно є право на власне життя, помилки, розуміння й прощення дітей. Але для цього треба мати мудрість і дорослим, і дітям.

Сучасний світ складний, заплутаний і непередбачуваний, стверджує письменниця. У ньому не можна поділити людей на хороших і поганих, вони всі різні. І тільки любов здатна відновити сімейні стосунки. У фіналі твору помирилися батько й мати Буби, а також сестра Олька з чоловіком. Нарешті мрії героїні про щасливу родину збулися. Однак для багатьох її однокласників ці мрії залишилися нездійсненними. «У нашому класі більше розлучених батьків і матерів, аніж тих, що живуть разом», — із сумом констатує Буба. Це одна з болючих проблем сучасності, яку порушила письменниця у творі.

Образ юної героїні. Барбара Космовська створила образ звичайної дівчинки Буби, змалювала її стосунки з родиною, шкільне життя. Буба не була «ані вродливою, ані гарною, ані високою, ані низенькою». Це звичайна школярка, яких багато в Польщі, в Україні та інших країнах. Вона має успіхи у грі в бридж, але не може впоратися із вправами на фізкультурі та з фізикою. Буба на початку повісті постає дуже нещасливою. Вона болісно переживає родинні негаразди, а також перше нерозділене кохання та зраду найкращої подруги. І все це приголомшило її майже одночасно!

Заради Адама Куницького Буба готова сидіти годинами біля телефона, знайти будь-який привід, щоб побачитися з ним. Однак він був байдужий до неї, а захопився найпривабливішою дівчиною в класі — Йолькою. Допомагали долати самотність і відчуженість улюблені книжки, музика, а ще — дідусь Генрик, із яким вона завжди могла відверто порозмовляти.

Упродовж роману Бубі доведеться подорослішати, розібратися в собі, однолітках та своїх почуттях. Вона навчилася розрізняти «справжнє» і «фальшиве», «виросла» зі свого уявного кохання до Адася й «доросла» до відкриття дорослого світу через любов до Мілоша. Пройшовши «школу виживання» і набувши певного життєвого досвіду, Буба може тепер порадити Адаму Куницькому: «Ти повинен сам вирости з Йольки, Адасю». Справді, кожен сам долає свій шлях дорослішання.

Звичайна дівчинка Буба виявилася насправді незвичайною. Незважаючи на те що, за її словами, «зараз усі схожі одне на одного», вона залишилася сама собою, справжньою.

Дідусь Генрик повірив у здібності внучки й підтримав її на чемпіонаті Польщі з бриджу, де Буба перемогла. Це значно підняло її авторитет в очах однокласників. Проте вона залишилася тією самою Бубою — доброю, відкритою, уважною до інших. Буба здатна співчувати Агаті, проблеми котрої значно складніші, бо та зіткнулася з алкоголізмом і

Старе місто, м. Варшава (Польща). Сучасне фото

жорстокістю батьків. Буба не тримає зла на Йольку, котра, крім Адася, ладна «захопити» й Мілоша. Також помирила сестру Ольку з Робертом. А головне — вона завжди обирає внутрішню гідність і порядність.

Актуальні проблеми твору. Барбара Космовська порушила чимало важливих проблем сучасності: самотність особистості в суспільстві, взаємини дітей і батьків, ставлення до людей похилого віку, стосунки в школі, дорослішання і входження у великий світ, перше кохання, розлучення і необхідність збереження почуттів. А ще — такі важкі й болючі проблеми нашого часу, як залежність від алкоголю, жорстокість, надання переваги матеріальному, а не духовному тощо. Письменниця не пропонує готових рішень цих проблем. Кожен із персонажів твору переживає їх по-своєму. Хтось — ніби «граючись на дитячому майданчику», хтось — не помічаючи їхнього існування взагалі, а хтось — серйозно і глибоко, як Буба. Нікого не повчаючи, Барбара Космовська пропонує нам, своїм сучасникам, вдивлятися у знайомий реальний світ і бачити в ньому не тільки те, що зовні, а й те, що приховане за звичайними життєвими ситуаціями. «Ніхто не народжується Фелліні. Зате ним може стати кожен, хто вміє дивитися», — зробила для себе висновок Буба, котра, як і дідусь Генрик, уміла бачити серцем. І саме серце їй підказувало вихід зі скрутних ситуацій. Великою любов'ю до людей зігріті всі сторінки повісті Барбари Космовської «Буба». Незважаючи на труднощі, цей світ вартий того, щоб у ньому жити і любити людей, які поруч. І тільки любов'ю можна цей світ зробити добрішим!

БУБА (2002)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Півтори партії

1. *Чого бракувало Бубі в спілкуванні з родиною?*
2. *Як Буба ставилася до своєї зовнішності й своєї особистості? Що для неї було важливим у житті?*

Буба не була ані дуже вродливою, ані негарною. Не була й надто високою, хоча низенькою її теж не назвеш. Можна було б сказати, що вона товста, проте насправді гладкою вона також не здавалася. Деякі продавчині навіть зверталися до неї «крихітко», коли дівчина приміряла чергову пару джинсів. Бо Буба ходила лише в джинсах. Так, ніби в усіх крамницях з лахами продавали виключно вилинялі й витерті «Левіси».

Через оті джинси найбільше гнівалася Бубина мати.

— І коли ти лише виростеш із цих жахливих штанів? — питала вона щоразу, натрапляючи на доньку в їхньому просторому помешканні на третьому поверсі багатоповерхівки на вулиці Звіринецькій, у якому, проте, не бракувало пожильців. Буба не вдавалася в дискусії, бо не збиралася ні з чого виростати. Тим більше, що її дорослішання ніхто з родичів, певне, й не помітив би. Дівчина не раз замислювалась, чи хтось у сім'ї знає, як її звуть насправді. Про всяк випадок нікому не задавала цього незручного питання. Зрештою, байдуже, яке її справжнє ім'я, якщо його взагалі не використовують. Щось схоже відбувалося і з Бубиним прізвищем. Теж незручним. Завжди її запитували про маму або тата. «Дитинко, ти випадково не донька цієї відомої письменниці? Або: «Це твій татко веде передачу "Обрій надії"? Цю програму про хворих на серце?». А Буба знала, що вона донька аж ніяк не «випадково», та ніколи не вимовляла цього вголос.

Барбара Космовська. Сучасне фото

— Я? — удавала вона в таких ситуаціях щире здивування.

І люди приймали це лаконічне пояснення й більше не мучили запитаннями таку посередню людину, як Буба. Вона чудово пригадувала кошмар під час поїздки зі своїми знаменитими батьками на відпочинок. Буба просто повинна була навчитися зберігати анонімність. Коли поруч були батько з матір'ю, вона перетворювалася на об'єкт суворої критики численних шанувальників їхніх талантів, котрі були гірко розчаровані тим, що Буба виглядає так, а не інакше, а до того ж не настільки розумна, дотепна й вродлива. Якби ж то йшлося лише про вроду! Буба відчувала, що від неї очікують усього, чим природа обдарувала її батьків аж надто щедро. А може, навіть трохи більшого. Вона швидко зрозуміла, що мусить боротися за власне право залишитися Бубою. Подобається це комусь чи ні. Тому щоразу, коли вона не признавалася, що має відомих батьків, й тим самим відмовлялася дати комусь автограф, дівчина відчувала себе знаменитою актрисою після чергової вдалої вистави.

Зараз вона теж так почувалася. Проте цього разу Буба нікому не збрехала, не зіграла жодної зі своїх чудових ролей, а просто повернулася з

ліцею, стусаючи каменюки носаками мартенсів. Водночас уявляла собі, що коли переступить поріг рідної домівки, її відразу огорне атмосфера загального зацікавлення. Пролунають важливі запитання: «Ти зголодніла? Як ти написала контрольну з фізики? Що думаєш про нові квіти на балконі пані Пенцикової?». Або інші, які стосуються, наприклад, хатніх справ, у яких її голос виявиться вирішальним. Важливо, аби Бубу запитували й очікували її відповідей.

Дівчина натиснула на кнопку домофона. Знову забула вдома ключі.

— Знову забула ключі? — почувся невдоволений голос Бартошової. Двері із глухим риплянням відчинилися, і Буба усвідомила, що, окрім їхньої хатньої робітниці, ніхто її ні про що більше не запитає. І їй не доведеться нічого вигадувати. (...)

* * *

Лише за дверима своєї кімнати Буба відчула себе в безпеці. Зняла мартенси, які досі тримали в ув'язненні її змучені ноги, і залізла під кольоровий плед. Дозволивши собі вперше за цілий день розкішну хвилину блаженних лінощів, вона подумала, про що можна мріяти о пів на одинадцяту вечора, після жахливого вечора з Маньчаками та перед не менш жахливим ранком у ліцеї. Зате, понишпоривши під подушкою, Буба сказала собі, що в неї є чудова книжка, на яку очікує пів класу. Заради дружби я мушу прочитати її до завтра, вирішила дівчина, і навколишній світ видався їй майже досконалим. Майже, бо шістнадцятирічний життєвий стаж навчив її з обережністю захоплюватися світом, який готував їй тисячу непередбачених ситуацій, котрі тут, на Звіринецькій, траплялися постійно. (...)

Буба болісно переживає розрив із хлопцем Адасем, який без пояснень припинив їй телефонувати й проводжати її зі школи. Дівчина здогадується, що Адась закохався в Йольку — колишню її подружку, але намагається боротися і повернути минулі стосунки.

Хліб не надто насущний

Прослухайте авдіотекст. Чи варто було Бубі боротися за Адася? Дайте їй пораду.

audio

У родині Буби нові проблеми — батьки сваряться і говорять про розлучення, сестра з маленьким племінником Францішеком переїхала до батьків, а Адась остаточно перейшов у повну власність красуні Йольки.

Грибочки для душі

1. *Яких почуттів прагнула позбутися Буба? Поясніть.*
2. *Чому Буба вважала себе «відмінницею в школі виживання?*

— Що ти робиш, Бубо? — у дверях кімнати стояла мама й занепокоєно дивилася на доньку.

Буба лежала на підлозі в чудній позі. Вона непорушно дивилася на стелю. Її руки безвладно спочивали, простягнуті вздовж тулуба, а ноги були химерно вигнуті. Від цієї неприродної композиції віяло незбагненним жахом, який змушував маму нервово діяти, щоб повернути Бубиному тілу більш звичний вигляд.

— Бубо, підведись, — рішуче зажадала вона, переступаючи поріг кімнати.

Її голос розбудив дідусеву пильність. Сива голова старенького заповнила решту місця у дверях. Буба скоса глянула на присутніх і неохоче повернулася до сидячого положення.

— Бубо, давай поговоримо, — мамин голос затремтів, ніби вона от-от заплаче. — Я це знала, відчувала, — голосно жалілася мати, — що не зможу тебе вберегти, захистити, попередити...

Вона сіла на матраці, не знімаючи руки зі свого чималого бюсту.

— Кажи, що ти приймаєш. Гриби, амфетамін, похідні? Кажи правду.

— Грибочки, напевне, — утрутився дідусь. — Позавчора з'їла п'ять крокетів із грибами, а я лише два.

— Якби ви, тату, з'їли п'ять, то теж лежали б у дивній позі, — сердито відповіла мати. — Крім того, це серйозна розмова. Бубо, я питаю тебе, що ти приймаєш?

— Нічого я не приймаю! — Бубу дратувало, коли випадкові розслідування ставали приводом до ідіотських дискусій. — Я медитувала, от і все! (...)

— То що це за медитація? — звернулася вона до Буби. — Давно ти цим займаєшся?

— Відтоді, як Йолька ходить на курси для моделей.

— Вона марить! — до матері знову повернулася впевненість. — Бубо, ти мариш. Зводиш нас на манівці! Я мушу довідатися всю правду. Це Йолька фарширує тебе якоюсь гидотою?

Буба лінивo підвелася з підлоги. Сягнула по підручник з йоги й простягнула матері.

— Йолька — моя подружка, й Адась від неї дуріє. У цій ситуації я намагаюся позбавитися почуття ревнощів і розчарування. Тому медитую. Це дає можливість відсторонитися від справ, на які я однаково не можу вплинути.

— У тебе нещасливе кохання? — здивувалася мати ще більше. Немовби ніколи не думала, що її донька може закохатися. Тим більше, за-

кохатися нещасливо. — Це ще гірше, бо ти в групі підвищеного ризику! — вона грізно глянула на Бубу й дідуся. — Тобі треба лікуватися.

— Але ж вона не колеться, то навіщо їй лікуватися? — дідусь почухав розкуйовджену чуприну. — У цьому домі є й серйозніші кандидати на лікування...

Буба зціпила зуби й примусила себе не зважати на дідусеві коментарі. Її асертивність, яка давалася нелегко, спонукала Бубу зазирнути вглиб себе, де вона виглядала гармонійно й зовсім не нагадувала дурненьку. А навпаки. Усередині самої себе Буба була відмінницею в школі виживання, свідома власної переваги над усім, що її оточує. Ну, може, не над усім, але, напевне, над світом, у якому більшість її рідних та знайомих бавилася в піжмурки. Гралися мати й дідусь, а поруч із ними крутилася, наче дзиґа, довгонога Йолька. Поміж них з певною гідністю вештався Адась. І в усіх на очах були пов'язки. Крім Буби, яка знову сплела ноги, вирівняла дихання й виключилася із гри. (...)

Хепі-енд із «Трабантом»

Прослухайте авдіотекст. Як Буба ставиться до навчання? Що для неї важливіше — успіхи в навчанні чи в коханні?

audio

У Бубиних батьків з'явилися ті самі проблеми, як і в їхньої доньки. З відпочинку подружжя повернулося із взаємними претензіями і купою ревнощів. Сімейний спокій знову порушено, але в шкільному житті Буби з'явилися зміни на краще. Виявляється, що вірні друзі завжди були поруч, просто дівчина їх не помічала.

Кухонне пекло

1. *Кого можна вважати справжнім другом Буби? Поясніть чому.*
2. *Чому Мілош просить Бубу не порівнювати його з Адасем?*

Коли ввечері Буба слухала свій улюблений диск із найкращими скрипковими концертами, їй спало на думку, що домашній оркестр трохи «розстроївся». Ця відсутність гармонії не була новою, але чомусь дивно її засмутила. Уперше в родинній опері з'явилася анонімна солістка, якій удалося цілковито вивести матір з рівноваги. Досі батьки ніколи не відкривали перед Бубою своїх слабинок. Були настільки зайняті собою, що навіть не помічали решту членів оркестру. Тим часом хтось сфальши-

вив, з'явилася зайва нота, когось підвів смичок, і першокласний оркестр почав грати як дует музик-самоуків. Подумавши про дует, вона раптом побачила перед собою Адася з Йолькою, які танцювали самбу на безлюдному пляжі. Рухалися важко й неритмічно, ніби зовсім не чули скрипки, чиї ідеально злагоджені звуки розливалися Бубиною кімнатою, тихенько розповідаючи якусь важливу й сумну історію одного знайомства. І Буба чомусь зраділа, що скрипка грає не для батька з матір'ю і не для Адася з Йолькою. Вона грає для неї, для зіщуленої клубочком Буби, ледь наляканої несподіваним відкриттям, що іноді краще бути самій, аніж із кимсь, хто зробить твоє життя сірим і безпорадним. (...)

* * *

— Чому не приходиш на зібрання? — Адась не рахувався з маленькими Бубиними кроками і навіть не зауважив, що вона мусить підбігати, аби почути його запитання. Хлопець і не чекав на її відповідь. Просто собі говорив. — Тепер у нас так класно, дивись, шкодуватимеш! Йолька придумала харцерський театр. Навіть сценарій сама написала, такий, знаєш, про кохання.

— Харцера до харцерки? — встигла запитати Буба, прискорюючи кроки.

— То ти вже читала? — Адась уперше глянув на Бубу, причому з повагою. — Нізащо не вгадаєш, хто яку роль виконуватиме!

— Йолька буде харцеркою, — цього разу Буба швидше ствердила, аніж запитала, і знову її відповідь зустрілася з Адасевим схваленням.

— Ну, — підтвердив він задоволено. — У нас є ще одна маленька роль. Така другорядна, дівчини з харцерського хору. Навіть говорити нічого не треба. Якщо це тебе цікавить...

— Я у хвості не плентаюсь, — пояснила Буба Адасевій спині, бо сам хлопець уже увійшов у двері ліцею. — Зрештою, я взагалі не вмію грати.

Учні Нової української школи. Сучасне фото

— От за це я тебе й люблю, — заявив Адась, трохи сповільнивши кроки. — За щирість. Не кожна дівчина в цьому зізнається.

— У чому це я зізнаюся? — Буба вже знала, що Адась думає виключно по-своєму, а її слова, які насправді були протестом проти будь-якої фальші й нещирості, незрозумілі йому так само, як будова космічного корабля.

— Ну, у тому, що ти гірша за Йольку.

— Авжеж, — дурнувато відповіла Буба, гірко подумавши, що навіть урок математики приємніший, ніж розмова з Адасем.

Після математики вона вже точно знала, що це саме так. Отримала четвірку за декілька доречних зауважень, які стосувалися систем рівнянь, а решта класу дивилася на неї мало не перелякано.

— Як тобі це вдалося? — зацікавився Мілош, чесно ділячи яблуко на дві половинки.

— Якщо тебе цікавлять подробиці, — відповіла Буба, відкусивши шматок, — то заскоч після уроків. Там справді немає чого робити.

— Це Сокирі й тобі. Але якщо мені трохи поясниш, що й до чого, я щодня приноситиму тобі яблука.

— Звучить майже як обітниця раю, — усміхнулася Буба й дивно порожевіла.

Вона й сама не знала, чому такі звичайні, найзвичайнісінькі яблука можуть так помітно впливати на її шкіру. І на те, що на її вуста знову повернулася усмішка, до якої Мілош приглядався з явним задоволенням. Аж до останнього уроку.

З ліцею повертались разом.

— Ти вже чув про харцерську виставу? — спитала вона, силкуючись удавати байдужість. — Йолька грає головну роль. Мабуть, вона непогана...

— Хто це непоганий? — Мілош витягнув два батончики й почастував одним Бубу. — Оця наштукатурена швабра на дибах? Там хіба що диби й мають відношення до театру. Ну і ще, може, те, що ці виконавці — справжня трагедія. Про ліричний монолог я взагалі мовчу, бо він, на жаль, схожий на комедію, — говорив Мілош, наминаючи батончик.

Буба глянула на нього спершу з радісним здивуванням, а за мить з виразом німого співчуття.

— Певне, Йолька тебе відшила, тому ти про неї так погано говориш, — прошепотіла вона з відчаєм у голосі.

Мілош ледь не вдавився батончиком і здивувався ще більше, ніж Буба.

— Відшила? Вона мене? Ти що, здуріла? Мої старі мало не змінили номер телефону, щоб від неї відкараскатися! Я ховався в льоху, щойно стукіт її підборів лунав на нашій вулиці... Слухай, — Мілош раптом зупинився й запхав руки до широких кишень куртки, — те, що я дебіл у математиці, — це факт, те, що я колекціоную одиниці, як філателіст

марки, — теж, але не порівнюй мене із кретином, який збирає ляльки Барбі. Я ними охоче бавився, коли був малим, але в молодості кожен помиляється, — промовив він тоном дорослого. А тоді тихо додав: «Не порівнюй мене з Адамом». (...)

Гуру на телефоні

Прослухайте авдіотекст. Поясніть, чому раділи Буба й Мілош і що спричинило дивну поведінку Йольки.

audio

Дрозди прилетіли

Які нові почуття переживали Буба й Мілош? Чи подорослішали вони протягом розвитку сюжету? Що усвідомили?

На Звіринецьку весна приходила пізніше, ніж до інших районів міста. Крім фікусів пана Копішка, які пнулися догори, немов ціни в поблизькому супермаркеті, ніщо не зеленіло, не росло й не викидало бруньок.

Буба ділила свій час між дідом та Мілошем, намагаючись знайти пару хвилин для англійської й Добавки. Батьки, зайняті своїми кар'єрами, котрі, на щастя, розвивалися поза вітальнею, не помічали жодних змін у власному оточенні. Навіть того, що Буба виросла зі старих джинсів і доведеться купити нові, довші, але на номер менші. (...)

— Що з тобою? — турботливо запитав дідусь, побачивши, що Бубині думки витають далеко.

Учні Нової української школи. Сучасне фото

— Е-е-е, нічого, — збувала вона старого, силкуючись говорити невимушено.

— Мене не одуриш, — дід стежив за онукою поверх окулярів, але не міг здогадатися про причину її смутку.

— У нашому ліцеї буде дискотека. З нагоди першого дня весни, — почала Буба.

— Мабуть, десь через пів року? — до прогнозу погоди пан Генрик ставився надзвичайно скептично.

— Мається на увазі календарна весна, — Бубі не хотілося сперечатися з дідом через дрібниці.

— То й що?

— А те, що в мене є хіба черевики, які ще можна носити, а решта лахів... ну, — дівчина зітхнула, — просто вийшла з моди.

— Отакої, — засмутився старенький, бо від проблем, які вони намагалися обговорювати, він був так само далекий, як і від ідей баби Рити. — А батькам ти про це говорила?

— Ні, бо в них немає часу, крім того, я з радістю пішла б на забаву в нових джинсах.

— Дорогенька, — дід швидко перейшов у наступ, — є справи, котрі можна залагодити в джинсах, але для деяких ситуацій люди вигадали суконки. І я думаю, що Мілош зрадів би, побачивши тебе в чомусь легшому, ніж твої штани.

— Авжеж! Я теж про це подумала, — дівчина була вдячна старому, який розумів її навіть без слів.

— Завтра йдемо в похід магазинами! — дідусь Генрик задоволено потер руки, хоча Буба добре знала, що той не терпить жодних крамниць, окрім алкогольних та іграшкових.

— Дзвони до Маньчакової й дізнайся, де вона одягається, — наказав він онуці.

— Навіщо? — перелякалася Буба. Їй аж стало зле від однієї думки, що доведеться одягнутися так, як Маньчакова, чиї екстравагантні шати завжди приваблювали дідуся, і вона мудрувала, як уникнути втілення дідового божевільного задуму.

— Дзвони, дзвони, — пояснив той. — Треба ж знати, які крамниці краще оминати десятою дорогою!

* * *

— Від часів війни тут так усе змінилося, — дідусь недовірливо роззирався вулицями, заповненими автомобілями й людьми.

— То ти так давно тут не був? — здивувалася Буба.

— Я ж кажу «від часів війни», а не за два місяці. Взагалі-то в січні я прогулювався тут з моєю... гм... знайомою, але дивився на неї, а не на поступ урбаністики. Справжній мужчина, перебуваючи з дамою, повинен... — почав було дідусь, але Буба його перебила.

— Ось цей магазин, — вказала вона на вітрину, що мінилася всіма відтінками синього кольору.

— Але він виглядає точнісінько як твоя шафа, — розчаровано протягнув дід. — А я гадав, що це буде щось незвичайне. Мені здавалося, що ми шукаємо щось суперкласне?

— Але в моєму стилі, дідусю, — з гідністю підкреслила Буба й разом зі стареньким увійшла до крамниці, полиці якої аж угиналися від розмаїття джинсового одягу.

— Ти говорив про сукенку? — кокетливо спитала вона, приклавши до себе невеличку шматинку кольору індиго.

— Поміряй, — прошепотів спантеличений дід. Він навіть не підозрював про існування джинсів у такому варіанті.

Коли Буба вийшла із примірочної, старий зробив висновок, що його онука нічим не відрізняється від усіх кралечок, яких він звик бачити по телевізору. Ну, може, тим, що жодна з них насправді не така красуня й не вміє так чудово грати в бридж, — подумав він, ніжно вдивляючись у щасливі Бубині очі, синіші, ніж її джинсова сукня.

* * *

Уся родина, разом з Бартошовою, милувалася того дня Бубою. Спершу всі дивувалися, що дівчина так довго просиджує у ванній. Потому терпляче чекали, доки вийде зі своєї кімнати. Та коли вона невпевнено стала на порозі, несміливо посміхаючись, і батьки, і дідусь, і навіть Бартошова привітали її захопленим вигуком.

— Справжня жінка! — заявив дідусь трохи патетично.

— А ти не виглядаєш занадто серйозно? — якось боязко прошепотів тато, який раптом засумував за своєю маленькою донею.

— Вона виглядає чудово! — заспокоїла його мати, вражена доньчиною красою. — Ти все-таки дуже схожа на мене, — пригортаючи Бубу, мама не відмовилася від того, щоб зробити комплімент самій собі.

— Але фігура в неї моя, — затявся батько. — У тебе чудова фігура, Бубо, — серйозно похвалив він дочку й себе. — Ви так не думаєте?

Кадр із кінофільму «Попелюшка» (режисер К. Брана, США, Велика Британія, 2015)

Дідусь мовчав, наче був усемогутнім Пігмаліоном, і лише скромно потупився. Така його поведінка мала допомогти родині зрозуміти, що досягнутий Бубою ефект — це значною мірою його заслуга.

— Панна Олька в підметки не годиться нашій панночці, — грубувато урвала родинні захоплення Бартошова, показуючи цим своє ставлення до «нашої» й «не нашої» панянок. — Обід, — додала вона, прикидаючи, чи під новим Бубиним платтям залишилося трохи місця для телячих биточків із гречаною кашею.

* * *

До ліцею Буба вбігла, ледь запізнившись. Пошукала очима Агату, але її ніде не було. У класі вже тривала підготовка до спільної забави, проте й там вона не побачила подруги. Зраділа, угледівши Мілоша, який чекав біля їхнього улюбленого підвіконня, та водночас спохмурніла, бо біля хлопця була Йолька, котра, немов так і треба, зайняла місце її улюбленої подруги й розповідала про щось, жваво жестикулюючи.

Буба залишила їх і з жахливим настроєм спустилася в хол. Музика вже лунала в класах, які тимчасово перестали бути місцем учнівських мук, зате перетворилися на притулок для закоханих парочок. Сіла на сходах, з усіх сил намагаючись не забути, що коли на тобі сукенка, слід по-іншому сідати й ходити. Подумки подякувала феміністкам за брюки, які були, мабуть, їхньою найбільшою перемогою, і здивувалася, побачивши Міхала із четвертого класу, який стояв напроти й недовірливо до неї придивлявся.

— Краще нічого не кажи, — ледь роздратовано попередила вона.

— А що тут скажеш! — озвався він. — Мені аж мову відібрало. Слухай, ти ж марнуєшся у своїх вічних джинсах! — цмокнув він захоплено, а Буба, замість того, щоб образитися, кокетливо затріпотіла віями. Танцювала з Міхалом неохоче й трохи незграбно, озираючись, щоб роздивитися Мілоша з Йолькою. Бо ж вони десь поруч... І так віддалася власним думкам, що не помітила, як Мілош зайняв її місце на сходах і звідти вражено й захоплено спостерігав за нею.

Кадр із кінофільму «Попелюшка» (режисер К. Брана, США, Велика Британія, 2015)

Коли Міхалові однокласники оточили Бубу, дівчина зрозуміла, що відчувала на балу Попелюшка. І так само, як героїня казки, запрагнула якомога швидше втекти звідси до кухні з великим вогнищем, де можна тихенько поплакати в куточку. Вибираючись із тісного кола нових шанувальників, вона зрозуміла, що, крім Мілоша, ніхто для неї не існує.

— Попелюшка для мене й принцеса для старшокласників? — глибоко зазирнув їй в очі.

— Якби моя туфелька була в тебе, не було б проблем, — різкувато відказала Буба, — але туфелька, з якою ти балакав, не моя! Якщо я не помиляюся, ти сам колись назвав так Йольку...

— Дурненька! Дурненька красуне, — швидко виправився Мілош. — Я чекав лише на тебе. І ти про це добре знаєш, правда? Але я тебе не впізнаю. Я й не сумнівався, що ти найвродливіша на світі, але зараз волів би, щоб ти була звичайніша. Бо тоді...

— Що тоді? — злетіли пухнасті вії.

— Бо тоді ти найвродливіша лише для мене, — прошепотів хлопець.

І вони пішли танцювати. З-над Мілошевого плеча Буба бачила небагато. Хіба що здивовану Йольку, яка пильно міряла поглядом скромні сантиметри Бубиної суконки, немовби та могла відповісти на всі її запитання. Помітила й Адася, який, угледівши її, припинив жувати й, здається, проковтнув жуйку. І музикантів, які підштовхували одне одного, побачивши Бубу. І ще кількох однокласниць, які недовірливо хитали головами. А потому не бачила більше нічого, бо її підхопила ніжна балада, у якій розповідалося про чиєсь щасливе кохання. Мілош теж мовчав. І лише коли стихла музика, прошепотів якісь чарівні слова, і Буба, зашарівшись, радісно глянула на нього.

— І завжди будеш моїм синім дроздом, — закінчив він, надягаючи Бубі на палець перстеника із блакитним камінцем.

Бо з усіх птахів на світі Мілош найдужче любив синього співочого дрозда.

(Переклад Божени Антоняк)

Мистецькі вподобання Буби

У романі неодноразово зустрічаємо ім'я Федеріко Фелліні (1920—1993) — відомого італійського режисера і сценариста. У його фільмах зазвичай зображені повсякденні ситуації, але за ними криються філософські й моральні проблеми. Стилю Ф. Фелліні притаманне поєднання комедійного і трагедійного, символічність образів. Як дізнаємося з тексту Барбари Космовської, Буба обізнана із творчістю цього митця, їй імпонує його «уміння бачити глибше».

Ще в романі є асоціації з творами В. Шекспіра. Дідусь Генрик жартома порівнює тата і маму Буби з Ромео і Джульєттою. З «дан-

ським королівством» (асоціація з трагедією «Гамлет» В. Шекспіра), де панує атмосфера відчуження і фальші, Буба порівнює стосунки у своїй родині. Примиривши Ольку і Роберта, героїня повідомляє: «...тепер у "королівстві данському" потепліло від сонця кохання».

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як стосунки в родині впливали на настрій і світовідчуття Буби?
2. Проаналізуйте взаємини Буби з однолітками. Чи добре знала вона тих, кого називала друзями?
3. У яких випадках героїня помилялася? Чим були зумовлені її помилки?

check yourself

Аналіз та інтерпретація

4. З якими проблемами зіткнулася Буба в житті? Які з них вона могла вирішити самостійно, а які — з допомогою інших? Які проблеми неможливо було вирішити? Чому?

Творче самовираження

5. Створіть власне продовження історії про Бубу у формі оповідання або коміксу.

Цифрові навички

6. Підготуйте буктрейлер за однією з прочитаних книжок про Бубу.

Дослідження і проєкти

7. Поділіться своїми спостереженнями над особливостями стилю роману та його мовою. Спробуйте пояснити, чому його легко і цікаво читати.
8. З якою казковою героїнею авторка порівнює Бубу у фіналі твору? Поясніть значення порівняння. Знайдіть подібності й відмінності між обома героїнями.

Життєві ситуації

9. Які вчинки Буби або її однолітків можуть бути прикладом для наслідування? Поясніть.
10. Чи переживали ви стани самотності, непотрібності в родині або в колективі? Поділіться досвідом, як ви долали ці стани.

Зміст

4 розділ. ШЕДЕВРИ РЕНЕСАНСУ (продовження)

Вільям Шекспір 3
Сонет 66 7
Сонет 116 8
Сонет 130 9
Ромео і Джульєтта (Уривки) 16

Міґель де Сервантес Сааведра 32
Дон Кіхот (Уривки) 41

ВІДГОМІН

Борис Грінченко 55
«В уламках од зброї з іржавим мечем...» 56

Україна та українська література в добу Ренесансу XV — початок XVII ст. 60

Українські народні думи 67
Дума про козака Голоту 73

Українські народні історичні пісні 78
«Зажурилась Україна...» 82
Пісня про Байду 85

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Ерік-Вольф Сігал 89
Історія кохання (Уривки) 92

5 розділ. ПЕРЛИНИ БАРОКО

Специфіка та різновиди українського бароко 112

Григорій Сковорода 120
Сад божественних пісень. Пісня 10-та
«Всякому місту звичай і права...» 125
Афоризми 129
Байки харківські.
Бджола та Шершень (Скорочено) 133

ВІДГОМІН

Ліна Костенко 136
«Ой ні, ще рано думати про все...» 138

Бароко в європейському мистецтві та літературі 141

Джон Донн 148
Доброго ранку! 151

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Володимир Аренєв 153
Бісова душа, або Заклятий скарб (Уривки) 155

6 розділ. ГАРМОНІЯ КЛАСИЦИЗМУ

Класицизм у Західній Європі та в Україні 174

Мольєр 183
Міщанин-шляхтич (Скорочено) 190

Іван Котляревський 216
Наталка Полтавка (Уривки) 224

ВІДГОМІН

Тарас Шевченко 247
На вічну пам'ять Котляревському 249

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Сергій Гридін 253
Не такий (Уривки) 255

Барбара Космовська 268
Буба (Уривки) 273

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

8 клас

Література

(Українська та зарубіжна)

Інтегрований курс

академія

academia-pc.com.ua